

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА**

На правах рукопису

Вандяк Неля Петрівна

УДК 338.43:664.1

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ
ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА І СТРАТЕГІЯ ЇЇ
ПІДВИЩЕННЯ**

Спеціальність 08.07.02. “Економіка сільського господарства і АПК”

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

**Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Стельмашук А.М.**

ТЕРНОПІЛЬ - 2004

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ І СТРАТЕГІЯ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	10
1.1. Сутність конкурентоспроможності і об'єктивна необхідність її підвищення.....	10
1.2. Структурна характеристика конкурентних переваг та особливості їх формування в агропромисловій сфері.....	31
1.3. Методичні основи оцінки конкурентоспроможності продукції і дослідження стратегії її підвищення.....	47
Висновки до розділу 1.....	58
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА	
2.1. Оцінка природно-економічного потенціалу цукробурякової галузі.....	60
2.2. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового підкомплексу.....	71
2.3. Аналіз динаміки показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.....	99
Висновки до розділу 2.....	118
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА	121
3.1. Економіко-математичне моделювання оцінки функціонування основних складових забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.....	121
3.2. Форми і напрями інвестування цукробурякового підкомплексу.....	133
3.3. Удосконалення міжгалузевих економічних відносин в кооперованому виробництві кінцевої продукції.....	148
Висновки до розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Цукробурякове виробництво – один з провідних підкомплексів АПК України, від рівня розвитку якого залежить активність формування ринку цукру та становище продовольчого сектору країни. За своїми природно-кліматичними характеристиками наша держава має достатні умови, що визначають потенційну конкурентоспроможність продукції цукробурякового підкомплексу. Дослідження свідчать, що незважаючи на це, простежується значний спад цукробурякового виробництва як в Україні в цілому, так і в Тернопільській області зокрема.

Особливості територіального розміщення Тернопільської області, нагромаджений досвід ефективного розвитку цукробурякового виробництва є основою для використання потенційних можливостей, активного формування регіонального ринку цукру, нарощування його обсягів для задоволення не тільки внутрішнього попиту, а й використання експортних можливостей. Потреба в ефективному розвитку цукробурякової галузі, як стратегічної для вітчизняної економіки, і підтримки з боку державних владних структур викликана також і тим, що буряківництво і цукрові заводи – це робочі місця для населення, наповнення бюджету через податки на заробітну плату, зростання внутрішнього валового доходу, отже, зміцнення економіки.

Вище вказане і зумовило актуальність вибору теми дисертаційної роботи, як спроби узагальнення теоретичних знань та практичного досвіду методології визначення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва та розробки стратегії її підвищення.

У світовій економічній літературі досить широко досліджуються теоретичні аспекти проблеми конкурентоспроможності, однак фахівці ще не дійшли до однієї думки щодо її визначення. Обґрунтування цього поняття розкривається у працях зарубіжних дослідників: Г. Азоєва, В. Власової, Е. Дюрена, Г. Крамера, Ж. Ламбена, Л. Мартіна, М. Портера, Д. Роудерса, Р. Фатхутдінова. Різні аспекти забезпечення конкурентоспроможності відповідних об'єктів є предметом дослідження і

вітчизняних фахівців, зокрема Л.В. Балабанової, С.С. Гаркавенка, В.Д. Немцова, П.Т. Саблука та інших.

Слід підкреслити, що цукробуряковий підкомплекс був і є об'єктом дослідження багатьох наукових установ і окремих вчених. Вагомий внесок у розробку проблем розвитку даної галузі внесли: Інститут економіки НАНУ, Інститут аграрної економіки УААН, Інститут цукрових буряків УААН, Інститут цукрової промисловості, а також вчені-економісти: П.П. Борщевський, С.Л. Дусановський, О.С. Заєць, А.А. Зелінський, В.Ф. Зубенко, Є.В. Імас, М.Ю. Коденська, Ю.Д. Лановик, Б.П. Лебединський, І.І. Лукінов, В.П. Мартьянов, В.Г. Поплавський, П.Т. Саблук, В.Д. Слюсар, А.В. Фурса, А.М. Шпичак та інші. В цих працях є багато цінних пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності цукробурякового виробництва. Проте, окремі наукові дослідження носять односторонній характер, оскільки в них більшість проблем розглядається з точки зору адміністративних методів регулювання економіки. Інші ж наукові праці присвячені розвитку цукрової промисловості або бурякового виробництва. Окремі проблеми мають дискусійний характер, зокрема спеціалізації сировинних зон, використання потужностей цукрових заводів, матеріальних і трудових ресурсів. Однак на сьогодні практично немає робіт, в яких систематично та в комплексі було б висвітлено питання забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва та формування стратегії щодо її підвищення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з виконанням наукових досліджень згідно плану науково-дослідної роботи Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми: “Розробка організаційно-технологічних та фінансово-економічних засад раціонального розвитку та ефективного функціонування підприємницьких структур АПК в умовах становлення ринкових відносин” (номер державної реєстрації – 0101U002360).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в науковому обґрунтуванні механізму формування конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва та стратегії її підвищення на основі

вивчення й узагальнення її теоретичних аспектів, комплексного аналізу сучасного стану досліджуваної галузі регіону.

Досягнення поставленої мети реалізується через виконання наступних завдань:

- дослідити та систематизувати теоретико-методологічні підходи щодо визначення поняття конкурентоспроможності та факторів, які на неї впливають;
- визначити комплекс параметрів, які характеризують конкурентоздатність продукції цукробурякового виробництва та розробити методику її моніторингу;
- визначити структуру та особливості формування конкурентних переваг в агропромисловому виробництві;
- провести економічну діагностику фінансово-економічного стану та рівня конкурентоспроможності продукції виробничих структур цукробурякового підкомплексу в регіоні;
- провести аналіз техніко-технологічного забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва;
- визначити шляхи та напрями інвестування цукробурякового виробництва;
- сформувати основні напрями удосконалення міжгалузевих економічних відносин і ціноутворення в цукробуряковому підкомплексі;
- розробити економіко-математичну модель забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

Об'єктом дослідження є процеси формування конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади формування та підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання економічних процесів, закони суспільного розвитку,

основні положення економічної теорії, наукові праці економістів з проблем розвитку ринкової економіки та конкурентоспроможності продукції агропромислового виробництва. Методика написання дисертаційної роботи базувалась на загальноприйнятих положеннях економічних досліджень. Вона включає систему статистико-економічних методів у поєднанні з теоретичними аспектами. При підготовці дисертаційної роботи застосовувалися такі методи економічних досліджень: системно-структурний, що використовувався при оцінці природно-ресурсного потенціалу конкурентоспроможності підприємств цукробурякового підкомплексу; абстрактно-логічний, котрий застосовувався при визначенні чинників конкурентних переваг підприємств; порівняльний і балансовий, на основі чого здійснювалася економічна діагностика показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва; статистичних групувань і кореляційно-регресійного аналізу, за допомогою яких досліджувався зв'язок між чинниками конкурентних переваг і конкурентоспроможністю підприємств; економіко-математичного моделювання, графічний, експертних оцінок та інші, що використовувалися при прогнозуванні подальшого розвитку цукробурякового виробництва.

Інформаційною базою дослідження були законодавчі та нормативні акти Верховної Ради та Уряду України, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства екології та природних ресурсів України, матеріали регіональних органів управління АПК про розвиток сільського господарства та цукрової промисловості, річні звіти та документи первинного й бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств суспільного сектора та цукрових заводів, зведені дані статистичної звітності по адміністративних районах Тернопільської області, наукові літературні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретико-методологічних і практичних аспектів підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва шляхом оптимізації показників його розвитку та удосконалення міжгалузевих відносин.

Основні положення наукової новизни результатів дослідження полягають у наступному:

- вперше визначено методичні підходи щодо створення системи ефективного функціонування та стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва в ринкових умовах, котрі враховують особливості АПК (імовірнісний і сезонний характер виробництва, низьку оборотність обігових коштів) та організаційно-економічні чинники його ефективного розвитку (паритет цін, ресурсний потенціал);
- теоретично обґрунтовано сутність поняття “конкурентоспроможність” через розуміння різних її видів залежно від об’єкту дослідження: “конкурентоспроможність продукції”, “конкурентоспроможність підприємств”, “конкурентоспроможність галузі”, “конкурентоспроможність країни”, що в сукупності становлять систему якісних економічних параметрів, враховують галузеву специфіку та відповідають вимогам ринку;
- виявлено закономірності та тенденції розвитку цукробурякового виробництва в регіоні, які полягають в тому, що досліджуваний підкомплекс при істотному спаді ефективності виробництва в умовах загальної кризи залишається одним з важливих для економіки регіону до раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, формування ринку цукру;
- подальшого розвитку дістала методика розрахунку оптимальних параметрів техніко-технологічного оснащення цукробурякового підкомплексу, що забезпечують беззбиткове використання і нормативну прибутковість технічних засобів, сприяють підвищенню технологічного рівня виробництва, зростанню його продуктивності та конкурентоспроможності;
- уточнено основні шляхи та напрями залучення інвестицій в цукробурякове виробництво;
- обґрунтовано доцільність агропромислової інтеграції як механізму врегулювання взаємовідносин в цукробуряковому підкомплексі на регіональному рівні;

- внесено пропозиції щодо удосконалення міжгалузевих відносин в цукробуряковому виробництві через систему ціноутворення, в основі якої використана концепція ціни виробництва, обчислена за нормою прибутку на одиницю ресурсів з урахуванням оборотності обігових засобів і забезпечення відшкодування витрат;
- розроблена економіко-математична модель забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні узагальнення та практичні рекомендації, викладені у дисертації, є рекомендаційною базою для здійснення реконструкції організаційно-виробничої діяльності підприємств, збалансування структури цукробурякового підкомплексу, приведення у відповідність обсягів сировинної бази і переробних потужностей з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції.

Результати досліджень та пропозиції щодо забезпечення конкурентоздатності продукції цукробурякового виробництва схвалені та прийняті до впровадження управлінням сільського господарства продовольства Тернопільського району (довідка №205 від 20.05.2004р.), управлінням з питань переробної та харчової промисловості Тернопільської облдержадміністрації (довідка № 06-41-27 від 13.04. 2004р.), ТзОВ “Борщів-цукор” (довідка № 72 від 6.05. 2004р.).

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі кафедри аграрного бізнесу Тернопільської академії народного господарства при викладанні дисциплін “Підприємництво”, “Економічна діагностика підприємств”, “Аграрний ринок” та при написанні студентами курсових, дипломних, магістерських робіт (довідка № 126-27/553 від 28.04. 2004р.)

Результати дослідження можуть бути також використані регіональними центрами наукового забезпечення агропромислового виробництва при розробці економічних, еколого-економічних програм і проектів сталого розвитку агропромислового виробництва та обґрунтуванні ринкової стратегії розвитку організаційно-правових форм господарювання.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва та обґрунтовано шляхи її вирішення.

Всі наукові результати, що викладені в дисертації й виносяться на захист, отримані автором особисто і є внеском у розвиток цукробурякового підкомплексу як важливої складової АПК.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях, семінарах, відомчих нарадах, зокрема, на Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених “Політ-2002” (м. Київ, квітень 2002р.), на II Міжнародній науковій конференції “Світова глобалізація економіки та її вплив на розвиток бухгалтерського обліку” (м. Житомир, травень 2003р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Розвиток дорадництва в аграрній сфері економіки” (м. Тернопіль, березень 2004р.), а також на щорічних наукових конференціях викладачів та аспірантів Тернопільської академії народного господарства.

Публікації. За результатами виконаних досліджень опубліковано 5 наукових праць у фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 1,5 друкованих аркушів, що належать особисто автору.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 201 сторінку комп’ютерного тексту, в тому числі 19 таблиць, 16 рисунків, 182 джерела використаної літератури на 14 сторінках та 6 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ І СТРАТЕГІЯ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

1.1. Сутність конкурентоспроможності і об'єктивна необхідність її підвищення

Конкуренція є важливим атрибутом ринкової економіки і являє собою основу функціонування ринкового господарства. Як свідчить досвід, конкуренція виступає вагомим фактором ділової активності, збільшення асортименту та підвищення якості продукції, зниження витрат, стабілізації економічного розвитку. Слово конкуренція походить від латинського “concurrentia” що означає зіткнення, змагання.

Значний внесок у розвиток теорії конкуренції внесли А. Сміт, Д. Рікардо, Д.С. Міаль, Дж. Робінсон, Дж. Кейнс, Й. Шумпетер, П. Хайне, Ф.А. Хайек, Ф. Найт, К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, М. Портер, Г.Л. Азоев, Ю.І. Коробів, Л.Г. Раменський, Д.Ю. Юданов та ін.

Щоб глибше зрозуміти сутність конкуренції, наведемо її визначення, сформульовані деякими авторами.

“Конкуренція є прагненням якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідкісних благ”, — вважає сучасний американський економіст П. Хайне [169].

К.Р. Макконелл і С.Л. Брю вважають, що конкуренція — це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його [97].

Й.Шумпетер визначав конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями [180].

У своїй книзі “Міжнародна конкуренція” М.Портер відзначає, що конкуренція — динамічний і такий, що розвивається, процес, безперервно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси і нові ринкові сегменти [129].

Г.Л.Азоев під конкуренцією розуміє суперництво, на якому-небудь поприщі між окремими юридичними чи фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї і тієї ж мети [1].

А.Ю. Юданов стверджує, що ринкова конкуренція — боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, яка ведеться ними на доступних сегментах ринку [181].

“Конкуренція - зумовлена суспільним поділом праці і відокремленістю виробників боротьба між ними за найбільш вигідні умови виробництва і збуту товарів” [89].

Узагальнюючи вище викладені поняття, можна визначити конкуренцію як суперництво, боротьбу, змагання між учасниками ринку, зацікавленими єдиною метою з погляду досягнення лідерства, переваги, задоволення економічного інтересу. Конкуренція є рушійною силою розвитку суб'єктів і об'єктів управління, суспільства в цілому.

Суб'єктами конкуренції є підприємства, організації різних форм власності і господарювання. Мета кожного з них - отримати максимальний прибуток, кращі ринки збуту, способи реалізації і, звичайно, задоволення своєю продукцією найбільшої кількості споживачів. Боротьба за споживача - неодмінна умова існування будь-якого підприємства в умовах конкуренції.

Об'єктом конкуренції виступає товар (послуга). Саме товар (послуга) визначає кінцеву мету будь-якого виробництва. Якщо товар не проданий, якщо споживач вибрав інші компанії і проігнорував продукцію даної, її не врятують ні низькі витрати, ні висока продуктивність праці. Якщо ж товар (послуги) може бути реалізований, то виникає питання про витрати на його виробництво. Адже доход, отриманий від продажу товарів, повинен бути достатнім і для оплати праці працівників, і для забезпечення стійких перспектив розвитку підприємства, і для формування резервів на випадок непередбачених обставин. Тому постійне підвищення ефективності виробництва - ще одна обов'язкова вимога до підприємства, що діє в умовах конкуренції [152].

Конкуренція є невід'ємною частиною ринкових відносин. Від стану її розвитку залежить кількість і якість виробленої продукції, прагнення товаровиробників максимально використовувати досягнення науки і техніки, оперативно реагувати на зміну ринкової кон'юнктури, підвищувати культуру виробництва, знижувати індивідуальні витрати. Але для її функціонування необхідне відповідне середовище, яке передбачає вільне входження і вихід суб'єктів господарювання на ринки, волю підприємництва та ціноутворення, вільний доступ до ресурсів та ін. Економічною основою формування конкурентного середовища на аграрному ринку є:

- реформування і приватизація підприємств, організацій усіх галузей АПК;
- створення багатосекторної аграрної економіки;
- розвиток ринкової інфраструктури;
- створення юридичної бази антимонопольного регулювання. В даний час в результаті реорганізації і приватизації аграрних підприємств створені умови для рівноправного існування різних організаційно-правових форм господарювання.

Разом з тим аграрний сектор економіки зазнає тиску з боку монополій суміжних галузей. Незважаючи на те, що сільськогосподарський ринок визнається як найбільш конкурентний, він зазнає труднощів через вплив природних монополій. Тому в країні необхідно проводити активну антимонопольну політику, зокрема стосовно локальних монополістів, дії яких помітно ускладнюють нормальне функціонування ринкового механізму в АПК.

Сучасний етап формування конкурентного середовища на національному ринку сільськогосподарської сировини і продовольства ускладнюється конкуренцією з боку іноземних товаровиробників. Швидке насичення внутрішнього українського ринку дешевими імпортними продовольчими товарами зробило з однієї сторони продукти більш доступними, з іншого боку - послужило фактором підриву вітчизняного аграрного виробництва.

Країни-експортери здійснюють постачання продовольства за заниженими порівняно з реальною вартістю цінами шляхом експортних субсидій, знижок для

великих оптовиків, а також грошових розпродажів продовольчих запасів, накопичених у результаті державної скупки надлишків сільськогосподарської продукції. З розвинутих країн при різноманітному асортименті продовольства реалізуються відносно низькоякісні або, традиційно прийняті як побічний продукт виробництва, дешеві товари. За допомогою постачання дешевого імпортного продовольства відбувається процес витіснення вітчизняного виробника з ринку і завоювання пануючої позиції на ринку країни-імпортера.

Вище викладене зумовлює забезпечення стабільного рівня конкурентоспроможності, яка нерозривно пов'язана із проявом конкуренції на аграрному ринку.

Конкурентоспроможність – надзвичайно важливий показник стану економіки. В найзагальнішому вигляді – це здатність набувати властивостей, які створюють переваги для суб'єкта економічного змагання. Традиційно конкурентоспроможність трактується як зумовлене економічними, соціальними і політичними факторами стійке становище країни або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Останнім часом зростає кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, які аналізують проблему вище вказаної економічної категорії і відзначають різні підходи щодо її визначення.

Під конкурентоспроможністю Зав'ялов П.С. розуміє можливість ефективної господарської діяльності і її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку [52].

Конкурентоспроможність - це властивість об'єкта, яка характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним певної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, представленими на даному ринку. Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з аналогічними об'єктами [167].

Конкурентоспроможність – це здатність успішно оперувати на конкретному ринку (регіоні, області) в даний період часу шляхом випуску і реалізації конкурентоспроможних виробів і послуг [173].

Конкурентоздатність об'єкта визначається стосовно конкретного ринку або до конкретної групи споживачів, сформованої за відповідними ознаками стратегічної сегментації ринку. Якщо не зазначений ринок, на якому об'єкт конкурентоспроможний, це означає, що даний об'єкт у конкретний час є кращим світовим зразком. В умовах ринкових відносин конкурентоздатність характеризує ступінь розвитку суспільства. Чим вища конкурентоспроможність країни, тим вищий життєвий рівень у цій країні.

У вітчизняній літературі системний підхід до проблеми конкурентоспроможності, на наш погляд, розроблений недостатньо. На це є певні причини. Донедавна дослідження конкурентоспроможності, як однієї із сфер економічного життя, було не актуальним, а зміни в господарській системі України виявилися такими швидкими і радикальними, що наука не встигла осмислити нові реалії. Опираючись на наявні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, зробимо спробу сформулювати цілісний погляд на це складне питання.

Насамперед, вважаємо за доцільне дати визначення ринкової категорії "конкурентоспроможність". При цьому слід зазначити, що об'єктом конкурентоспроможності може бути товар, підприємство (фірма), галузь, виробництво, країна, а суб'єктом - товаровиробники, працівники підприємства, які прагнуть поліпшити умови виробництва, імідж підприємства, якість товару або послуги. Саме ж поняття конкурентоздатності безпосередньо пов'язане з передбачуваним об'єктом і не може трактуватися однозначно.

Розрізняють такі види конкурентоспроможності:

- конкурентоспроможність товару (послуги);
- конкурентоспроможність підприємства;
- конкурентоспроможність галузі (виробництва);
- конкурентоспроможність країни.

В умовах ринкової економіки визначальним чинником для завоювання бажаної позиції підприємства на ринку стає конкурентоспроможність товару.

Конкурентоспроможність товару - це сукупність якісних і вартісних характеристик товару, що забезпечує краще задоволення потреб покупців у

порівнянні з аналогічними товарами, представленими на ринку в умовах конкуренції.

Поняття “конкурентоспроможність товару” відносне. По-перше, тому що його можна визначити тільки за допомогою порівняння з товаром-аналогом. По-друге, кожний покупець має індивідуальний критерій оцінки, який співвідноситься з конкретним ринком і певним часом продажу.

Для того, щоб оцінити рівень конкурентоспроможності товару, потрібно врахувати два аспекти, які впливають на вибір товару покупцем. Перший – це корисний ефект (якість + сервіс), який отримує споживач, купуючи товар. Другий – витрати, пов’язані з придбанням та експлуатацією товару. Чим більший корисний ефект і менші витрати, тим конкурентоспроможнішим для споживача є товар. Отже, умовою конкурентоспроможності товару є максимізація питомого споживчого ефекту.

Таким чином, загальний показник конкурентоспроможності товару може бути представлений як співвідношення корисного ефекту від використання товару і витрат на його придбання та експлуатацію:

$$K = \frac{E_{\text{кор.}}}{C_{\text{спож.}}} = \frac{T + C}{C_{\text{спож.}}} \rightarrow \max, \quad (1.1)$$

де K – конкурентоспроможність товару (питомий корисний ефект);

$E_{\text{кор.}}$ – технічні параметри товару (корисний ефект від використання товару);

T – якість товару;

C – якість післяпродажного обслуговування або сервіс;

$C_{\text{спож.}}$ – ціна споживання.

Якість товару – це сукупність властивостей і характеристик товару (послуги), які дають можливість задовольняти певну потребу.

Складовими якості товару є технічний рівень і корисність товару для споживача, що розкривається через його функціональну відповідність, діапазон можливостей товару крім базової функції, соціальні, естетичні, ергономічні, екологічні, гігієнічні властивості, а також довговічність і надійність в споживанні та

відповідність встановленим нормам, стандартам. Крім того до складових якості відноситься дизайн, імідж товару або марки (якість, що сприймається); діапазон, швидкість і ефективність послуг, тобто допродажний, продажний і післяпродажний сервіс.

Якість - один з самих значущих інструментів, який використовується для позиціонування товару на ринку. Якість має дві характеристики: рівень і постійність. Рівень якості повинен забезпечувати позицію товару на цільовому ринку. При цьому якість товару ототожнюється зі спроможністю товару виконувати свої функції. Причому, з точки зору маркетингу, якість повинна вимірюватися в термінах купівельного сприйняття. Тобто підприємства повинні вибирати рівень якості, який відповідає потребам цільового ринку і рівням якості конкуруючих товарів.

Якість товару з точки зору покупця - це міра відповідності всієї сукупності характеристик і властивостей товару сукупності потреб і очікувань покупця, це здатність задовольняти потреби в процесі використання товарів. Даний показник міняється зі зміною рівня вимог, що пред'являється до продукції.

У переважній більшості випадків оцінка рівня якості проводиться за сукупністю показників властивостей (комплексна оцінка).

Вся продукція, що пропонується на ринку для продажу, може бути умовно розділена на чотири групи, які визначають рівень якості:

- вищий рівень якості;
- середній рівень якості, конкурентоспроможний;
- знижений (нижче середнього рівня);
- неконкурентоспроможний рівень якості.

Вироби вищої якості - це принципово нова, так звана, "продукція ринкової новизни". Виробник таких товарів може збільшити свій прибуток, як за рахунок підвищення цін, так і за рахунок збільшення частки своєї ринкової участі (об'єму продажу).

Друга група - конкурентоспроможна продукція, знаходиться на середньому рівні якості товарів. Успіх діяльності виробника буде залежати головним чином від ціни, реклами, сервісу.

Знижений рівень якості означає трохи гірші споживчі властивості товарів (нижче середнього рівня). Для стабілізації своєї діяльності виробнику продукції зниженого рівня якості необхідно знижувати ціни.

Вироби з неконкурентоспроможним рівнем якості або взагалі не знайдуть споживача, або можуть бути реалізовані тільки по досить низьких цінах. Виробнику необхідно або підвищити якість товарів, або створити новий виріб.

Друга характеристика рівня якості - це постійність в постачанні споживачів товаром встановленого рівня якості. У цьому значенні під якістю розуміють відсутність дефектів (відхилень).

Багато підприємств розглядають якість як стратегічну зброю, оскільки вона передбачає здатність обійти конкурентів за допомогою постійної пропозиції товарів і послуг, які краще інших задовольняють потреби, і надання переваги покупцям. Таким чином, якість розглядається як конкурентна можливість і навіть конкурентна необхідність.

Друга група показників, які характеризують конкурентоспроможність, - це сумарні витрати споживача. Вони складаються з ціни виробу і витрат на експлуатацію виробу в період всього терміну його служби. Витрати на експлуатацію виробу включають:

- витрати на транспортування до місця використання;
- вартість встановлення і приведення в працездатний стан;
- навчання персоналу;
- витрати на паливо (електроенергію);
- заробітна плата персоналу;
- витрати на післягарантійний сервіс і купівлю запчастин;
- витрати на страхування виробу;
- податки;
- витрати на утилізацію виробу після відпрацювання ресурсу (якщо виріб продається новому власнику, ці гроші віднімаються з ціни споживання);
- непередбачені витрати.

Потрібно підкреслити, що робити преїскурантну ціну товару головним

зрядям конкуренції нераціонально, адже ціна, за якою виріб пропонується покупцю, складає лише частину ціни споживання. Зниження преїскурантної ціни не приводить до підвищення конкурентоспроможності, якщо відношення “продажна ціна/ціна споживання” лежить в межах 0,05-0,2. В таких умовах тільки боротьба за низьку ціну споживання здатна зробити товар привабливим для покупця.

Таким чином, конкурентоспроможність - це характеристика товару, яка відображає його відмінність від товару-конкурента як по мірі відповідності конкретної потреби, так і по витратах на її задоволення. З цього випливає, що конкурентоспроможність формується сукупністю тих якісних і вартісних особливостей товару, які враховуються покупцями згідно з їх безпосередньою значущістю для задоволення потреб, а також витрат на придбання і споживання цього товару. При цьому серед товарів аналогічного призначення більшою конкурентоспроможністю володіє той, який характеризується властивостями, що забезпечують найвищий корисний ефект по відношенню до сумарних витрат споживання.

Постійне підвищення конкурентоспроможності товарів – головне завдання підприємства. Суть його зводиться до того, що зростання рівня конкурентоздатності продукції пов'язане для підприємства з великими або меншими витратами, але в будь-якому випадку вони повинні окупитися більшою прибутковістю. Тому важливо не просто використовувати відомі шляхи поліпшення властивостей продукції, а шукати серед них ті, які дають найбільший приріст конкурентоспроможності товарів на одиницю витрат.

Конкурентоспроможність товару повинна бути ключовим моментом при прийнятті рішення про розширення і створення нових виробничих потужностей. Витрати на проектування нового товару в декілька разів нижчі за вартість обладнання, налагодження технології, організації збутової мережі, тому випуск неконкурентоспроможного товару, що не дозволяє розвернути його масовий продаж, може принести значні збитки.

Вивчення конкурентоспроможності товару, який реалізується на ринку, повинно вестися безперервно і систематично. Це дасть можливість вловити момент,

коли даний показник почне знижуватися і можна вчасно ухвалити відповідне рішення: про модернізацію товару, ринку, маркетингових коштів або припинення виробництва товару.

Конкурентоздатність товару - його відповідність вимогам ринку, сукупність характеристик товару, в якій відображаються його відмінності від товару-конкурента як за ступенем відповідності суспільній потребі, так і за витратами на її задоволення.

Покупцю зовсім байдужі такі найважливіші з погляду виробника властивості товару, як трудомісткість, матеріалоємність, енергоємність його виробництва. Його цікавить лише якість і ціна. Тому конкурентоздатним є той товар, комплекс споживчих і вартісних властивостей якого забезпечує йому комерційний успіх, тобто дозволяє прибутково обміняти його на гроші в умовах широкої пропозиції до обміну інших товарів-аналогів.

На нашу думку, конкурентоспроможність товару - це те, що вигідно відрізняє товар від аналогів-конкурентів за системою якісних і соціально-економічних ознак.

Індикаторами конкурентоздатності товару є:

- призначення (корисність) товару;
- якісна характеристика товару;
- ціна товару.

Розглядаючи проблему конкурентоздатності слід зазначити, що основною умовою конкурентоздатності товару, галузі або виробництва є застосування нових технологій, високого рівня механізації праці, використання висококваліфікованих кадрів. Однак сучасна техніка вимагає настільки ж сучасних форм організації і методів управління виробництвом. Дані функції можуть бути розв'язані на рівні конкурентоздатного підприємства (фірми).

Конкурентоспроможність організації може бути визначена як комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги сукупності оціночних показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний проміжок часу по відношенню до

сукупності показників конкурентів. Її можна виявити тільки серед групи організацій, які належать до однієї галузі або випускають товари-субститути [108].

Конкурентоспроможність фірми, за словами Азоева Г.Л., – це можливість ефективно розпоряджатися власними і залученими ресурсами в умовах конкурентного ринку. Вона являється результатом її конкурентних переваг за всім спектром проблем управління компанією [1].

Конкурентоспроможність підприємства – система характеристик, які оцінюють господарську діяльність господарства і впливають на результати суперництва з іншими підприємствами на споживчому ринку [18].

Як відмічає Власова В.М., конкурентоздатність фірми - це відносна характеристика, яка виражає відмінності розвитку даної фірми від розвитку конкурентних фірм за ступенем задоволення своїми товарами потреб людей і за ефективністю виробничої діяльності [114].

Конкурентоспроможність підприємства (фірми) в умовах маркетингової орієнтації – це можливість (спроможність) господарських одиниць до ефективного функціонування на ринку, заснованого на пропозиції товарів, які відповідають запитам і перевагам покупців за якістю, кількістю і асортиментом в необхідні терміни і на більш вигідних в порівнянні з конкурентами умовах [15].

Конкурентоздатність фірми характеризує можливості і динаміку її пристосування до умов ринкової економіки. На відміну від конкурентоспроможності товару, яка може змінитися в короткий термін, стійка конкурентоздатність фірми досягається протягом тривалого періоду. Це пов'язано з тим, що для досягнення переваги над фірмою-конкурентом на відповідному товарному ринку повинен пройти хоча б один цикл відновлення продукції, тобто випуск на ринок нових товарів.

Незважаючи на різні підходи до визначення сутності даного поняття, можна визначити основні його характеристики: порівняльний характер, динамічність, складність, стратегічний характер, орієнтація на концепцію маркетингу.

В даний час ефективна робота підприємства залежить насамперед від того, наскільки правильно воно може виявити потреби споживачів і вчасно їх

задовольнити в порівнянні з основними конкурентами.

Таким чином, конкурентноздатна фірма - це, насамперед, вмiле управління і чiтка організація виробництва. Конкурентоспроможне підприємство покликане забезпечувати і підвищувати конкурентноздатність виробництва.

Конкурентоспроможність фірми нерозривно пов'язана з впровадженням змін, тобто з процесом реструктуризації. Але здійснення таких змін також має певні особливості. Одноразові, надзвичайні заходи можуть на короткий час поліпшити конкурентоспроможність підприємства, але по-справжньому успішна реструктуризація є тривалим процесом.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства здійснюється за допомогою виявлення його конкурентних переваг шляхом аналізу. Конкурентний аналіз здійснюється в три етапи:

- моніторинг чинників конкурентного середовища і оцінка привабливості ринку;
- дослідження конкурентів;
- оцінка конкурентоспроможності підприємства і виявлення його конкурентних переваг.

Моніторинг конкурентного середовища на ринку охоплює: рівень “вхідного бар'єра” в галузь, інтенсивність конкуренції на ринку; силу впливу покупців і постачальників, а також товари-замінники.

Дослідження конкурентів передбачає:

- ідентифікацію основних конкурентів;
- оцінку основних характеристик конкурентів;
- визначення “ключових чинників успіху”.

Конкурентоспроможність підприємства знаходиться в прямій залежності від конкурентоспроможності його продукції. Чим вища конкурентоспроможність продукції, тим вищий попит на неї, тим більший економічний ефект отримує підприємство.

Для оцінки конкурентоспроможності підприємства і його конкурентів використовуються як кількісні, так і якісні показники. До кількісних показників відноситься:

- прибуток;
- обсяг продажу у вартісному і кількісному вираженні;
- сума прибутку на одну гривню обсягу продажу;
- відношення обсягу продажу до вартості матеріально-виробничих запасів;
- частка вартості нереалізованої продукції в матеріально-виробничих запасах;
- відношення обсягу продажу до вартості нереалізованої продукції;
- відношення обсягу продажу до суми дебіторської заборгованості;
- завантаження виробничих потужностей;
- “портфель замовлень” (обсяг замовлень, кількість замовників);
- витрати на наукові дослідження;
- обсяг і напрями капіталовкладень.

Основними якісними показниками конкурентоспроможності підприємства є:

- широта асортименту;
- частка товарів “ринкової новизни”;
- адаптивність каналів збуту;
- ціна товарів;
- додаткові послуги;
- розміщення підприємства;
- якість обслуговування покупців;
- упаковка;
- стимулювання покупців;
- витрати на рекламу;
- стимулювання робітників;
- імідж підприємства.

Розробляючи конкурентну стратегію, фірми намагаються знайти і втілити спосіб вигідно і довготривало конкурувати в своїй галузі. Універсальної конкурентної стратегії не існує. Тільки стратегія, узгоджена з умовами конкретної галузі, навиками і капіталом, якими володіє конкретне підприємство, може принести успіх.

Вибір конкретної стратегії визначають два головних моменти. Перший – структура галузі, в якій діє фірма. Суть конкуренції та вірогідність довготривалого отримання прибутку в різних галузях неоднакова. Другий головний момент – це позиція, яку займає фірма в межах галузі. Деякі позиції більш вигідні, ніж інші, незалежно від середньої прибутковості галузі як такої. Кожний з цих моментів сам по собі недостатній для вибору стратегії. Так, фірма в досить прибутковій галузі може не отримати великого прибутку, якщо неправильно вибере позицію в галузі.

Конкурентоспроможність галузі – здатність певної галузі отримувати прибутки більші, ніж в інших галузях народного господарства країни на одиницю витрачених ресурсів. Вона визначається технічними, економічними і організаційними умовами для створення, виробництва і збуту продукції високої якості, яка задовольняє вимоги конкретних груп споживачів.

Конкурентоспроможність галузі припускає наявність:

- конкурентних переваг перед аналогічними галузями за кордоном, які можуть зумовлюватися раціональною галузевою структурою;
- групи висококонкурентних фірм-лідерів, які підтягують інші підприємства галузі до свого рівня;
- налагодженої дослідно-конструкторської та прогресивної виробничо-технологічної бази, розвинутої галузевої інфраструктури;
- гнучкої системи науково-технічного, виробничого, матеріально-технічного і комерційного співробітництва як всередині галузі, так і з іншими галузями в країні, за її межами;
- ефективною системою розподілу продукції.

Конкурентоспроможність галузі досягається як за рахунок конкурентних переваг її компаній, так і системи їх взаємодії.

М. Портер відзначає, що у будь-якій галузі економіки — незалежно від того, діють вони тільки на внутрішньому чи зовнішньому ринку, — суть конкуренції виражається п'ятьма силами (рис. 1.1).

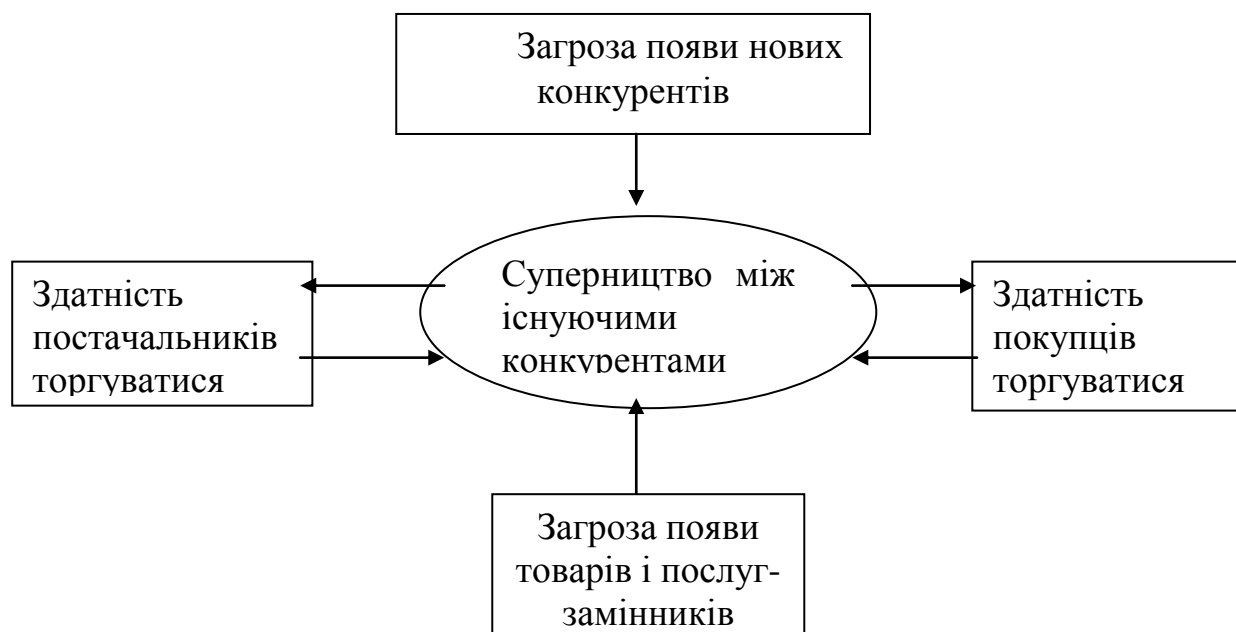

Рис. 1.1. П'ять сил, що визначають конкуренцію в галузі

П'ять сил конкуренції визначають прибутковість галузі, тому що вони впливають на ціни, які можуть диктувати фірми, на витрати, які їм доводиться нести, і на розміри капіталовкладень, необхідні для того, щоб конкурувати в цій галузі. Значення кожної з п'яти сил конкуренції визначається структурою галузі тобто її основними економічними і технічними характеристиками.

Загроза появи нових конкурентів знижує загальний потенціал прибутковості в галузі, тому що вони приносять в неї нові виробничі потужності і прагнуть роздобути частку ринку збуту, тим самим знижуючи позиційний прибуток. Могутні покупці чи постачальники, торгуючись, отримують вигоду і знижують прибуток фірми. Жорстока конкуренція в галузі знижує прибутковість, тому що за те, щоб зберегти конкурентоздатність, доводиться платити (витрати на рекламу, організацію збуту і т.д.) або ж прибуток “втікає” до покупця за рахунок зниження цін. Наявність товарів-замінників обмежує ціну, яку можуть запросити фірми, що конкурують у цій галузі; більш високі ціни спонукають покупців звернутися до замінника і знизять обсяг виробництва в галузі.

В економічній літературі немає стрункої системи показників конкурентоздатності галузі. Їх зводять головним чином до характеристик товару і фірми. Нами пропонуються методичні підходи до визначення критеріїв конкурентоздатності галузі, головним з яких є прибуток.

Прибуток - це категорія ринку, яка характерна для сфери обміну і визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції (послуг) і повними витратами на її виробництво. Прибуток є результатом як більш ефективного використання в процесі виробництва ресурсів, так і більш вигідного обміну.

Однак залежно від прийнятої методики розрахунку прибутку, рівень рентабельності підприємства може суттєво змінюватися, тому що розмір прибутку конкретного підприємства піддається впливу значної кількості не тільки внутрішніх, але і зовнішніх факторів: темпів інфляції, особливостей оподаткування і т.п.

При оцінці конкурентоздатності галузі варто розрізняти валовий і чистий прибуток. Валовий прибуток - це прибуток, отриманий до сплати податків і бюджетних відрахувань. Чистий прибуток - це реально отриманий фінансовий результат, який визначається як виручка від реалізації продукції (робіт, послуг) плюс інші позареалізаційні доходи, мінус повні витрати на виробництво і реалізацію, мінус інші позареалізаційні витрати і відрахування в бюджет.

Вище перераховані показники є абсолютними, але для визначення конкурентоздатності важливу роль відіграють і відносні - індекс віддачі (отриманого прибутку) на вкладений капітал, прибуток у розрахунку на одиницю використаних ресурсів, рівень сукупної рентабельності та ін.

Підвищення конкурентоспроможності українського цукру – важливе народногосподарське значення, пов'язане із стабілізацією продовольчого ринку.

Конкурентоспроможність підприємств цукробурякового підкомплексу – це їх можливість тривалий час відстоювати власні переважаючі позиції завдяки наявності ефективної стратегії або здатність прибутково діяти у довготерміновому періоді на ринку. Важливим стратегічним аспектом забезпечення конкурентоздатності є технологічний прогрес. Рівень прогресивності технології виробництва в найбільшій мірі залежить від двох основних компонентів: макроекономічної стратегії держави

та рівня науково-технічного прогресу, притаманного виробництву конкурентоспроможного виду продукції.

Для підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва необхідно насамперед удосконалити фінансово-кредитну, податкову, цінову політику в агропромисловому виробництві; стимулювати розвиток підприємств з різними формами власності і господарювання; розвивати ринкову інфраструктуру; забезпечувати товаровиробників достовірною ринковою інформацією; удосконалювати антимонопольне законодавство щодо формування ринкових відносин і розвитку конкуренції в агропромисловому комплексі країни.

Варто звернути увагу і на такі методи забезпечення конкурентоздатності продукції, як протекціонізм, конкурентна боротьба, правильна маркетингова політика.

Протекціоністська політика держави створює дієву систему захисту внутрішніх виробників від іноземної конкуренції через державну торговельну підтримку.

Метод конкурентної боротьби полягає у реагуванні на ринкові сигнали, які примушують підприємства виробляти та збувати рентабельну продукцію в обраному сегменті ринку, а за неможливості відповідати запитам споживачів – виходити з нього. Цей метод залежить від кількості продавців певного виду товару та насиченості ринку.

Конкурентоспроможність продукції у певний момент часу або у відповідному секторі ринку не означає автоматичну конкурентоспроможність в майбутньому, що й визначає актуальність маркетингу.

Маркетинг – це вид підприємницької діяльності, спрямований на виявлення та задоволення існуючих і нових потреб споживачів шляхом цілеспрямованих дій, які дозволяють підприємству правильно зорієнтувати виробничу, збутову, рекламну діяльність відповідно до вимог ринку і випускати конкурентоспроможну продукцію.

Він полягає у постійному контролі за наявністю конкурентних переваг продукції та їх підсиленні за рахунок розробки ефективної маркетингової стратегії. Суть маркетингової діяльності в аспекті забезпечення конкурентоспроможності

продукції полягає в розробці декількох варіантів товарної, цінової, збутової та політики просування товару. Маркетинг спрямований на управління виробництвом та реалізацією продукції відповідно до змін у ринковому середовищі. За допомогою його передумови конкурентоспроможності продукції формуються ще до початку її виробничого циклу.

Можна з впевненістю сказати, що однією з причин зниження конкурентоздатності продукції цукробурякового підкомплексу є низький рівень менеджменту. Суттєвим фактором, який зумовлює прийняття неправильних управлінських рішень в досліджуваній галузі, є відсутність в ній системи контролінгу.

Концепція контролінгу полягає в здійсненні чіткого взаємозв'язку процесів функціонування і послідовного застосування функціональної моделі управління, яка включає функції контролю, аналізу, прийняття рішень [48].

Фахівці із галузі менеджменту під контролінгом розуміють функціональну систему планування, контролю, аналізу відхилень, координації, внутрішнього консалтингу та загального інформаційного забезпечення керівництва підприємством [95, 100, 135].

Контролінг конкурентоспроможності – це організаційний механізм, спрямований на функціональну підтримку менеджменту щодо забезпечення конкурентоздатності продукції та визначення довгострокової маркетингової стратегії.

Контролінг пов'язує результати контролю та підвищення конкурентоспроможності продукції з усіма складовими процесу прийняття управлінських рішень, які формуються в різних структурних підрозділах підприємства (рис.1.2).

Рис.1.2. Процес контролінгу підвищення конкурентоспроможності продукції

В ринкових умовах конкурентоспроможність продукції розглядається як головна мета кожного товаровиробника. Для забезпечення високого рівня даного показника контролінг повинен вирішувати такі завдання:

1. Збір та аналіз внутрішньої та зовнішньої інформації, яка стосується параметрів конкурентоспроможності продукції.
2. Виявлення резервів зниження собівартості продукції, підвищення її якості.
3. Своєчасне реагування на виникнення нових шансів та можливостей.
4. Забезпечення постійного аналізу конкурентоспроможності продукції, відхилень її параметрів.
5. Оцінка повноти та надійності ведення бухгалтерського обліку, адміністративного контролю.
6. Проведення внутрішнього аудиту конкурентоспроможності продукції.
7. Розробка стратегії щодо підвищення конкурентоспроможності продукції.

Конкурентоспроможність країни – можливість держави пропонувати ринку дешевші товари, ніж інші країни, конкурувати в конкретній товарній зоні за збільшення сегменту ринку та прибутку від реалізації товарів.

Її оцінюють Світовий економічний форум, Світовий банк, Європейський форум з проблем управління, Міжнародний інститут менеджменту і розвитку за 380 критеріями економічної, соціальної і політичної сфер.

М. Портер констатує: “єдине, на чому може ґрунтуватися концепція конкурентноздатності країни - це продуктивність використання ресурсів“ [129].

Він розглядає наступні стадії конкурентноздатності країни:

- 1) стадія факторів виробництва;
- 2) стадія інвестицій;
- 3) стадія нововведень;
- 4) стадія багатства.

На перших трьох стадіях відбувається економічний ріст країни, а на останній стадії — стадії багатства — відбувається спад конкурентноздатності.

Для оцінки конкурентоспроможності національної економіки доцільно, на наш погляд, використовувати різні підходи: ресурсний (технології, наявність капіталу для внутрішнього і зовнішнього інвестування, чисельність і кваліфікація людських ресурсів, наявність природних ресурсів і економіко-географічне положення країни); факторний (моніторинг змін позицій країни на міжнародних ринках залежно від рівня розвитку національної економіки, що характеризується реальним використанням факторів економічного зростання); рейтинговий (інтегральне відображення стану економіки за тією чи іншою системою показників).

Слід зазначити, що у більшості досліджень на всіх рівнях аналізу виділяють цінову і структурну (загальну) конкурентоспроможність. На макрорівні структурна конкурентоспроможність системно відображає виробничо-технологічний та експортний потенціали країни (коли конкурують не ціни, а національні умови виробництва). В цілому конкурентоспроможною слід вважати економіку, яка у своєму розвитку забезпечує: 1) підтримку зростаючих життєвих стандартів; 2) досягнення (збереження) таких позицій у світовій економіці, коли національні

товари і послуги успішно реалізуються на міжнародних ринках. Як показує світовий досвід, конкурентоспроможності досягають країни, які можуть оптимально реалізувати свої національні переваги, орієнтуючись на постійне підвищення продуктивності праці.

Отже, не варто й говорити про високу конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках (а часто і на власному), особливо, якщо враховувати ще й низьку якість вітчизняної продукції. Наявність значних площ орних земель не створює додаткової конкурентної якості через недостатню забезпеченість аграрного сектора високоефективною технікою тощо. Натомість, економіка України відчуває на собі вплив майже всіх негативних міжнародних економічних чинників: відплив кадрів за кордон, “втеча” капіталів, хронічний дефіцит торговельного балансу і майже катастрофічне погіршення умов формування загального платіжного балансу країни і державного бюджету.

У перспективі, з урахуванням сучасних теоретичних уявлень та досвіду багатьох країн, які змогли забезпечити умови для підвищення конкурентноздатності національних економік, маючи незначні або навіть не маючи більш-менш відчутних початкових порівняльних переваг, необхідно розробити чітку державну стратегію досягнення конкурентноздатності національної економіки України, яка відповідала б її ресурсно-технологічному рівню. Ключовою ознакою цієї стратегії має бути можливість трансформації факторних початкових порівняльних переваг у переваги інвестиційні та науково-технологічні. А це зумовлює детальний аналіз готовності та здатності національних фірм до інвестування.

Зростання економіки залежить від багатьох факторів: збільшення кількості виробничих ресурсів, підвищення їхньої якості та вдосконалення способів використання їх. Усе це потребує інвестицій. Тому інвестиції розглядаються як основний регулятор темпів економічного зростання. На відміну від статичних моделей економічної рівноваги в моделях економічного зростання враховуються два наслідки інвестування: безпосередньо в момент інвестування підвищується сукупний попит, а в наступні періоди зростає сукупна пропозиція внаслідок збільшення виробничих потужностей.

Підвищення конкурентоспроможності означає покращення показників, які характеризують торгівлю конкурентоспроможного учасника сегменту ринку в минулому на теперішній момент часу. Таким чином, конкурентоспроможність є поняттям відносним, зміст якого реалізують через співставлення результатів діяльності учасників ринку, крім того, чітко визначене в часі.

1.2. Структурна характеристика конкурентних переваг та особливості їх формування в агропромисловій сфері

Концепція конкурентних переваг вперше була розроблена професором економіки М. Портером. У своїх роботах він аналізував фактори, використання яких дозволить підприємству одержати перевагу перед конкурентами. Головна ідея М. Портера полягає в тому, що він вказав на існування лише двох основних шляхів досягнення оптимального функціонування: або підприємство стає у своїй галузі виробником із найнижчим рівнем витрат, або диференціює свою продукцію в цінних для споживачів напрямках такою мірою, що останні готові заплатити за нього більшу ціну. Наступні роботи в цій галузі є лише поглибленням і продовженням робіт М. Портера (табл. 1.1).

Загалом конкурентна перевага може бути зумовлена різними факторами. В загальному випадку Ж.Ж. Ламбен [91, с.277] пропонує їх поділити на дві широкі категорії відповідно до того, для кого переваги створюють більшу цінність: зовнішні і внутрішні.

“Зовнішня” конкурентна перевага базується на відмінних якостях товару, які створюють цінність для споживача (покупця), а “внутрішня” – на перевазі підприємства по відношенню до витрат на виробництво, керівництва підприємством або товаром і створює цінність для виробника. Внутрішні конкурентні переваги – наслідок вищої продуктивності, що забезпечує підприємству вищу рентабельність і стійкість по відношенню до зниження ціни продажу, яке може бути нав’язане ринком або конкурентами.

Авторські визначення поняття “конкурентна перевага”

Джерело	Визначення
1	2
Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 1999.	Перевага, яка досягається, коли компанія використовує маркетингову можливість завдяки випуску більш удосконаленої продукції, більш низькій ціні, більш розгалуженій галузі розподілення, кращому сервісі і більш широкому асортименті продукції порівняно з конкуруючими компаніями.
Портер М. Международная конкуренция. - М.: Международные отношения, 1993.- 896 с.	Виникає як результат виявлення і використання унікальних, відмінних від суперників, способів конкуренції, які можуть утриматися деякий період часу.
Экономическая стратегия фирмы. Учебное пособие. / Под ред. Градова А.П. - Санкт-Петербург: Специальная литература, 1995. – 414 с.	Глобальна ціль економічної стратегії фірми і галузі національної економіки.
Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. - М.: Издательство “Финпресс”, 1998. - 416 с.	Перевага над конкурентами, отримана шляхом надання споживачам більших благ або за рахунок реалізації більш дешевої продукції, або за рахунок пропозиції високоякісних продуктів з набором необхідних послуг, але по виправдано більш високих цінах.
Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. 2-е европ. изд. – К.: М., СПб.: Изд-во “Дом Вильямс”, 1998. – 1056 с.	Перевага над конкурентами, яка досягається за рахунок пропозиції споживачам більш високої цінності або за рахунок більш низьких цін, або за рахунок пропозиції більших вигод, які оправдовуються більш високими цінами.
Карлофф В. Деловая стратегия.: Пер. с англ. / Науч. ред. и авт. послесл. В.А.Приписнов. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.	Те, на що направлені всі (конкурентні) стратегії в області бізнесу.
Ламбен Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с французского. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.	Ті характеристики, ознаки товару чи марки, які створюють для фірми визначену перевагу над своїми прямими конкурентами.
Райзберг Б.А., Фатхутдинов Р.А. Управление экономикой. Учебник. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1999. – 784 с.	Перевага, висока компетентність фірми в якій-небудь сфері діяльності чи у випуску товару порівняно з конкуруючими фірмами.

Детермінанти конкурентної переваги країни чи іншими словами національний “ромб”, на думку Портера, – це система, компоненти якої взаємно підсилюються (рис.1.3). Кожен детермінант впливає на всі інші. Так, великий попит на продукцію фірми сам по собі не дасть їй конкурентної переваги, якщо гострота конкуренції

недостатня, щоб фірма взяла цей попит до відома. Крім того, переваги в одному детермінанті можуть створити або підсилити переваги в інших.

Конкурентна перевага на основі тільки одного-двох детермінантів можлива лише в галузях із сильною залежністю від природних ресурсів чи в галузях, де мало застосовуються складні технології і навички.

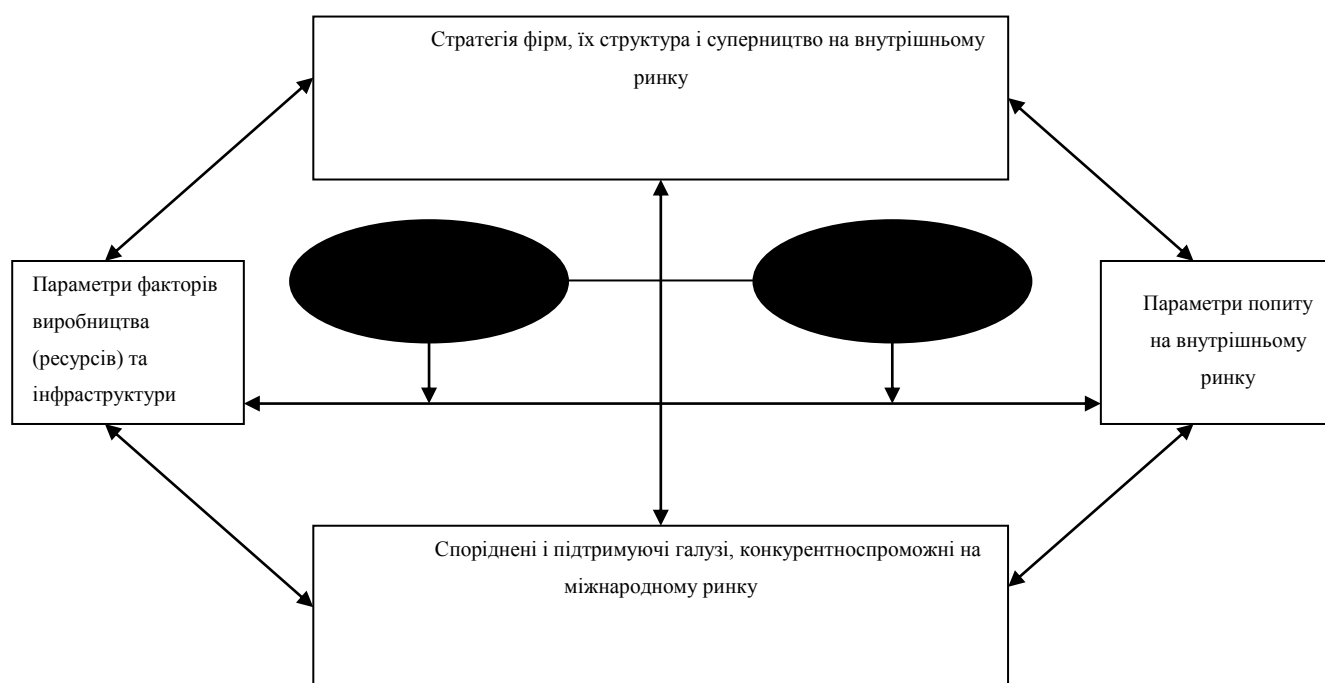

Рис. 1.3. Детермінанти конкурентної переваги

Утримати таку перевагу, як правило, не вдається, тому що вона швидко перетікає з країни в країну, а глобальні фірми легко нейтралізують її, діючи “в обхід” за допомогою глобальної стратегії.

Крім того потрібно розглянути ще дві змінні, які істотно впливають на обстановку в країні, — випадкові події і дії уряду. Випадкові події — це ті, котрі керівництво фірми (а найчастіше й уряд країни) не може контролювати: винаходи, війни, інші політичні події за кордоном, а також різкі зміни потреб і попиту на закордонних ринках. Ці події викликають момент невизначеності, що може змінити структуру галузі і тим самим дати можливість фірмам однієї країни обійти фірми іншої. У багатьох галузях такі “випадки” чимало сприяли зміні позицій у

конкурентній боротьбі.

Дії уряду в особі державних установ будь-якого рівня можуть і підсилити, і послабити конкурентну перевагу країни. Особливо чітко це видно при аналізі впливу політики уряду на кожний з детермінантів. В цілому державна політика, яка проводиться без врахування її впливу на систему детермінантів, з рівним успіхом може підірвати або підсилити конкурентну перевагу країни.

Конкурентними перевагами країни можуть бути: 1) обсяг ВВП, що характеризує місткість ринку і потенціал конкурентноздатності; 2) високі витрати на розвиток людини (охорона здоров'я, соціальні допомоги); 3) стабільність політичної і правової системи країни; 4) частка ВВП на душу населення; 5) висока тривалість життя; 6) висока ефективність використання ресурсів; 7) оптимальний експорт; 8) низька інфляція; 9) наявність природних ресурсів і сприятливий клімат, вигідне географічне положення країни; 10) значна частка конкурентноздатних фірм країни; 11) конкурентноздатність трудових ресурсів; 12) гнучкість фінансової системи країни; 13) динамічність внутрішнього ринку; 14) відсутність наднормативної державної заборгованості; 15) висока освіченість населення країни; 16) висока конкуренція у всіх сферах діяльності на основі знань; 17) відкритість країни, високий рівень міжнародної інтеграції та кооперування; 18) висока якість інфраструктури ринків і регіонів; 19) низькі податкові і митні ставки; 20) висока культура бізнесу в країні; 21) високий рівень інформаційного забезпечення управління країною.

М. Портер вважає, що позицію фірми в галузі визначає конкурентна перевага. У кінцевому підсумку фірми обходять своїх суперників, якщо мають міцну конкурентну перевагу. Конкурентна перевага поділяється на два основних види: більш низькі витрати і диференціація товарів [129].

Низькі витрати відображають здатність фірми розробляти, випускати і продавати порівняльний товар з меншими витратами, ніж у конкурента, що дозволяє підприємству знизити ціни чи економити на рекламі та розподілу. Така конкурентна перевага може бути зумовлена економією від збільшення масштабів діяльності, наявністю досвіду ведення справ у даній сфері діяльності, підвищенням

продуктивності праці, введенням нових технологій та ін.

Диференціація - це здатність забезпечити покупця унікальною і більшою цінністю у вигляді нової якості товару, особливих споживчих властивостей чи післяпродажного обслуговування. Це досягається за допомогою міцної репутації товарної марки, надання більш якісних послуг, технологічного лідерства, пропозиції повного асортименту товарів, створення унікальних розподільних потужностей.

Конкурентна перевага досягається виходячи з того, як підприємство організовує та виконує певні види діяльності. Шляхом цього діяльність підприємства створює певні цінності для споживачів. Остаточна цінність, створена підприємством, визначається тим, скільки покупці готові заплатити за товар або послугу, що пропонується підприємством. Якщо ця сума перевищує сукупні витрати на всю необхідну діяльність, то підприємство рентабельне.

Для отримання конкурентної переваги підприємство повинно або давати покупцям приблизно таку ж цінність, що й конкуренти, але виробляти товар із меншими витратами (стратегія низьких витрат); або діяти так, щоб давати покупцям товар із більшою споживчою цінністю, за який можна отримати більшу ціну (стратегія диференціації).

Значну увагу проблемам конкурентоспроможності приділив А.П.Градov, який вперше вводить поняття “життєвого циклу конкурентної переваги”. Кожний з етапів життєвого циклу конкурентної переваги відображає залежність рівня конкурентної переваги від умов, що виникають у той чи інший відрізок часу. Градов А.П. представляє конкурентну перевагу, як ступінь використання стратегічного потенціалу підприємства й ефективності його маркетингової стратегії [50].

Конкурентна перевага фірми визначається тим, наскільки чітко вона може організувати всю систему цінностей - зв'язок з постачальниками і споживачами. Краще організувавши ці зв'язки, фірма може одержати конкурентну перевагу. Регулярні і своєчасні постачання можуть знизити операційні витрати фірми і дозволять зменшити необхідний рівень запасів.

Ланцюжок цінності фірми (рис. 1.4) - це система взаємозалежних видів діяльності, між якими існують зв'язки. Ці зв'язки виникають, коли метод якого-

небудь виду діяльності впливає на вартість та ефективність інших.

М.Портер відзначає, що конкурентну перевагу одержують фірми:

- які базуються в тих країнах, що дозволяють найбільш швидко нагромадити спеціалізовані ресурси і навички;
- якщо в країні базування фірми більш доступна і точна інформація про потреби в товарах і технологіях;
- якщо можливі постійні капіталовкладення;
- якщо збігаються інтереси власників, менеджерів і персоналу.

Допоміжна діяльність фірми	Інфраструктура фірми (планування, фінансова діяльність і т.д.) Управління людськими ресурсами Розвиток технології Постачання					Позиційний прибуток
Основна діяльність фірми	Забезпечення постачання	Випуск продукції	Забезпечення збуту продукції	Маркетинг і продаж	Післяпродажне обслуговування	

Рис.1.4. Ланцюжок цінності фірми

Основним джерелом конкурентної переваги є нововведення. Нововведення веде до зміни лідерства в конкуренції, якщо інші конкуренти або ще не розпізнали нового способу ведення справ, або не можуть чи не бажають змінити свій підхід.

Розглянемо найбільш типові причини інновацій, які дають конкурентну перевагу: нові технології, нові запити покупців, поява нового сегмента ринку, зміна вартості чи наявності компонентів процесу збуту, зміни урядового регулювання.

1. Нові технології. Зміна технології може створити нові можливості для розробки нового товару, нові способи маркетингу, виробництва чи постачання і поліпшення супутніх послуг. Саме вона найчастіше передує стратегічно важливим нововведенням. Нові галузі з'являються тоді, коли зміна технології робить неможливим виникнення нового товару. Зміна лідерства здебільшого відбувається в тих галузях, де різка зміна технології робить застарілими знання і фонди колишніх лідерів у галузі.

2. Нові чи ті, що змінилися, запити покупців. Часто конкурентна перевага

виникає чи переходить з рук у руки тоді, коли в покупців з'являються зовсім нові запити або ж їхні погляди на те, «що таке добре і що таке погано» різко міняються. Ті фірми, які вже укріпилися на ринку, можуть цього не помітити або виявитися не в змозі відреагувати належним чином, тому що для того, щоб відповісти на ці запити, потрібно створити новий ланцюжок цінності.

3. Виникнення нового сегменту галузі. Тут є можливість не тільки вийти на нову групу покупців, але й знайти новий, більш ефективний спосіб випускати деякі види продукції чи знайти нові підходи до визначеної групи покупців.

4. Зміна вартості чи наявності компонентів виробництва. Конкурентна перевага часто переходить з рук у руки через зміну абсолютної чи відносної вартості компонентів, таких як робоча сила, сировина, енергія, транспорт, зв'язок, засоби інформації, устаткування. Це говорить про зміну умов у постачальників або можливості використовувати нові чи інші за своїми якостями компоненти. Фірма досягає конкурентної переваги, пристосовуючись до нових умов, у той час як конкуренти зайняті капіталовкладеннями і тактикою, пристосованими до старих умов.

5. Зміна державного регулювання. Зміна політики в таких сферах, як стандарти, охорона навколишнього середовища, вимоги до нових галузей і торгівлі обмеження, — ще один розповсюджений стимул для інновацій, які тягнуть за собою конкурентну перевагу. Існуючі лідери ринку пристосувалися до визначених “правил гри” з боку уряду, і, коли ці правила раптом міняються, вони можуть виявитися не в змозі відповісти на ці зміни.

М. Портер встановив, що тривалість утримання конкурентної переваги залежить: 1) від джерела переваги (переваги низького рангу і переваги більш високого порядку); 2) від кількості наявних у фірми джерел конкурентної переваги; 3) від активності в модернізації виробництва й інших видів діяльності фірми.

Конкурентні переваги галузі багато в чому схожі з конкурентними перевагами організації, що входить у дану галузь.

Так, до зовнішніх конкурентних переваг галузі відносяться:

- високий рівень конкурентноздатності країни;

- активна державна підтримка малого і середнього бізнесу;
- якісне правове регулювання функціонування економіки країни;
- відкритість суспільства і ринків;
- високий науковий рівень управління економікою країни;
- гармонізація національної системи стандартизації і сертифікації з міжнародною системою;
- відповідна державна підтримка науки й інноваційної діяльності;
- висока якість інформаційного забезпечення управління країною;
- високий рівень інтеграції всередині країни й у рамках світового співтовариства;
- низькі податкові ставки в країні;
- низькі процентні ставки в країні;
- наявність доступних і дешевих ресурсів;
- якісна система підготовки і перепідготовки управлінських кадрів у країні;
- сприятливі кліматичні умови і географічне положення країни;
- високий рівень конкуренції у всіх областях діяльності в країні.

Внутрішніми конкурентними перевагами галузі є:

- висока потреба в товарі галузі,
- оптимальний рівень концентрації, спеціалізації і кооперування в галузі;
- оптимальний рівень уніфікації і стандартизації продукції галузі;
- висока питома вага конкурентноздатного персоналу в галузі;
- якісна інформаційна і нормативно-методична база управління в галузі;
- конкурентноздатні постачальники;
- наявність доступу до якісної дешевої сировини й інших ресурсів;
- виконання робіт з оптимізації ефективності використання ресурсів;
- високий рівень радикальних нововведень (патентовані товари, технології, інформаційні системи і т.д.);
- конкурентноздатні менеджери;

- функціонування в організаціях галузі системи забезпечення конкурентноздатності;

- проведення сертифікації продукції і систем;
- ексклюзивність товару галузі;
- висока ефективність організацій галузі;
- висока частка експорту наукомістких товарів;
- висока питома вага конкурентноздатних організацій і товарів галузі.

Б. Уотермен сформулював наступні загальні принципи, які забезпечують конкурентні переваги виробникам:

1. Націленість всіх і кожного працівника на дію, на продовження розпочатої справи.

2. Близькість підприємства до клієнта.

3. Створення автономії і творчої атмосфери на підприємстві.

4. Ріст продуктивності завдяки використанню здатності людей і їхньому бажанню працювати.

5. Демонстрація важливості загальних для підприємства цінностей.

6. Уміння твердо стояти на своєму.

7. Простота організації, мінімум рівнів управління і службового персоналу.

8. Вміння бути одночасно м'яким і твердим. Тримати під твердим контролем найбільш важливі проблеми і передавати підлеглим менш важливі [165].

Залежно від кількості і важливості конкурентних переваг Бостонська консультативна група (БКГ) розробила нову матрицю БКГ, відповідно до якої виділила 4 види ринків (рис.1.5).

На спеціалізованому ринку існує багато можливостей для отримання конкурентних переваг, які мають велику важливість. На такому ринку ринкова частка не відіграє вирішальної ролі, найбільше значення вона має на певному сегменті цього ринку. Спеціалізація існує в галузях, де багато джерел диференціації, що створюють високу вагомість відмінної конкурентної переваги. Вона характерна для монополістичної конкуренції.

Кількість конкурентних переваг	Важливість конкурентних переваг	
	<i>Низька</i>	<i>Висока</i>
<i>Велика</i>	Фрагментарний ринок	Спеціалізований ринок
<i>Невелика</i>	Тупиковий ринок	Об'ємний ринок

Рис. 1.5. Нова матриця Бостонської консультаційної групи

Товари мають відмінні властивості, що важливі для покупців, які, в свою чергу, здатні та готові сплачувати за це підвищену ціну. У таких випадках ефект масштабу виробництва не дає вирішальної переваги; прибутковість визначається через рівні диференціації та спеціалізації. Частка ринку у цьому випадку майже нічого не дає, критичною є частка на окремому сегменті. Високий рівень рентабельності на такому ринку визначає відповідний рівень диференціації і спеціалізації підприємства при умові задоволення запитів цільових споживачів.

Фрагментарний ринок також надає багато можливостей для отримання конкурентних переваг, однак важливість їх незначна, тому такий ринок не забезпечує істотної конкурентної переваги незалежно від розміру підприємства і його ринкової частки. У фрагментарних секторах джерел диференціації між конкурентами багато, але жодне підприємство не може створити стійку перевагу над конкурентами. Розмір підприємства, тобто масштаб виробництва, не призводить до значної економії, і домінуюча частка ринку не веде за собою нижчі витрати. Навпаки, зростання витрат обмежує зростання самого підприємства. Такий ринок надає можливість співіснування багатьом невеликим підприємствам з різним рівнем рентабельності.

На об'ємному ринку конкурентних переваг мало, але їх важливість забезпечує відмітну конкурентну перевагу. Масове виробництво має сенс у галузях, де джерела

диференціації малочисельні, але конкурентні переваги, створені за рахунок масового випуску, дуже великі, тобто призводять до значного розриву за витратами між конкурентами. Цей ефект є характерним для ситуацій, коли спрацьовує ефект досвіду і масштабу та значна ринкова частка є однією з найвагоміших конкурентних переваг. Прибутковість має пряму залежність від частки ринку.

Тупиковий ринок характеризується невеликою кількістю незначних конкурентних переваг. Високу рентабельність на такому ринку не забезпечують ні досвід, ні ефект економії на масштабах виробництва. В ситуації “глухого кута”, аналогічно масовому виробництву, є мало шляхів для диференціації, але накопичений досвід вже не призводить до відмінної конкурентної переваги. Навпаки, саме нові підприємства мають більш досконалі засоби виробництва. Конкурентоспроможність у цьому випадку залежить перш за все від віку капіталовкладень, а не від загальних розмірів підприємства, витрати нижчі у найновіших підприємств.

Таким чином нова матриця БКГ дозволяє розробити стратегічні рекомендації відносно вигляду і форми конкурентних переваг на різних видах ринків.

Розглядаючи поняття конкурентної переваги, варто звернути увагу на ключові фактори успіху (табл. 1.2).

Як видно з таблиці, більшість авторів вважають, що ключові фактори успіху – це ті фактори, які дозволяють домогтися “вирішальних переваг фірми перед її конкурентами” (Зав’ялов П.С., Демидов В.Є.), чи “відкривають перспективи для поліпшення конкурентної позиції” (Лапуста М.Г.), чи “дозволяють забезпечити конкурентоспроможність і домогтися фінансового успіху” (Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж.). Іншими словами, за допомогою ключових факторів успіху досягається конкурентна перевага підприємства.

Неправомірна, на наш погляд, точка зору Шершньової З.Є., Оборської С.В., які мають на увазі, що ключові фактори успіху і конкурентні переваги - це рівнозначні поняття. На нашу думку, поняття “конкурентні переваги” є більш широким.

Авторські визначення поняття “ключові фактори успіху”

Джерело	Визначення
Завьялов П. С., Демидов В.Е. Формула успеха: маркетинг (сто вопросов – сто ответов о том, как эффективно действовать на внешнем рынке). – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Международные отношения, 1991. – 416 с.	Ті фактори, які впливають із вимог ринку, які можуть дати фірмі вирішальні переваги перед її конкурентами.
Справочник директора предприятия. Под ред. М.Г. Лапусты. - М.: ИНФРА – М, 1996. - 704 с.	Загальні для всіх підприємств галузі фактори, реалізація яких відкриває перспективи покращення своєї конкурентної позиції.
Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер. с англ. под ред. Л.Г.Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 175 с.	Ті дії із реалізації стратегії, конкурентні можливості, результати діяльності, які кожна фірма повинна забезпечити (чи намагається до цього), щоб бути конкурентоспроможною і досягнути фінансового успіху.
Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління: Навч. посібник. – К. – КНЕУ, 1999. – 384 с.	Характерний для певної галузі перелік чинників, що приносять їй переваги перед іншими галузями (конкурентні переваги)

Ми вважаємо, що конкурентні переваги – це сукупність ключових факторів успіху, які дозволять забезпечити підприємству лідируючі позиції на ринку в довгостроковій перспективі.

Для виявлення факторів конкурентної переваги необхідно провести наступні аналітичні заходи, які включають:

- внутрішню та міжнародну сегментацію ринку;
- визначення, аналіз факторів та рівня конкурентоспроможності товарів підприємства та конкуруючих господарських суб’єктів в галузевому, регіональному розрізі;
- прогнозування стратегічних факторів конкурентоспроможності продукції;
- попередню оцінку ресурсних можливостей суб’єктів господарювання для реалізації поточних та стратегічних конкурентних переваг.

Агропромислове виробництво має ряд особливостей, які варто враховувати при обґрунтуванні концепції формування конкурентних переваг. Умовно всі фактори можна розділити на фактори зовнішнього (макрорівень) і внутрішнього

(мікрорівень) середовища.

Під макрорівнем розуміють всі ті умови, які товаровиробник, як правило, не може змінити, але їх необхідно враховувати, оскільки вони впливають на стан його справ. До них відносять: ґрунтово-кліматичні умови, демографічне й економічне середовище, законодавчу базу, технологічно-інноваційний розвиток.

Ґрунтово-кліматичне середовище зумовлює сезонність сільськогосподарського виробництва, визначає його виробничий напрямок, тому що типи ґрунтів, вміст вологи в них, температура повітря є основою для вибору і вирощування сільськогосподарських культур. Природне місцезнаходження земельної ділянки впливає на урожайність, терміни збирання і якість продукції. Тому при плануванні свого виробництва товаровиробнику доводиться враховувати природні умови, здійснювати підбір сортів сільськогосподарських культур, найбільш пристосованих до місцевих умов.

Демографічне середовище. Переселення людей із села в місто, старіння сільського населення, зміни в показниках народжуваності і смертності, різна щільність населення, вибуття з виробництва молодих, ділових, кваліфікованих працівників - усе це впливає на структуру й обсяг виробництва. Для запобігання негативних наслідків даного характеру доцільно на локальному і регіональному рівнях при розробці плану дій на майбутнє передбачати розвиток соціальної інфраструктури, організацію нових робочих місць, заходи щодо соціального захисту працівників, залучення молодих фахівців із середовища випускників вузів.

Зі сторони економічного середовища аграрне виробництво випробовує, мабуть, найважчий пресинг, що виявляється в інфляції, низькій купівельній спроможності населення, диспаритеті цін на продукцію сільського господарства і промисловості, недосконалій системі ціноутворення, високій вартості оборотних коштів, кризі взаєморозрахунків, відсутності пільгового кредитування, інтегруванні у світові співтовариства і т.д. Звичайно, боротися з кризою, яка має національні масштаби, окремі підприємства не в змозі, але вони мають можливості проводити гнучку політику, здатну пом'якшити небажані наслідки цього фактора.

Зміни в законах, несвоєчасна розробка необхідних юридичних документів, недосконалість законодавчих актів гальмують формування ринкового середовища. Ігнорування даного фактора послаблює конкурентні позиції підприємства, тому що юридична база - це основа при укладанні контракту, угоди, активізації підприємницької діяльності.

Технологічно-інноваційний розвиток відображає рівень науково-технічного стану галузі, наукове забезпечення технологічного процесу. Використання нових технологій стосовно до конкретних умов може привести до підвищення конкурентноздатності або до її зниження. Тому вся стратегія будується на інноваційному принципі. Варто передбачити ряд мотиваційних заходів для фахівців усіх рівнів, які активно використовують передові розробки науки. На регіональному рівні необхідно стимулювати підприємства, що застосовують у своєму виробництві новітні технології.

Під факторами внутрішнього середовища варто розуміти такі, які піддаються контролю товаровиробника. Найважливішими з них є: фінансовий стан, технологія виробництва, організаційна структура управління, інформаційно-статистична база, кадрова політика, постачальники.

Досягнення конкурентноздатності прямо залежить від наявності фінансових ресурсів, тому що це, насамперед, можливість використання “ноу-хау” в процесі виробництва, лідерство за якістю, інноваційні програми і т.д. Тому необхідна точна оцінка доходів і витрат, як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах, рентабельності, структури капіталу, ліквідності, платоспроможності, наявності і джерел надходження коштів.

Добре налагоджена робота функціональних служб (планово-економічної, технологічної, обліково-фінансової) - основа конкурентноздатності підприємства. В зв'язку з цим доцільно передбачити створення такої організаційної структури, яка визначала б: взаємодію всіх служб, підлеглих одній меті - досягнення стійких конкурентних позицій; участь кожного працівника в розробці шляхів її реалізації; високу оперативність у прийнятті рішень; кращу мотивацію працівників до більш

продуктивної праці, введення економічних методів управління, включення маркетингової служби і т.д.

Сформувати досконалу інформаційно-статистичну базу в сучасних умовах є досить складно, але при розробці конкурентної стратегії вона є найбільш вагомим фактором, тому що в умовах ринкової економіки збір інформації про витрати, технологічні прийоми, організацію виробництва як конкурентів, так і власного підприємства, про досягнення науки і практики галузі є просто необхідним.

Технологія виробництва є, мабуть, основним фактором, здатним формувати стійкі конкурентні позиції. Тому потрібно розробити адаптивну систему господарювання, спрямовану на підвищення продуктивності сільгосппродукції і продуктів її переробки. Основні розділи системи: обробіток ґрунту, технічне забезпечення виробництва, кормова база, хімічний захист, стимулювання росту продуктивності (добрива, добавки в раціон) і т.д.

Реалізація виробничих процесів залежить від конкретних людей, від їхніх знань, компетентності, кваліфікації, дисципліни, мотивації, здатності вирішувати проблеми, сприйнятливості до навчання, тобто від кадрової політики.

При організації діяльності суб'єктів господарювання постачальників підбирають, виходячи з ціни на їхній товар, термінів постачання, якості продукції, готовності в разі потреби піти назустріч і т.д. Американські вчені Хейс Р., Уілрайт С., Кларк К. вважають, що для підвищення конкурентноздатності підприємства необхідно постачальників перетворити у своїх компаньйонів, обмінюватися з ними інформацією, залучати їх до спільного вирішення загальних виробничих проблем [72]. І дійсно, підпорядкування всього технологічного процесу, починаючи від постачання матеріально-технічних ресурсів і закінчуючи реалізацією продукції, одній меті значно зміцнить конкурентні позиції галузі.

В аграрній сфері найбільшого поширення набули нецінові методи конкуренції. На відміну від інших галузей народного господарства, де падіння цін і доходів призводить до переливання капіталу з галузі в галузь і до зростання споживання, в сільському господарстві ці процеси не завжди сприяють підвищенню рівня споживання та міграції капіталу в інші виробництва. Для агропромислового

комплексу властивий більш сталий характер та постійний попит населення на багато видів продукції.

Сільське господарство має свої особливості і у зниженні витрат на виробництво продукції. Якщо в промисловості це являється основним фактором здійснення цінової конкуренції, то в аграрному виробництві скорочення витрат має ряд обмежень. Досягнути значних конкурентних переваг в агропромисловому виробництві можна лише при наявності в державі паритету цін, тобто співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію і цінами на засоби виробництва, товари та послуги, які воно споживає, має залишатись постійним.

Найпроблематичнішою є реалізація конкурентних переваг України на ринку вільної реалізації цукру. Нині на ньому значну частку займає цукор, вироблений з цукрової тростини, вартість якого, з огляду на об'єктивні технологічні витрати, є відчутно нижчою від вартості бурякового цукру, через що цінова конкуренція на даному ринку може бути невиправдано виснажливою і неефективною. Проте, оскільки саме цей ринок є найтипівішим індикатором циклічності розвитку світового ринку цукру (яка охоплює період близько 7 років і характеризується короткими періодами різкого зростання цін і нарощування виробництва, а також тривалими періодами зниження цін і стабілізації виробництва), то для виведення на нього вітчизняного продукту можна застосувати короткострокову маркетингову модель. Адже зростання цін на світовому ринку цукру викликане скороченням обсягів виробництва і запасів цього продукту (а іноді - і дефіцитними станами) внаслідок зниження "віддачі" від інвестицій, вкладених у вирощування тростини, та небажання інвесторів вкладати додаткові кошти в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури. Структурні проблеми та певне відставання реакції світового виробництва цукру на зміну попиту можуть бути використані Україною через механізм нагромадження мобільних запасів цукру в певний період та їх швидкої реалізації у випадку виправдання прогнозу щодо зменшення світових запасів цього продукту та зростання цін на нього.

У будь-якому випадку реалізація конкурентних переваг на зовнішньому ринку є похідною від внутрішньої економічної стабільності, забезпечення дотримання

внутрішніх та міжгалузевих балансів підкомплексу, координації дій багатьох його суб'єктів для досягнення єдиної стратегічної мети. При цьому в умовах нарощування темпів і агресивності розвитку глобальної економічної системи важливим є забезпечення режиму економічної безпеки країни, і зокрема - її продуктової безпеки в контексті здійснення операцій з виробництва і реалізації цукру.

Таким чином, проблема підвищення конкурентоспроможності і забезпечення конкурентних переваг підприємств на ринку є однією з найбільш актуальних на сьогоднішній день. Це обумовлює необхідність створення на кожному підприємстві цукробурякового підкомплексу ефективною системою управління конкурентоспроможністю, що дозволить забезпечити певні конкурентні позиції підприємства на ринку, а також буде сприяти виявленню й утриманню довгострокових конкурентних переваг.

1.3. Методичні основи оцінки конкурентоспроможності продукції і дослідження стратегії її підвищення

Конкурентоспроможність являється складним і багатоплановим поняттям, тому комплексна оцінка її рівня для різних об'єктів повинна відображати:

- властивості самого об'єкта оцінки;
- ступінь задоволення попиту споживачів;
- економічні аспекти придбання і експлуатації (використання) даного об'єкта;
- інтереси виробника, в першу чергу економічну ефективність виробництва і реалізації відповідної продукції;
- досягнуті позиції об'єкта оцінки в системі "виробник - споживач".

Для оцінки конкурентоспроможності важливо мати на увазі, що на сучасному ринку підприємства стараються продавати не окремі товари, а весь комплекс пов'язаних з товаром послуг, важливих для покупця. Таким чином покупець оцінює

конкурентоспроможність з абсолютно нових, більш прийнятних для нього і більш важких для виробника позицій.

Проблема розробки методичного підходу до визначення показника конкурентоспроможності є важливою для різних галузей народного господарства та, зокрема, для цукробурякової, оскільки виробництво, реалізація і споживання цукру має свої особливості.

В даний час відсутніми є міжнародні документи по оцінці конкурентоспроможності різноманітних об'єктів (товар, підприємство, галузь, держава). Ми хочемо звернути увагу на методики оцінки конкурентоспроможності продукції, які розробляються різними вченими-економістами.

Гаркавенко С.С. пропонує оцінювати конкурентоспроможність товару поетапно: від визначення цілей оцінювання конкурентоспроможності до розробки заходів щодо її підвищення [33] (рис.1.6).

1. Визначення цілей оцінювання конкурентоспроможності товару. Головна мета – забезпечення конкурентних переваг товару на ринку порівняно з товарами-конкурентами. Це обов'язкова передумова комерційного успіху продукції на ринку. Цілі оцінювання конкурентоспроможності товару в конкретній ринковій ситуації є наступними:

- виведення нового товару на ринок;
- оцінювання конкурентоспроможності товару, представленого на ринку;
- розробка заходів щодо підвищення конкурентоспроможності товару за окремими параметрами;
- коригування ціни товару відповідно до його рівня конкурентоспроможності;
- зміна стратегії і тактики маркетингу при виведенні конкурентами на ринок аналогічного товару.

2. Збирання та аналіз даних про ринок, покупців, конкурентів.

Коректність отриманої на цьому етапі інформації – запорука того, що фірма запропонує саме те, що потребує ринок, - не менше, але й не більше.

3. Формулювання вимог до товару-еталона.

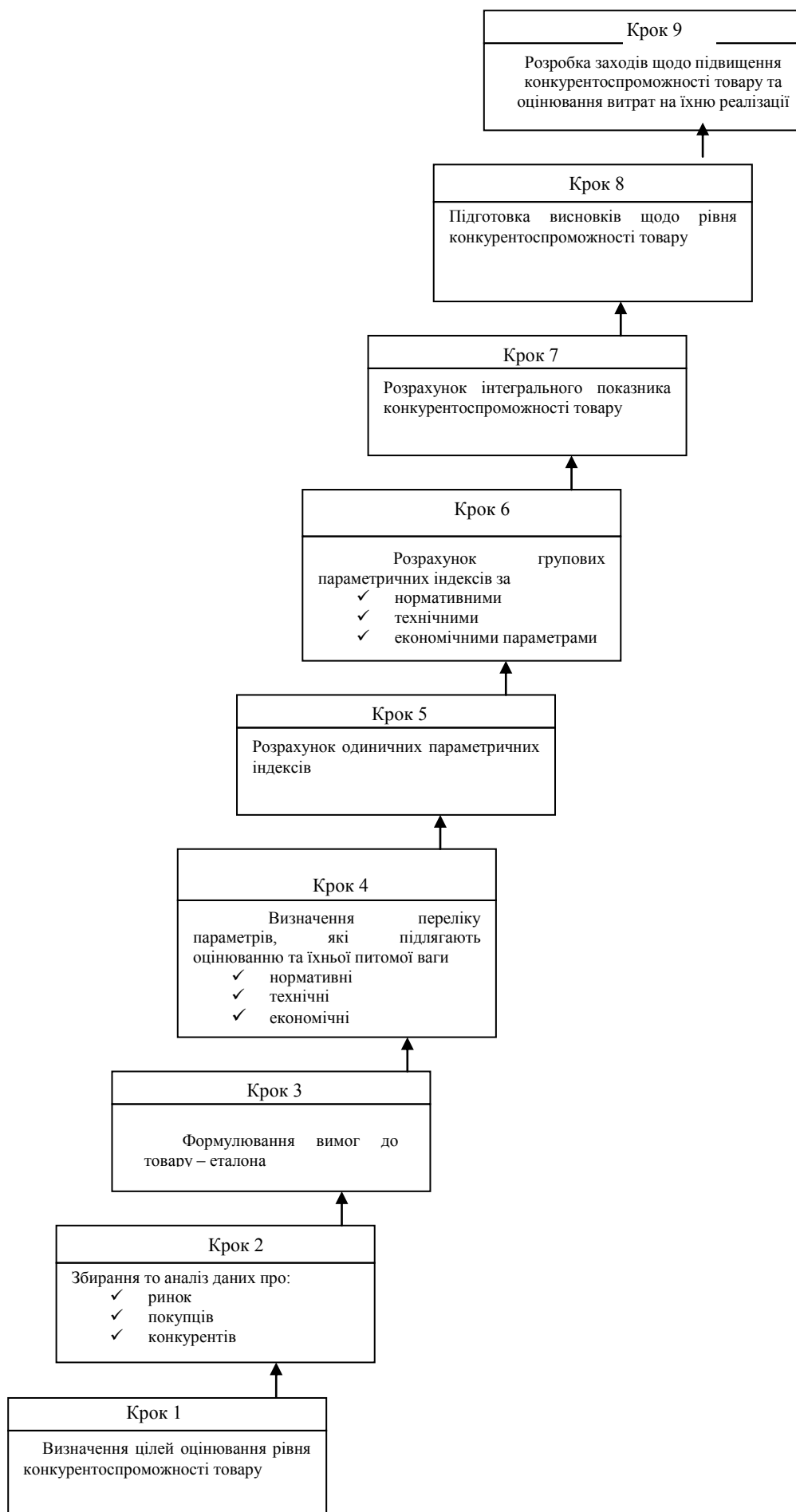

Рис. 1.6. Методика оцінювання конкурентоспроможності продукції

4. Визначення переліку параметрів, які підлягають оцінюванню, та їхньої питомої ваги.

Усі параметри можна розділити на три групи: нормативні, технічні, економічні.

Нормативні параметри відповідають діючим у країні нормам, стандартам і законодавству.

Технічні параметри конкурентоспроможності можуть бути поділені на кілька груп: класифікаційні; функціональні; показники технологічності, надійності, довговічності; ергономічні; естетичні; екологічні; показники безпеки.

Економічні параметри включають витрати споживача на придбання товару та витрати, пов'язані з його експлуатацією:

$$C_{\text{сп}} = C_{\text{т}} + C_{\text{екс}}, \quad (1.2)$$

де $C_{\text{сп}}$ – ціна споживання;

$C_{\text{т}}$ – ціна товару;

$C_{\text{екс}}$ – витрати, пов'язані з експлуатацією товару.

5. Розрахунок одиничних параметричних індексів.

Оцінка нормативних параметрів проводиться за показником, який набирає одного з двох значень:

1 – товар відповідає нормам і стандартам;

0 – не відповідає.

Зазначимо, що базовим товаром може бути або товар фірми-конкурента, або еталон – гіпотетичний виріб, який задовольняє потреби споживачів на 100%. При цьому значення одиничного параметричного індексу за таким параметром товару має дорівнювати одиниці.

6. Розрахунок групових параметричних індексів. Груповий показник конкурентоспроможності за нормативними параметрами розраховується за формулою:

$$I_m = \prod_{i=1}^n q_i \quad (1.5)$$

$I_{\text{нп}}$ – загальний показник конкурентоспроможності за нормативними параметрами;

q_i – одиничний показник за i -м нормативним параметром;

n – кількість нормативних параметрів, які підлягають оцінюванню.

Як видно з формули, якщо хоча один з одиничних показників дорівнює нулю, товар є неконкурентоспроможним.

Значення групового параметричного індексу за технічними параметрами визначається з урахуванням вагомості (питомої ваги) кожного параметра:

$$I_{\text{гп}} = \sum_{i=1}^n q_i \cdot a_i \quad (1.6)$$

$I_{\text{гп}}$ – груповий параметричний індекс за технічними показниками;

q_i – одиничний параметричний індекс i -го параметра;

a_i – вагомість i -го параметричного індексу;

n – кількість технічних параметрів, за якими здійснюється оцінка конкурентоспроможності.

Груповий параметричний індекс за технічними показниками може дорівнювати одиниці, бути більшим або меншим за одиницю.

$I_{\text{гп}} = 1$ – товар за технічними характеристиками аналогічний товару – конкуренту;

$I_{\text{гп}} > 1$ – рівень конкурентоспроможності товару за технічними показниками вищий за товар конкурента;

$I_{\text{гп}} < 1$ – рівень конкурентоспроможності товару за технічними показниками нижчий за товар конкурента.

Отже, бажане значення $I_{\text{гп}} > 1$, якщо порівняння здійснюється відносно товару-конкурента. Якщо ж базовий товар – це товар-еталон, оптимальне значення групового параметричного індексу $I_{\text{гп}} = 1$, а $I_{\text{гп}} > 1$ – взагалі нонсенс, оскільки це рівнозначно виготовленню товару з характеристиками, вищими за ті, що відповідають вимогам споживачів.

Груповий параметричний індекс за економічними параметрами розраховується за формулою:

$$I_{en} = \sum_{j=1}^m b_j \cdot q_j \quad (1.7)$$

де I_{en} – груповий параметричний індекс за економічними характеристиками;

q_j – економічний параметр j -го виду;

b_j – питома вага j -го економічного параметра в загальній сукупності;

m – кількість економічних параметрів, за якими здійснюється оцінювання,

або

$$K_e = \frac{U_{спож1}}{U_{спож2}} \quad (1.8)$$

де K_e – показник конкурентоспроможності щодо товару-конкурента за економічними параметрами;

$U_{спож1}$ – ціна споживання товару, що оцінюється;

$U_{спож2}$ – ціна споживання товару-конкурента.

Бажане значення $I_{en} \leq 1$, оскільки рівень конкурентоспроможності товару тим вищий, чим нижча ціна споживання. Адже споживач при цьому отримує можливість придбати одиницю якості товару за меншу ціну.

Вище наведені одиничні та групові показники, відображаючи ступінь задоволення потреби, ще не дають можливість оцінити конкурентоспроможність товару. Для цього необхідно порівняти показники аналізованого товару і його конкурента та вияснити, який із них у більшій мірі відповідає потребі. Таке співставлення дозволить визначити рівень конкурентоспроможності товару у порівнянні з товаром-конкурентом по відношенні до конкретної потреби.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності товару щодо товару-конкурента визначається показник конкурентоспроможності за технічними параметрами і зіставляються групові параметричні індекси товарів-конкурентів:

$$K_m = \frac{I_{mn1}}{I_{mn2}} \geq 1 \quad (1.9)$$

де K_m – показник конкурентоспроможності за технічними параметрами;

I_{mn1} , I_{mn2} – відповідно групові показники конкурентоспроможності за технічними параметрами товарів, які порівнюються.

Показник конкурентоспроможності товару за економічними параметрами щодо товару-конкурента визначається співвідношення групових економічних показників товару досліджуваної фірми і товару-конкурента:

$$K_e = \frac{I_{en1}}{I_{en2}} \quad (1.10)$$

де K_e – показник конкурентоспроможності щодо товару конкурента за економічними параметрами;

I_{en1} , I_{en2} – відповідно групові показники економічних параметрів товару, що оцінюється, та товару-конкурента.

7. Розрахунок інтегрального показника конкурентоспроможності.

На основі групових параметричних індексів за нормативними, технічними та економічними показниками розраховують інтегральний показник конкурентоспроможності:

$$K_{int} = \frac{I_{mn}}{I_{en}} \geq 1 \quad (1.11)$$

Проте, слід зазначити, що товари різних виробників, які мають рівну конкурентоспроможність за якісно-ціновими характеристиками, не однаково “жваво” реалізуються на ринку та знаходять найкоротші шляхи до покупця. Важливу роль при цьому відіграє група факторів, яка не обумовлена властивостями самого товару, а характеризується рівнем маркетингової, збутової та комерційної діяльності підприємства, тобто системою підтримки та просування своєї продукції на ринку.

В результаті врахування впливу складової маркетингової підтримки інтегральний показник конкурентоспроможності буде мати вигляд:

$$K_{int} = \frac{a \cdot I_{mn} + (1 - a) \cdot I_{mn}}{I_{en}} \quad (1.12)$$

де a – вагомість технічної складової у задоволенні потреби споживача;

$(1-a)$ – вагомість складової маркетингової підтримки у задоволенні потреби споживача;

I_{mn} – маркетингова підтримка.

8. Підготовка висновків щодо підвищення рівня конкурентоспроможності товару.

Якщо $K_{\text{INT}} > 1$, товар вважають більш конкурентоспроможним, ніж товар-конкурент, якщо $K_{\text{INT}} < 1$ – поступається конкурентному, якщо $K_{\text{INT}} = 1$ – перебуває з ним на одному рівні. Безумовно, мета виробника – отримати $K_{\text{INT}} \geq 1$, цілеспрямовано збільшуючи I_{TP} та зменшуючи I_{EP} .

Якщо ж порівняння здійснюється відносно еталона, конкурентоспроможним можна вважати товар, який відповідає вимогам споживачів на 100%, тобто $K_{\text{INT}} = 1$.

Описаний підхід до оцінювання конкурентоспроможності має навчально-аналітичний характер. На практиці визначення конкурентоспроможності здійснюється з урахуванням особливостей оцінки її певних показників.

9. Розробка заходів щодо підвищення кількості товару.

Управління конкурентоспроможністю здійснюється на етапах:

- розробки товару;
- виробництва;
- збуту;
- післяпродажне обслуговування.

При цьому на етапі розробки товару закладаються характеристики якості, рівень сервісу, витрати, а відповідно і ціни, які в сукупності визначають можливість товару краще за товар-конкурент задовольняти потреби споживачів. В процесі виробництва ці складники конкурентоспроможності матеріалізуються, а на етапі післяпродажного обслуговування підтверджуються. Таким чином, до заходів підвищення конкурентоспроможності товару можна віднести:

- підвищення якості товару;
- зниження витрат виробництва;
- підвищення економічності та ефективності післяпродажного обслуговування.

Балабанова Л.В. розглядає такі методи оцінки конкурентоспроможності товарів:

1. За параметричними показниками (одиничні, групові, інтегральні).

2. За списком головних параметрів.

3. Опитування покупців.

Розглянемо сутність кожного методу.

Перший метод - за параметричними показниками. Оцінка конкурентоспроможності здійснюється на основі зіставлення технічних, економічних, збутових параметрів товару, який вивчається, з базовим товаром, вибраним як зразок. Однак, забезпечувати конкурентоспроможність, просто порівнюючи параметри товару, що проектується, з параметрами, які є на ринку, методологічно невірно, оскільки в цьому випадку не виявляються наступні, питання: наскільки ці конкуруючі товари забезпечують задоволення потреб покупця і в якому відношенні вони знаходяться до перспективних вимог за споживчими властивостями. Базовими зразками можуть виступати товари-конкуренти, перспективні нормативи і регламенти, каталоги, “ідеальний зразок”.

Параметри, які характеризують конкурентоспроможність і використовуються при її аналізі, поділяються на наступні групи: технічні (параметри призначення, ергономічні, нормативні, естетичні та ін.), економічні (формують ціну споживання) і організаційні (система знижок, умови платежу і постачання, комплектність постачання, терміни і умови гарантії та ін.).

Другий метод оцінки конкурентоспроможності - за списком головних параметрів. Сутність даного методу полягає в тому, що спочатку здійснюється розробка списку головних параметрів, а потім проставляються бали всім товарам, які порівнюються між собою. В результаті для кожного виробу формується деяка сума - інтегральний показник конкурентоспроможності, так як експерти, проставляючи бали, порівнюють не товар з товаром, а кожного з них з деяким “ідеальним” зразком найкращого в даному класі товару.

Третій метод оцінки конкурентоспроможності - опитування покупців. Опитування проводяться серед покупців, як тих, що мають намір купити, так і тих, що вже купили товари. Хоч ці думки більш суб’єктивні, ніж оцінки експертів, дослідник отримує більш близьку до дійсності систему купівельних переваг [15].

Існує підхід до оцінки конкурентоспроможності товару, автор якого рекомендує будувати матрицю еластичності конкурентної реакції за такими факторами як підвищення якості продукції та якості сервісу, зменшення ціни товару при збереженні якості, зниження експлуатаційних витрат; підсилення реклами. Еластичність при цьому пропонують розраховувати, аналізувати та прогнозувати, використовуючи такі методи: експертний, найменших квадратів та екстраполяції [91]. Матриця еластичності конкурентної реакції, на нашу думку, є зручним інструментом для передбачення та сприяє розробці стратегії підприємства по відношенню до конкурентів, але її використання обмежене відсутністю інформацію або складністю визначення еластичності названих показників різних конкурентів, оскільки така інформація здебільшого є комерційною таємницею.

Однією із методик визначення конкурентоспроможності є вивчення профілю об'єкта дослідження (підприємства, продукції). При цьому під профілем розуміють суму характеристик об'єкта аналізу, завдяки яким він відомий споживачам [167]. Даний метод дає можливість за затвердженою методикою графічно представляти, аналізувати та порівнювати продукцію не тільки різних підприємств, але й одного підприємства через певні проміжки часу з метою оцінки та аналізу характеристик продукції, виявлення тенденцій і причин їх змін. Умовою порівняння є однаковий підхід до розрахунку цих характеристик.

Цікавою є методика визначення конкурентної позиції фірми на ринку, яка складається із трьох етапів, першим з яких є визначення конкурентоспроможності продукції [71]. Згідно неї експерти виділяють ключові ознаки, які привертають увагу покупців та визначають відносне значення кожної ознаки у формуванні в покупця рішення про покупку. На наступному етапі визначення конкурентоспроможності продукції експерти визначають ранг за кожною ключовою ознакою. При цьому ранг $r_{ij} = 1$ присвоюється фірмі j , якщо за ознакою i вона переважає конкурентів, а у випадку, якщо фірма поступається цією ознакою всім конкурентам, їй присвоюється ранг $r_{ij} = m$. Такий аналіз дає можливість визначити сильні та слабкі сторони свого товару. Для кожної фірми визначають середній ранг за формулою:

$$\bar{p} = \sum_{i=1}^m a_i \cdot p_{ij}, \quad (1.13)$$

де: \bar{p} – середнє значення рангу кожної фірми;

a_i – відносне значення (питома вага) ознаки у формуванні у покупця рішення про покупку;

p_{ij} – ранг, присвоєний j -й фірмі за i -м показником, при цьому $i = 1, 2, \dots, m$, $j = 1, 2, \dots, n$.

Тоді конкурентоспроможність товару автори пропонують визначати за наступною формулою:

$$KC_j = \frac{(p_{\max} - p_j)}{(p_{\max} - 1)}, \quad (1.14)$$

де: p_{\max} – максимальний середній ранг фірми аутсайдера;

p_j – ранг фірми, для якої визначають конкурентоспроможність

Якщо за результатами оцінки фірма виявиться першою серед конкурентів, то для неї $KC_j = 1$, а якщо останньою, то $KC_j = 0$.

Для потреб оцінки рівня конкурентоспроможності продукції, яка випускається або пропонується до випуску на певній території, з урахуванням вимог діючого законодавства, було запропоновано метод експрес-аналізу. Його можна застосувати в широкому діапазоні умов при порівняно невеликому обсязі вихідних даних. Суть його полягає у визначенні групи показників якості продукції та встановленні їх значимості за допомогою експертного або одноособового методу аналізу. Для підвищення достовірності даних, на наш погляд, перевагу слід надати експертному методу. На наступному етапі здійснюється переведення показників якості у безрозмірні показники та визначаються їх валові коефіцієнти. Особливістю даного методу є визначення показника ціни одиниці зваженої якості певного виду продукції, яка розраховується як частка від ділення порівняльної ціни на суму зважених показників якості. При цьому більш конкурентоспроможною є продукція, як відзначає автор, у якої одиниця зваженої якості менша [84].

Варто звернути увагу на метод визначення конкурентоспроможності через бальну оцінку товарів за певною системою найважливіших параметрів шляхом

порівняння виробів між собою. В результаті утворюється деяка сума – інтегральний показник характеристики товару. Експерти, проставляючи бали, порівнюють не товар з товаром, а кожен товар з деяким “ідеальним” зразком найкращого в даному класі товару. Оцінка конкурентоспроможності продукції за цією схемою одержала назву 111-555. Слід зазначити, що така оцінка є дуже наближеною, і містить в собі елементи суб’єктивізму, оскільки залежить від кваліфікації та індивідуальних вподобань експертів, а, отже, не можна гарантувати точність таких результатів для наукових досліджень.

На основі аналізу існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності продукції можна стверджувати, що практиками та науковцями постійно ведуться пошуки методів визначення рівня конкурентоспроможності продукції. Проте універсального підходу не існує, оскільки умови функціонування підприємств є змінними, а не постійними.

Отже, проведення постійних досліджень рівня конкурентоспроможності продукції є необхідним для суб’єктів господарської діяльності та повністю узгоджується з вимогами базисного аналізу, який за визначенням Котлера є “потужним засобом підсилення конкурентоспроможності компанії” [88, с.568]. Науково-обґрунтовані методи визначення конкурентоспроможності того чи іншого товару дають можливість кожному товаровиробнику визначити слабкі та сильні сторони своєї продукції і на основі цього вибрати напрямок економічного розвитку, сформулювати стратегію і тактику досягнення найвищого ефекту в підприємницькій діяльності.

Висновки до розділу 1

1. Незважаючи на те, що проблемі конкурентоспроможності присвячена велика кількість наукових праць, на сьогоднішній день відсутнє єдине визначення цього поняття. В загальному це порівняльна характеристика об’єкта в умовах конкуренції, яку варто розглядати в системі, взаємозв’язку і взаємозалежності щодо продукції, підприємства, галузі, країни відповідно до запропонованих для їхньої характеристики індикаторів.

2. На наш погляд, ключові фактори успіху – це сукупність внутрішніх характеристик підприємства, які забезпечують йому певне місце на ринку стосовно діяльності основних конкурентів і дозволяють домогтися успіху в конкурентній боротьбі. Конкурентні переваги – це сукупність ключових факторів успіху, які дають змогу підприємству отримати лідируючі позиції на ринку в довгостроковій перспективі.

Проблема підвищення конкурентоспроможності продукції і забезпечення конкурентних переваг на ринку є однією з найбільш актуальних на сьогоднішній день. Це обумовлює необхідність створення на кожному підприємстві цукробурякового підкомплексу ефективної системи управління конкурентноздатністю, що дозволить забезпечити певні конкурентні позиції підприємства на ринку, а також буде сприяти виявленню й утриманню довгострокових конкурентних переваг.

3. На основі аналізу існуючих підходів до оцінки конкурентоспроможності продукції можна стверджувати, що практиками та науковцями постійно ведуться пошуки методів визначення рівня конкурентоспроможності продукції. Проте універсального підходу не існує, оскільки умови функціонування підприємств є змінними, а не постійними.

Отже, проведення постійних досліджень рівня конкурентоспроможності продукції є необхідним для суб'єктів господарської діяльності. Науково-обґрунтовані методи визначення конкурентноздатності того чи іншого товару дають можливість кожному товаровиробнику визначити слабкі та сильні сторони своєї продукції і на основі цього вибрати напрямок економічного розвитку, сформулювати стратегію і тактику досягнення найвищого ефекту в підприємницькій діяльності.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Оцінка природно-економічного потенціалу цукробурякової галузі

Цукробуряковий підкомплекс, як досліджувана нами галузь, – це одне з найбільших агропромислових формувань, яке впливає на розвиток і ефективність функціонування всього агропромислового комплексу України. Спеціалізується він на виробництві цукру із цукрових буряків. Цукор – один із основних продуктів харчування, дуже важливий продукт вітчизняного експорту. Гичка буряків та побічна продукція цукроваріння – жом і меляса – цінна кормова база для тваринництва. До складу підкомплексу входять бурякосійні господарства, цукропіскові та цукрорафінадні заводи, спеціалізовані кар'єри з видобутку вапняку, який використовується для фільтрації цукрового сиропу, низка машинобудівних та ремонтних заводів, проектно-конструкторських та науково-дослідних установ. Цукробурякове виробництво розвивається у тісному взаємозв'язку з іншими галузями народного господарства, воно постачає сировину харчовій промисловості і сприяє зміцненню кормової бази.

Для забезпечення високої конкурентоспроможності продукції цукробурякового підкомплексу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку необхідна насамперед його інтенсифікація. Формування та підвищення конкурентоздатності продукції буряківництва починається із використання землі, як основного засобу виробництва в рослинництві. Збільшення виробництва конкурентоспроможних цукрових буряків можливе лише на основі відтворення родючості ґрунтів і підвищення культури землеробства при раціональному використанні місцевих ґрунтово-кліматичних ресурсів та інтенсифікації вирощування аналізованої культури за прогресивною технологією. Крім цього конкурентоспроможність продукції рослинництва значною мірою обумовлюється структурою посівного клину. Важливу роль у підвищенні родючості відіграють органічні та мінеральні добрива, хімічні меліоранти, залуження ґрунтів злаковими і

бобовими компонентами, використання місцевих добрив і вторинної рослинницької продукції.

Суттєвим моментом сучасної технології вирощування цукрових буряків, що безпосередньо впливає на якість і відповідно конкурентноздатність, є захист рослин від хвороб, шкідників і бур'янів. Коли цього не дотримуватись, то не буде продукції, з якою можна вийти на ринок.

Одним із основних факторів, що визначають і підвищують конкурентоспроможність цукрових буряків, є створення в регіонах машинно-тракторних станцій та застосування ресурсо- та енергозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

Конкурентноздатність буряківництва залежить від використання сортового та елітного насіння, забезпечення урожайності цукрових буряків необхідної якості, збільшення виходу цукру з одиниці площі завдяки інтенсифікації технології вирощування буряків та їх переробки. Крім того, має значення підвищення щільності бурякосіяння в зонах його вирощування, що підвищить валові збори досліджуваних культур.

Цукрова промисловість України – це одна з найдавніших і найпотужніших галузей народного господарства. Як пріоритетна галузь харчової промисловості, вона повинна задовольнити потреби населення в цукрі за науково-обґрунтованими нормами і створити достатні резерви для його експорту в інші країни. За кількістю валової продукції в структурі харчової промисловості вона посідає друге місце, поступаючись лише м'ясній, а за кількістю промислово-виробничого потенціалу – перше і є основною галуззю спеціалізації. Особлива роль цукрової промисловості у розвитку продуктивних сил будь-якої країни визначається як великою значущістю виробленої нею продукції, так і тим, що в процесі виробництва на її підприємствах специфічно поєднуються природні, кліматичні, економічні, геополітичні, соціальні та екологічні умови кожної країни.

Цукрова промисловість – важлива комплексоутворююча галузь. Навколо цукрових заводів виникає низка суміжних виробництв, що працюють на побічній

продукції (дефектний цукор, меляса) і виготовляють спирт, дріжджі, вітаміни. Інші відходи, наприклад жом, використовують відгодівельні господарства.

Цукробуряковий підкомплекс – пріоритетна продуктова вертикаль АПК як України в цілому, так і Тернопільської області зокрема. Значна роль цієї галузі в економіці країни зумовлена такими перевагами:

1. Економічний аспект – виробництво цукрових буряків і цукру є вагомим джерелом надходження грошових коштів для бурякосійних господарств та цукрових заводів.

2. Соціальний аспект – виробництво і переробка цукрових буряків забезпечує потреби населення не лише в цукрі, а й є гарантією працевлаштування.

3. Торговельний аспект – продаж цукру завжди був джерелом поповнення державного бюджету.

4. Агротехнічний аспект - вирощування цукрових буряків потребує високої культури землеробства, що перетворює цю культуру в надійного попередника в сівозміні. Дефекат цукрових буряків використовується для нейтралізації кислотності ґрунтів.

5. Зоотехнічний аспект – цукробурякове виробництва – це складова кормової бази для тваринництва. Гичка буряків належить до добрих соковитих кормів, жом і меляса згодуються в свіжому та консервованому вигляді, а також використовуються при виробництві кормів.

Особливостями цукробурякового підкомплексу є наступні:

- чітко виражена сезонність виробництва, тобто потреба переробки коренів за один виробничий цикл і в стислі строки. Несвоєчасність переробки викликає значні втрати цукру;

- малотранспортабельність цукросировини обумовлює необхідність концентрації посівів культури заводів та мінімізації радіусу перевезень;

- висока трудо- та матеріаломісткість виробленої продукції;

- цукробуряковий підкомплекс – продуктова вертикаль з розгалуженою системою міжгалузевих зв'язків (рис. 2.1).

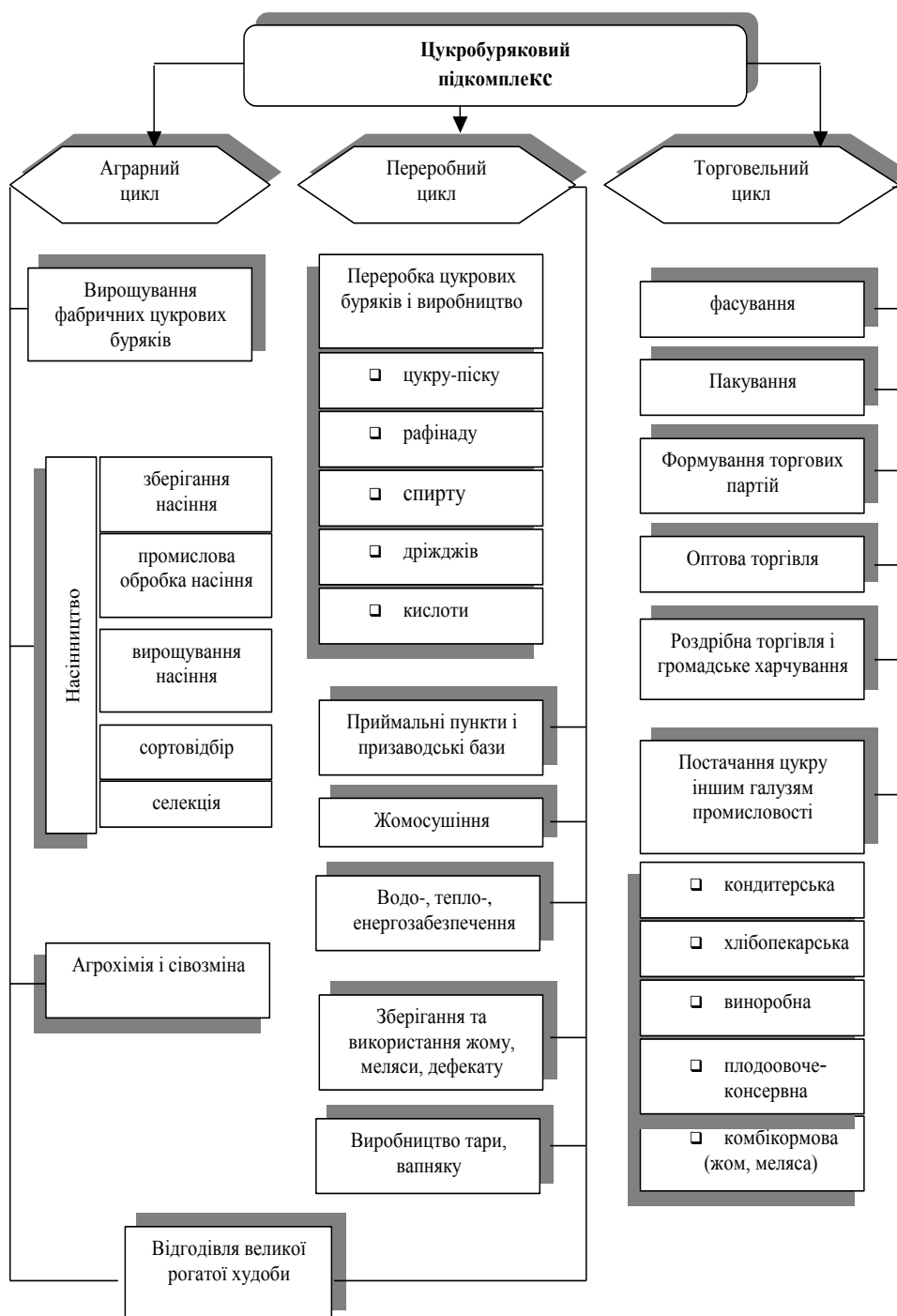

Рис. 2.1. Структурна схема цукробурякового виробництва

Дослідження показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва варто розпочати з характеристики природно-ресурсного потенціалу досліджуваного регіону.

Тернопільська область знаходиться в західній частині України. Її площа 13,8 тис. км, що становить 2,3% від території держави. Область простягнулася з півночі на південь на 195км, із заходу на схід – на 129км. Тернопільщина розташована в лісостеповій зоні і займає західну частину Подільської височини. Тернопільська

область, яка належить до західного Лісостепу, займає провідне місце серед областей України по вирощуванні цукрових буряків.

За природно-кліматичними умовами і спеціалізацією, що склалася в господарствах, вся територія області поділяється на мікрозони: північну (Кременецький кряж), центральну (Холодне Поділля), західну (Опілля), південну (Тепле Поділля). У північну мікрозону входять сільськогосподарські підприємства, фермерські та підсобні господарства Кременецького, Шумського та Ланівецького районів. Південна мікрозона охоплює Борщівський, Заліщицький і Чортківський райони. Західна мікрозона включає територію Бережанського, Підгаєцького, Монастириського, Зборівського і Буцацького районів. В склад центральної мікрозони входять Тернопільський, Підволочиський, Гусятинський, Тербовлянський, Збаразький, Козівський райони.

За кліматичними умовами Тернопільщина характеризується як зона достатнього зволоження з помірно-континентальним кліматом. Кількість опадів в області достатня і збільшується з південного сходу на північний захід (додаток А). В районах бурякосіяння за рік випадає більше 550 мм опадів, за період вегетації 340-455 мм, сума температур, що перевищують 10 °С за вегетаційний період, складає 2000-2500 °С.

Кількість активних температур в області цілком достатня для одержання високих урожаїв цукрових буряків. Крім того Тернопільська область є сприятливою для збільшення концентрації посівів цукристих, але тут варто приділяти значну увагу чергуванню культур у буряковій сівозміні. Найбільш раціональним вважається розміщення цукрових буряків після озимих, багаторічних трав, зайнятих парів.

Найсприятливіші потенційні можливості для розвитку сільськогосподарського виробництва і зокрема цукробурякового, мають центральна та південна мікрозони області. Внаслідок високого економічного і природно-ресурсного потенціалу тут розміщено 6 цукрових заводів, в тому числі найбільш потужний в Чортківському районі.

Різноманітність ґрунтів Тернопільщини сприяє вирощуванню цукрових буряків. На території області ґрунти представлені понад 30 різновидами (додаток Б).

Тут переважають лісостепові опідзолені ґрунти (близько 72%), які об'єднують такі підтипи: ясно-сірі лісові, сірі лісові, темно-сірі, чорноземи опідзолені, чорноземи типові, чорноземно-карбонатні, лучно-чорноземні та дерново-підзолисті ґрунти. Ясно-сірі та сірі лісові ґрунти поширені в західних та південно-західних частинах області на високих плато та схилах. Гумусний горизонт в них незначний (1,3%-1,8%), вони мають кислу реакцію і тому для підвищення їх родючості необхідне вапнування, внесення в достатніх кількостях органічних та мінеральних добрив. Великі площі центральної та східної частини області займають чорноземи опідзолені, вміст гумусу в яких у верхньому горизонті 3,0%-3,9%. Чорноземно-карбонатні ґрунти зустрічаються у північних та північно-західних частинах області, у Придністров'ї. Гумусний шар їх неглибокий (4%-5%). Ці ґрунти є найбільш сприятливі для вирощування цукрових буряків.

Ґрунтово-кліматичні умови, що характеризують стан основного засобу виробництва для сільського господарства - землі, мають визначне значення для цукробурякового виробництва, тому що цукрові буряки є дуже вимогливою культурою. Висока концентрація родючих ґрунтів, переважно чорноземів з високим вмістом гумусу, надає певні переваги для розвитку цукробурякової галузі. Проте в останні роки спостерігається зниження природної родючості ґрунтів. Невиконання вимог технології, вилучення з неї окремих технологічних операцій, занижене використання добрив, що зумовлене низьким рівнем платоспроможності сільськогосподарських виробників і високий рівень морального і фізичного зносу основних засобів викликають погіршення ґрунтових умов. Збереження їх унікального природного стану можливе за рахунок постійного удосконалення і впровадження в практику прогресивних технологій ведення сільського господарства.

Природно-економічні умови та висока густота сільського населення Тернопільщини сприяють розвитку сільського господарства та харчової промисловості. У сімнадцятьох адміністративних районах в 2002 році працювало 504 сільськогосподарських, 741 фермерських та понад 4000 індивідуальних господарств.

Основними землекористувачами в області є сільськогосподарські підприємства. За ними закріплено 726,2 тис. га або 52,5% земель області, з них 641,2 тис. га сільськогосподарські угіддя, в тому числі 553,3 тис. га (64,9%) – рілля, 23 тис. га (62,3%) – сіножаті, 46,8 тис. га (38%) – пасовища.

В особистому користуванні громадян знаходиться 389,8 тис. га або 28,2% загальної земельної площі Тернопільщини, з них 372 тис. га сільськогосподарські угіддя, що становить 35,3% всіх сільськогосподарських угідь області, в тому числі 274 тис. га займає рілля, 8,6 тис. га – сіножаті, 75,4 тис. га – пасовища.

За останні 10 років кількість фермерських господарств зросла більш як у 2 рази, відповідно збільшилася площа земель, закріплена за ними. На початок 2003 року площа сільськогосподарських угідь фермерів складала 32,1 тис. га, рілля – 31,3 тис. га.

Природно-кліматичні умови Тернопільської області є сприятливими для розвитку сільськогосподарського виробництва (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Виробництво валової продукції сільського господарства в Тернопільській області (в порівняльних цінах 1996 року, млн. грн.)

Показники	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Вироблено валової продукції	3488	2315,8	1922,7	1781,9	1890,9
в т. ч. продукція рослинництва	1925,1	1323,7	1215,3	1040,6	1146,9
продукція тваринництва	1562,9	992,1	707,4	741,3	744

Однак за останні роки простежується значне зниження виробітку валової продукції сільського господарства: в 2002 році порівняно з 1990 роком зменшення відбулося майже вдвічі. Основною причиною такого кризового становища є відсталий розвиток агропромислового комплексу по відношенню до інших галузей народного господарства.

Рослинництво – одна із основних галузей сільського господарства, яке забезпечує населення продуктами харчування, а переробну промисловість –

сировиною. В Тернопільській області простежується зміна структури посівних площ сільськогосподарських культур (рис.2.2).

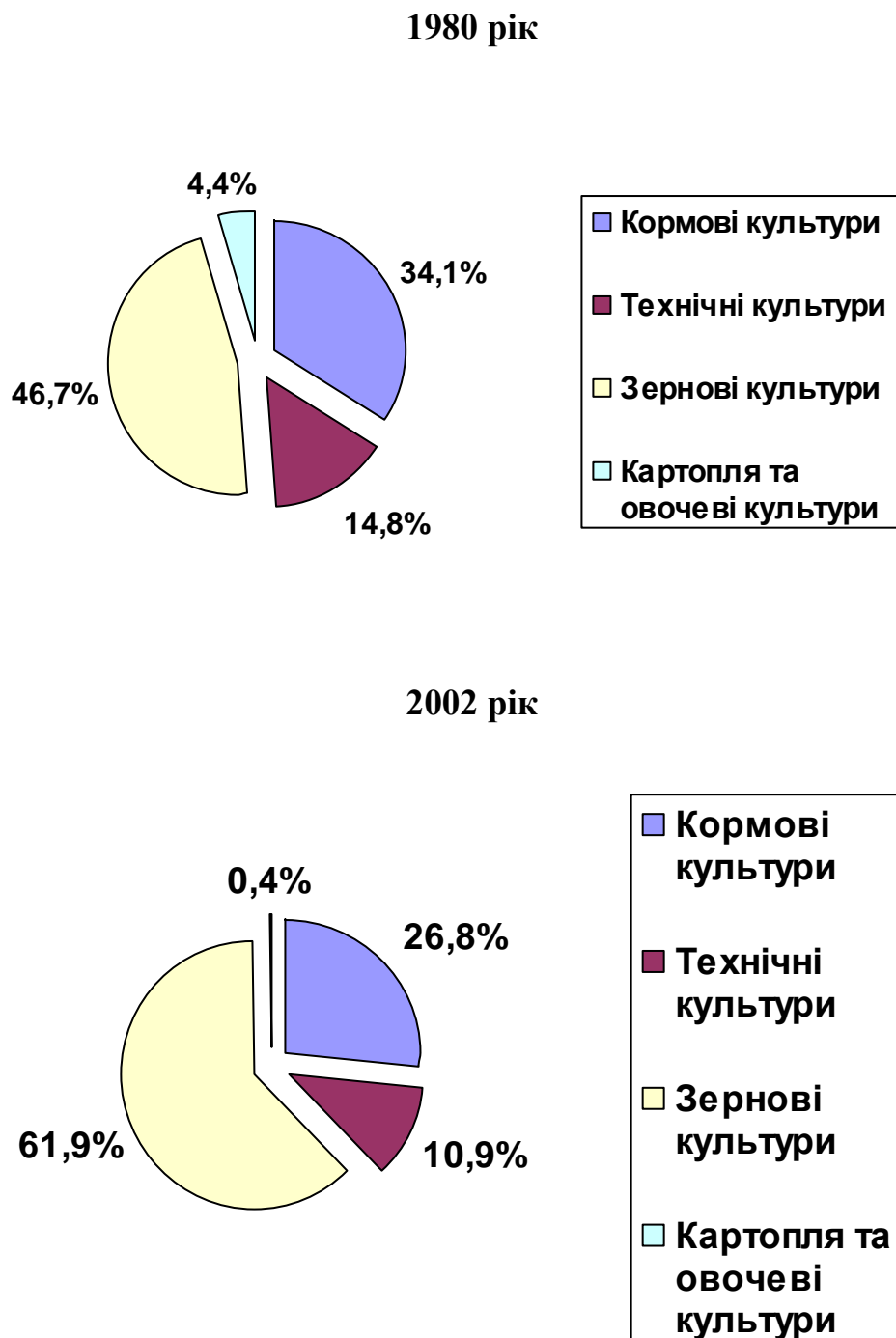

Рис. 2.2. Структура посівних площ в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області

Як видно з діаграм, питома вага зернових культур в структурі посівних площ збільшилася з 46,7% до 61,9%, а відповідно скоротилася площа посіву під

технічними культурами з 14,8% до 10,9%, кормовими, картоплею та овочами. Це пов'язано насамперед із збитковістю вирощування останніх.

Негативним явищем для рослинництва зокрема, і сільського господарства в цілому є різке зниження урожайності сільськогосподарських культур (рис.2.3).

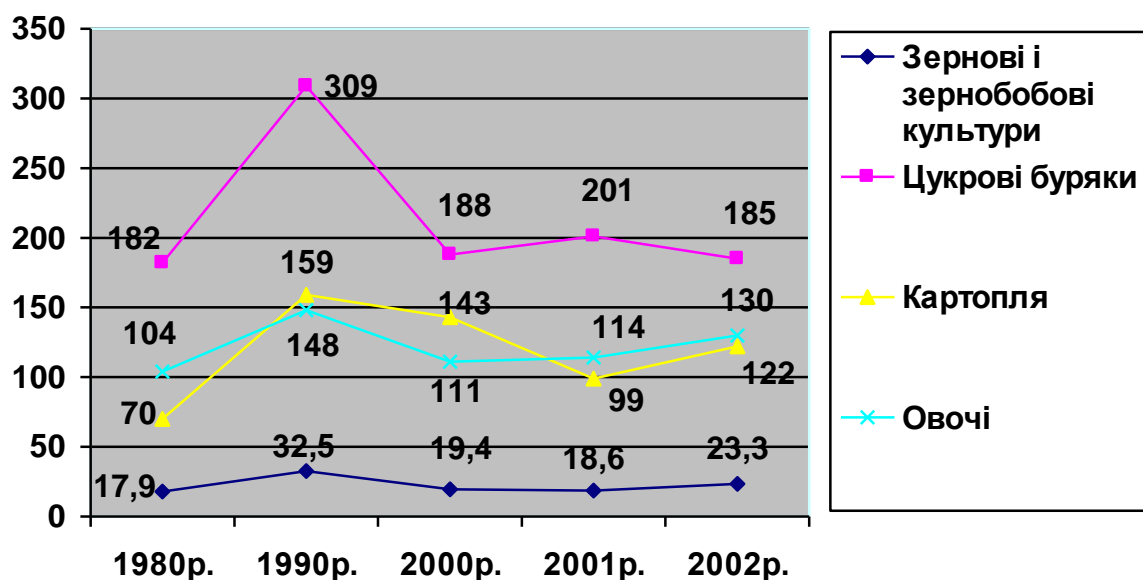

Рис. 2.3. Урожайність основних сільськогосподарських культур в Тернопільській області, ц/га

Основними причинами недобору урожаю сільськогосподарських культур є порушення технології їх вирощування, застаріла матеріально-технічна база господарств, високі ціни на насіння, отрутохімікати, паливно-мастильні матеріали, запасні частини. Внесення мінеральних добрив під посів культур в сільськогосподарських підприємствах ще в 1990 році складало 1781,4 тис. ц поживних речовин, тоді як в 2002 році тільки 134,1 тис. ц, органічних добрив відповідно 10282 тис. тонн і 560,6 тис. тонн.

Як результат зниження урожайності суттєво зменшилося виробництво всіх сільськогосподарських культур. Особливо різко скоротилося виробництво цукрових буряків, які є основною технічною культурою Тернопільської області (рис.2.4).

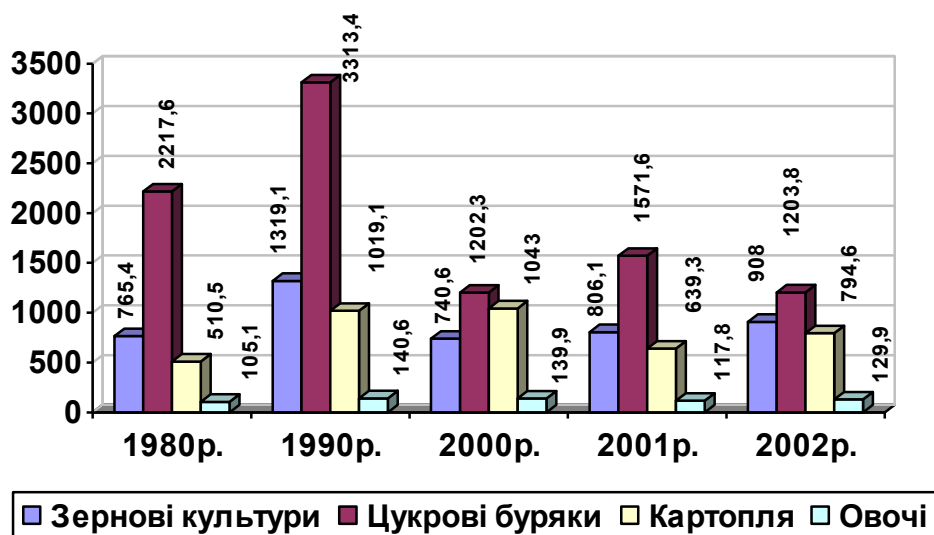

Рис. 2.4. Валовий збір основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств Тернопільської області, тис. тонн

Провівши аналіз, можна стверджувати, що виробництво усіх сільськогосподарських культур значно скоротилося. Це негативне явище відбулося через несприятливість різних факторів, основними з яких є наступні:

- відсутність ефективної державної аграрної політики, яка б підтримувала сільськогосподарських товаровиробників;
- диспаритет цін на продукцію промисловості і сільського господарства;
- недотримання своєчасності та послідовності виконання технологічних операцій вирощування культур;
- важкий фінансовий стан аграрних формувань, який негативно позначається на забезпеченні їх технікою, паливно-мастильними матеріалами, запасними частинами, насінням, отрутохімікатами;
- низький рівень менеджменту та маркетингу, направлений на підвищення конкурентоспроможності продукції.

Спад виробництва в сільському господарстві привів до зниження обсягів продукції переробної промисловості (табл. 2.2)

Виробництво окремих видів продовольчих товарів в Тернопільській області, тис. тонн

Назва продукції	1985р.	1990р.	1995р.	2000р.	2001р.	2002р.	2002р. в % до 1990 р.
Цукор-пісок	426,3	442,4	238,9	152,5	154,1	105,7	24,8
М'ясо, включаючи субпродукти I категорії	68,4	81	22,2	13,6	10,8	16,4	24
Ковбасні вироби	14,6	18,6	4,5	7,4	7,8	6,7	45,9
Масло тваринне	14,4	15	8,9	4,5	5,8	4,4	30,6
Продукція з незбираного молока в перерахунку на молоко	87,6	107,2	20,5	8,7	13,8	21,3	24,3
Борошно	288,6	215,9	169,7	125,6	108,3	100,7	34,9
Хліб та хлібобулочні вироби	185,6	163,9	46	20,2	18,8	19,7	10,6
Кондитерські вироби	14,7	18,2	3,5	2,6	2,7	2,8	19

Так виробництво цукру в 2002 році склало 105,7 тис. тонн, що становить 24,8% від обсягу 1990 року. Різко скоротилося і виробництво інших видів продовольчих товарів, зокрема обсяг м'яса та продукції з незбираного молока за аналізований період зменшився більш як в чотири рази. Виробництво хліба в 2002 році порівняно з 1990 роком складало 10,6%.

Кризовий стан харчової промисловості є не лише наслідком відсутності дієвих реформ на макрорівні, а й причиною мікроекономічних, тобто внутрішніх проблем. Серед них слід виділити невміле використання природно-кліматичних умов. На жаль, останнім часом в Тернопільській області спостерігається послаблення уваги до проблеми підвищення урожайної сили землі, втрати гумусу якої в орному шарі за останні роки складають 5-7%.

Багатство будь-якої держави визначається вмінням народу повною мірою використовувати її природно-ресурсний потенціал. Так, в країнах західної Європи з 1га посіву цукрових буряків одержують 8 – 10 тонн цукру. В той час в господарствах Тернопільської області цей показник в 1990 році склав 4,1 тонни, а в 2002 році – 1,6 тонн.

Низький рівень господарювання та організації агропромислового виробництва призводить до неможливості розширеного відтворення і ставить виробництво на споживацький рівень. Неправильне та нераціональне використання ресурсів стало однією з причин зниження конкурентоспроможності цукру, збитковості бурякосійних господарств та цукрових заводів.

Проведений аналіз економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу цукробурякового виробництва Тернопільської області вказує на значні резерви і можливості підвищення конкурентноздатності цієї галузі. Вирішення ж всіх вище вказаних проблем слід проводити комплексно, виходячи з ефективної політики держави в сфері агропромислового комплексу, максимального використання ресурсів за рахунок інтенсифікації техніко-технологічних процесів, яка повинна опиратись на наукову основу з врахуванням природних умов.

2.2. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності цукробурякового виробництва

Буряківництво та цукрова промисловість – основні складові галузевої структури комплексу. Кожна з них має свої істотні особливості розвитку і функціонування. Так, для буряківництва характерна висока ступінь трудо-, енерго- і капіталомісткості. Затрати праці на вирощування цукрових буряків в 6-8 разів вищі, ніж на їх переробку. Тому ефективний розвиток бурякосійних господарств можливий при умові наявності значної кількості робочої сили. Механізація виробничих процесів в цій галузі вимагає великого набору різноманітних машин і обладнання.

Що ж стосується цукрових заводів, то в них основна увага приділяється організації та способам зберігання сировини з метою зменшення її втрат та збільшення виходу цукру. Виробництво цукру є сезонним, раціональна тривалість виробничого періоду в сучасних умовах на цукрових заводах – 70 – 90 діб. Цукрові заводи вузькоспеціалізовані підприємства, в яких 95% виходу продукції становить цукор. Це зумовлює проблеми використання виробничих фондів у міжсезонний період.

В цукробуряковому підкомплексі більшість виробничих умов мають неоптимізовану структуру. Як свідчить аналіз, характерною особливістю бурякосійних господарств є недостатня цінова конкурентоспроможність вирощеної продукції. Вона зумовлена багатьма причинами, які лежать переважно за межами можливостей товаровиробників. Одна з них – зниження техніко-технологічного рівня внаслідок руйнування, фізичного та морального зносу засобів виробництва. Як відомо, конкурентоспроможність будь-якого виробництва і, зокрема цукробурякового, знаходиться в прямій залежності від його техніко-технологічного забезпечення.

Основою буряковиробництва має бути високопродуктивна технологія. Сьогодні цілком зрозуміло, що без сучасної технології вирощування цукрових буряків не може бути ефективним. Слід підкреслити, що досить неправильним для майбутнього цукробурякового підкомплексу являється намагання зниження собівартості коренеплодів та цукру за рахунок невиконання окремих технологічних операцій.

Технологія виробництва цукрових буряків – це комплекс послідовного, добротного і своєчасного дотримання всіх технологічних операцій. Найголовніша з них – сівба в оптимальні строки, оскільки кожен день запізнення – це 7-10 ц недобору урожаю з гектара. При збиранні цукрових буряків на 1 гектарі повинно бути 95-100 тисяч рослин.

Як відомо, цукрові буряки характеризуються могутнім потенціалом віддачі на ресурси, які на них витрачається. І якщо правильно вести виробництво, то цукрові буряки родючості ґрунту не знижують, а навпаки, навіть її підвищують. Цьому

сприяє активний біологічний вплив на родючий шар. Це означає, що одержуючи високу урожайність, потрібно підтримувати необхідний рівень кругообігу речовин в ґрунті і повертати йому поживні речовини, які були винесені з урожаєм чи втрачені внаслідок неправильної агротехніки.

Конкурентоспроможність продукції цукробурякового виробництва залежить в сільському господарстві від строків збирання цукрової сировини, що зумовлюють урожайність цукрових буряків, накопичення цукру в коренях, формування високих технологічних якостей, збільшення валового збору культури. Оптимальні строки збирання цукрових буряків забезпечують високий приріст маси коренів і цукру, це спостерігається, коли цукрові буряки знаходяться в стадії дозрівання і вегетаційний період ще не закінчений. Найбільш інтенсивний ріст коренів і гички проходить з липня по вересень. З першого вересня гичка відмирає. Найінтенсивніше накопичення цукру в цукрових буряках в липні, у вересні приріст цукристості знижується і продовжується ще в жовтні.

Існуюча практика початку збирання цукрових буряків з перших чисел вересня має багато недоліків. За один день у вересні збільшення урожаю з гектара складає в середньому 2 центнери, а цукристість збільшується на 0,08%. Цукрові буряки, які зібрані у вересні, погано зберігаються у кагатах. Як виняток можна вважати ситуацію, коли передбачається великий збір урожаю. В такому випадку ранній початок збирання цукрових буряків є необхідним для того, щоб заводи встигали переробити їх в оптимальний термін з найменшими втратами.

Важливим показником формування високої ефективності цукробурякового комплексу є підвищення якості сировини.

Одним із важливих факторів підвищення якості цукрових буряків та цукру є досягнення повної зрілості. Зібрані буряки в повній зрілості мають найвищі технологічні якості, нормально зберігаються, зменшуються втрати коренів і цукру при зберіганні, така сировина дає високий вихід білого цукру.

Визначення зрілості буряків дає можливість встановити почерговість збирання з тих площ, на яких вони дозріли, де корені досягли максимальної ваги, мають високий процент цукристості.

У даний час розрізняють біологічну, фізіологічну, господарську і технологічну зрілість. Для визначення господарської зрілості цукрових буряків на практиці існуючих показників замало. Крім цього, багато з них мають загальний характер. На основі матеріалів господарств бурякової зони цукрового заводу можна розробити методику, котра дозволяє за головними факторами планувати, контролювати і формувати технологічну якість цукрових буряків у період найінтенсивнішого розвитку, накопичення цукру і визначити період збирання. При цьому, крім існуючих показників вводять ще такі показники, як тривалість вегетаційного періоду (днів), вага коренів в (г), вага гички (г), цукристість (%), густина насаджень (тис. шт.), урожайність (ц/га), доброякісність нормального соку, вихід цукру з гектара (ц/га), всього балів.

Інтенсивна технологія – це комплекс агротехнічних, організаційно-економічних та інших заходів, застосування яких дозволяє найбільш повно використовувати виробничий, ресурсний потенціал, агрокліматичні умови, біологічний потенціал рослин. Головні передумови її впровадження – висока культура землеробства, повне матеріально-технічне забезпечення засобами виробництва, підвищення кваліфікації механізаторів-буряководів.

Інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків включає в себе такі елементи:

- розміщення цукристих у сівозмінах після рекомендованих попередників;
- внесення науково-обґрунтованих доз органічних і мінеральних добрив в оптимальному співвідношенні поживних речовин;
- застосування удосконаленої системи основного і передпосівного обробітку ґрунту;
- сівба в оптимальні строки каліброваним насінням із схожістю не нижче 85%;
- застосування комплексної системи заходів боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами з використанням високоефективних пестицидів;
- суцільне розпушення ґрунту до сходів культури і після їх з'явлення;
- механізоване формування густоти насадження, догляд за посівами;

- збирання врожаю потоковим і потоково-перевалочним способами без ручної доочистки з одночасним збиранням гички;
- раціональна організація виробництва і праці.

Застосовуючи інтенсивні технології, необхідно потурбуватися про повне та своєчасне їх забезпечення матеріально-технічними ресурсами, належно підготовленими кадрами, чітке дотримання технологічної дисципліни на протязі усього виробничого циклу. При цьому слід пам'ятати, що недотримання прийнятих рекомендацій та вимог технології або ж ігнорування однієї або кількох ланок загального технологічного процесу веде до зниження урожайності, що в свою чергу ще більш різко зменшує рівень окупності витрат на технологію [102].

Ефективність застосування інтенсивної технології вирощування цукрових буряків базується на раціональному використанні суб'єктивних факторів, притаманних тільки сільському господарству. Ними є: 1) оптимальне розміщення посівів після кращих попередників; 2) раціональне використання природно-кліматичних умов; 3) використання високоврожайних сортів цукрових буряків; 4) застосування ефективної системи захисту рослин.

Матеріально-технічне забезпечення та ресурсно-технологічне оновлення процесу виробництва можна вважати одним з важливих чинників стабільного розвитку цукробурякового підкомплексу та підвищення конкурентоспроможності його кінцевої продукції. Однак в умовах сьогодення значна кількість цукрових буряків втрачається внаслідок відсутності паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, транспорту. Послуги машинно-тракторних структур, особливо тих, які сформувалися на базі імпортової техніки, залишаються дорогими і роблять при існуючих цінах не вигідним виробництво сільськогосподарської продукції.

Таким чином, стрімко зростаюча відсталість підприємств, які вирощують цукрові буряки, руйнування їх виробничого потенціалу призводить до зменшення обсягів реалізації продукції до критичного рівня, погіршення її якості, втрати фінансової забезпеченості. При такому становищі бурякосійні господарства надалі втрачатимуть цінову конкурентоспроможність на внутрішньому ринку. В кінцевому це призведе до насичення українського ринку іноземним цукром.

Комплексна механізація виробництва дає можливість швидко досягнути високого рівня інтенсифікації, продуктивності праці, зниження собівартості і підвищення конкурентоздатності виробленої продукції.

За результатами аналізу матриці прямих витрат народного господарства України було встановлено, що матеріально-технічне забезпечення займає понад 50% впливу на ефективність сільського господарства. При цьому найбільшого впливу на сільськогосподарське виробництво завдає продукція нафтогазової галузі (29%), машинобудівної (12%) та хімічної промисловості (10%) [145].

Отже, від належного рівня забезпеченості цими ресурсами в значній мірі залежить успіх як усієї виробничої діяльності, так і окремих галузей, зокрема цукробурякового виробництва.

Як показують дослідження, на жаль дана проблема і досі залишається невирішеною. Постачання нових машин та обладнання є на низькому рівні. Більшість машин вичерпали свій амортизаційний строк і працюють з постійними поломками, на придбання запасних частин у господарств немає коштів. Як результат значна кількість техніки простоює, частина її розкомплектується для підтримки у робочому стані іншої.

Для того щоб вирощувати цукрові буряки за інтенсивними технологіями, необхідно мати в господарстві набір техніки, яка повинна досконало працювати на всіх технологічних процесах, починаючи із лущення стерні і закінчуючи збиранням солодких коренів. Звичайно, якщо бурякосійні господарства знаходяться у важких економічних умовах, то тут не обійтися без інвесторів, які б вклали кошти у вирощування цукрової сировини.

За останні роки матеріально-технічне забезпечення буряківництва перебуває на низькому рівні. Немає досконалого набору якісної сільськогосподарської техніки для передпосівного обробітку, посіву цукрових буряків, догляду за ними в період вегетації, їх збирання. Стан матеріально-технічної бази бурякосійних господарств Тернопільщини характеризується даними, наведеними в таблиці 2.3.

Наявність бурякозбиральних машин в бурякосійних господарствах, штук

Назва районів	1991 р.	1995 р.	1996 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2002 р. в % до 1991 р.
Бережанський	55	25	26	21	17	15	14	25,5
Борщівський	74	68	61	59	57	48	46	62,2
Бучацький	64	64	61	55	53	52	44	68,8
Гусятинський	86	88	88	71	66	58	47	54,7
Заліщицький	61	56	56	50	41	37	33	54,1
Збаразький	78	72	73	61	49	46	37	47,4
Зборівський	80	81	81	65	46	34	20	25
Козівський	63	59	56	44	38	35	29	46
Кременецький	51	46	46	39	36	31	23	45,1
Ланівецький	63	61	60	45	38	35	25	39,7
Монастириський	28	28	27	22	18	14	13	46,4
Підволочиський	98	91	91	78	61	55	48	49
Підгаецький	28	27	27	21	19	16	13	46,4
Теребовлянський	97	97	98	14	8	8	58	59,8
Тернопільський	60	774	72	60	51	45	44	73,3
Чортківський	84	87	89	71	65	53	50	59,5
Шумський	61	46	46	41	37	34	26	42,6
м. Тернопіль	2	2	2	2	2	2	2	100
По області	1105	1072	1060	815	702	618	572	51,8

Проведений аналіз наявності бурякозбиральних машин в сільськогосподарських підприємствах області свідчить про те, що в 2002 році порівняно з 1991 роком їх кількість зменшилась на 533 штуки і становить 51,8%.

Аналіз якості цієї техніки показує, що існуючі машини та їх комплекси являються здебільшого фізично застарілими, ненадійними в роботі, матеріаломісткими і не відповідають вимогам інтенсивної технології вирощування цукрових буряків. Так, значні втрати сировини несуть господарства, які

використовують застарілі вітчизняні бурякозбиральні комплекси КС-6 і РКС-6: під час збирання цукрових буряків втрати складають 20-25% урожаю.

Однак грошові надходження при існуючому диспаратеті цін на техніку не дозволяють придбати її бурякосійним господарствам навіть у межах, необхідних для відновлення тієї, що вибуває. Низький рівень матеріально-технічного забезпечення негативно позначається на технологічних операціях вирощування цукрових буряків, як результат зниження конкурентоспроможності продукції.

Останні роки характеризується різким зменшенням внесення добрив, гербіцидів та інших ресурсів. Спочатку через дефіцит, викликаний спадом виробництва, а потім через підвищення цін, яке значно випереджає ціни на сировину та цукор. В найближчий час, на думку спеціалістів, ця ситуація зберігатиметься. Тому інтенсивні технології зможуть використовувати тільки ті господарства, які зберегли необхідні запаси ресурсів для виробництва цукрових буряків [81].

Отже, для вирощування цукрових буряків з мінімальними затратами і одночасно без зниження їх продуктивності бурякосійним господарствам необхідні ресурсо- та енергозберігаючі технології.

Інтенсивна ресурсо- та енергозберігаюча технологія виробництва цукрових буряків базується на оптимальному використанні ґрунтово-кліматичних умов, потенційних можливостях сортів інтенсивного типу, забезпеченні цукрових буряків елементами мінерального живлення в необхідній кількості та співвідношенні, інтенсивній системі захисту рослин, своєчасному і якісному виконанні технологічних процесів, матеріальній зацікавленості працівників в збільшенні обсягів виробництва продукції. Така технологія поєднує в собі найновіші досягнення науки і передового досвіду та забезпечує високу віддачу матеріально-технічних засобів.

Інтенсифікація виробництва цукросировини забезпечує зростання їх урожаю, підвищує конкурентоспроможність кінцевої продукції. При впровадженні інтенсивної технології вирощування цукрових буряків витрати на одиницю площі посівів збільшується, а на одиницю продукції зменшується за рахунок зростання урожайності.

Ресурсозберігаюча технологія виробництва цукрових буряків – це комплекс взаємопов'язаних технологічних операцій з вирощування і збирання цукрових буряків з мінімально необхідними затратами матеріальних засобів і максимально високою продуктивністю культури.

Високий результат від інтенсивної ресурсо- та енергозберігаючої технології вирощування цукрових буряків досягається при повному матеріально-технічному забезпеченні виробництва згідно з вимогами технології, чіткій організації виробництва і праці, наявності компетентних кадрів, дотриманні чіткої технологічної дисципліни.

Для ефективної роботи інтенсивної ресурсо- та енергозберігаючої технології потрібні високопродуктивні машини, їх правильне агрегування.

Отже, інтенсивна ресурсо- та енергозберігаюча технологія виробництва цукрових буряків забезпечує впровадження НТП, підвищує конкурентоспроможність виробленої продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Таким чином, щоб досягнути кращих результатів під час виробництва цукрових буряків, необхідно інтенсивну технологію перевести на ресурсо- та енергозберігаючий режим, який досягається скороченням внесення мінеральних добрив, пального та інших витрат до оптимальної кількості, а також поєднанням комплексу технологічних операцій в одну. Комбінована техніка дасть можливість зменшити кількість проходів по полю і зекономити паливо [174].

Інтенсивна ресурсо- та енергозберігаюча технологія побудована на використанні високопродуктивної техніки, яка поєднує виконання ряду послідовно пов'язаних операцій. А це дає можливість максимально використати енергоресурси тракторів і економно витратити паливо. При використанні нової техніки можна комбінувати технологічні операції. Так, наприклад, на передпосівному обробітку ґрунту такий агрегат як “Європак” за один прохід виконує дві-три операції: дворазовий ранньовесняний обробіток ґрунту боронами, передпосівний обробіток ґрунту культиваторами УСМК – 5, 4 Б, внесення робочих розчинів гербіцидів.

Отже, завдяки новій техніці проводиться оптимальне агрегування технологічних засобів як причіпними, так і начіпними механізмами, що позитивно впливає на своєчасне і доброякісне проведення польових робіт.

Освоєну інтенсивну технологію можна вважати лише тоді, коли вона включає всі передбачені технологічні операції. Така технологія повинна застосовуватися з урахуванням біологічних властивостей цукрових буряків, їх районованих сортів і гібридів, ґрунтово-кліматичних умов районів бурякосіяння, конкретних господарств, полів, сівозмін.

Інтенсивна технологія передбачає комплекс біологічно і агротехнічно обґрунтованих і взаємопов'язаних механізованих технологічних прийомів і організаційно економічних міроприємств, які забезпечують високу урожайність і якість коренеплодів, вихід цукру з одного гектара їх посіву з мінімальними затратами праці.

Ефективність такої технології заключається у використанні високоврожайних сортів і гібридів з високою цукристістю, хорошими технологічними якостями, захищеністю від шкідників та хвороб, у своєчасному і правильному виконанні важливих агротехнічних заходів. Дана технологія є ресурсозберігаючою, оскільки створює передумови для економії матеріальних і трудових ресурсів за рахунок поєднання технологічних операцій. Крім того інтенсивна технологія є прогресивною, тому що може самовдосконалюватися за рахунок використання досягнень НТП.

Суть технології заключається в комплексній інтенсифікації агробіологічних і агрофізичних процесів вирощування цукрових буряків на основі механізації та автоматизації всіх процесів: обробітку ґрунту, виробництва насіння, широкого використання добрив, гербіцидів і отрутохімкатів [66].

Фінансова забезпеченість бурякосійних господарств, агрокліматичні умови, біологічний потенціал насіння зумовлюють вибір тієї чи іншої технології.

Господарства, які не мають коштів на придбання мінеральних добрив, отрутохімкатів, гербіцидів застосовують варіант, який умовно можна назвати технологією з використанням в основному механізованих способів боротьби з

бур'янами та ручної праці на прополюванні. При цьому механізована боротьба з бур'янами включає в себе такі технологічні операції як досходове та післясходове боронування, присипання бур'янів у зоні рядка, скошування бур'янів [121].

В останні роки деякі господарства, скориставшись відсутністю в господарствах належної матеріально-технічної бази впроваджують "іноземні технології" вирощування цукрових буряків. Однак на практиці ці технології обмежуються використанням окремих технічних засобів, гербіцидів, сортів насіння. Оскільки закордонна техніка та отрутохімікати дорожчі, то й витрати на одиницю продукції при їх використанні вищі у 1,5-2 рази порівняно з вітчизняними технологіями, які забезпечують майже однакову продуктивність [120].

Оскільки цукрові буряки є вимогливою і трудомісткою культурою, то високих результатів при їх виробництві можна досягнути тільки за умов дотримання високої культури землеробства. Як показують дослідження, тільки своєчасне та якісне виконання всіх технологічних операцій дозволяє отримувати високий урожай і виробляти конкурентоспроможну продукцію.

Недостатнє матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств збільшує навантаження на одиницю техніки. А це призводить до недотримання технології виробництва, тобто до несвоєчасності виконання операцій. Так двотижневе запізнення зі строками сівби цукрових буряків (коли температура ґрунту більше 5⁰С) завдає втрат урожаю до 10%. При передчасному висіві насіння в ґрунт, температура якого до 3⁰С, втрати складають 100%. Через недостатню кількість бурякозбиральних комбайнів, їх невелику продуктивність збирання цукрових буряків проводять у більш ранні строки, скорочуючи вегетаційний період на 2-3 тижні, що негативно позначається на урожайності та цукристості коренеплодів.

Світова тенденція бурякозбирання полягає у комбінованому збиранні врожаю цукрових буряків лише одним агрегатом. За такою схемою у світі випускається 3% однорядних, 20% дворядних, 17% трирядних, 60% шестирядних бурякозбиральних машин [182].

Відмітимо, що Україна володіє достатнім промисловим потенціалом, щоб випускати комплекс вітчизняного обладнання для інтенсивної технології вирощування цукрових буряків. Тому в нашій державі потрібно випускати техніку як для сільськогосподарських підприємств з площею посіву до 100 га, так і для великих спеціалізованих господарств.

Традиційно вважають, що чорноземи України є невичерпно багатими ґрунтами. У цілому наша країна справді щедро наділена родючими землями. Проте нещадна експлуатація впродовж багатьох десятиліть їхньої природної родючості нашими землеробами без адекватного повернення в ґрунт мінеральних елементів та органіки призвела до істотного виснаження чорноземів України. Тому потенційна родючість ґрунтів у більшості регіонів бурякосіяння сьогодні може забезпечувати врожайність на рівні 200-250 ц/га коренеплодів. Щоб досягнути більш високого рівня продуктивності, обов'язково слід вносити органічні та мінеральні добрива.

Для отримання кожних 100ц/га коренеплодів урожаю та відповідної кількості листя потрібно забезпечити з урахуванням коефіцієнтів вмісту доступних речовин та коефіцієнтів засвоєння елементів живлення не менш як N - 50-60т/га, P₂O₅-20-25кг/га, K₂O – 60-70кг/га.

Відповідно для того, щоб урожай становив 500ц/га коренеплодів, рослини цукрових буряків повинні засвоїти лише сполук мікроелементів у 2-3 рази більше від названих цифр. Запаси, що є в ґрунті, можуть і повинні виступати лише вагомим додатком до такого балансу. Наприклад, у Франції, де природна родючість ґрунтів істотно нижча, ніж в Україні, фермер, щоб отримати нульову рентабельність виробництва, має забезпечити врожай коренеплодів близько 400ц/га. Лише з такого високого порога починаються рентабельні вирощування. Пересічно французькі фермери отримують по 580-650 ц/га солодких коренеплодів, їхній цукор конкурентноспроможний у країнах ЄС.

Ми маємо ряд істотних переваг. У нас рентабельність вирощування цукрових буряків перебуває на позначці значно меншої врожайності, близько 300 ц/га, сама природа дає змогу виростити без істотних капіталовкладень близько 200ц/га коренеплодів. Нарощування продуктивності посівів без реального внесення

необхідної кількості добрив та оптимального співвідношення елементів живлення для забезпечення нормального росту й розвитку рослин культури неможливе. Нарощування валового виробництва коренеплодів екстенсивним шляхом – недоцільне.

Напрошується питання, чому сьогодні наш цукор дорожчий, ніж у французького фермера. В Україні ж значно дешевша техніка і фантастично дешева праця на землі (ручний догляд за посівами).

За офіційними даними, середня маса коренеплоду цукрових буряків в Україні в сезоні 2001р. становила всього 219г. Досвідчені агрономи й керівники одразу розуміють, у яких умовах росли і розвивалися рослини культури. Рослинам цукрових буряків гостро не вистачало доступних сполук фосфору, калію та азоту.

В процесі вирощування сільськогосподарських культур відбувається поступове винесення з ґрунту поживних речовин, що може компенсуватися хімізацією.

Суттєвим фактором забезпечення високої урожайності цукрових буряків є використання добрив. Для досягнення високої ефективності їх дії на кінцевий результат, добрива доцільно застосувати системно, в оптимальні строки, враховуючи біологічну потребу рослин і відповідно до конкретних ґрунтово-кліматичних умов.

Система удобрення – це процес внесення органічних і мінеральних добрив, вапнування кислотних і гіпсування солонцюватих ґрунтів. Її завдання зводиться не тільки до поповнення ґрунту поживними речовинами, а й до інтенсивності мікробіологічних процесів, покращення фізичних властивостей ґрунту.

Повноцінна система удобрення складається з трьох етапів: основне удобрення – внесення органічних і мінеральних добрив; рядкове - переважне застосування мінеральних мікро- та макродобрив; підживлення - внесення мінеральних та рідких органічних добрив.

Мінеральні добрива є один з найбільш діючих ресурсних засобів підвищення урожайності та якості рослин.

Вченими встановлено, що 1 кілограм діючої речовини добрив окупляться 19-20 кілограмами приросту врожаю цукрових буряків [65].

Найбільша потреба рослин в мінеральних добривах простежується на етапі розвитку, коли коренева система ще не пройшла глибоко в ґрунт і не може забезпечити постачання природних поживних речовин.

Ситуація із забезпеченням бурякосійних підприємств області добривами та хімічними засобами захисту рослин невтішна. За останні роки обсяги їх внесення зменшилися на 90 %, органічних добрив – на 60%. Через зменшення внесення кількості мінеральних та органічних добрив різко знижується урожайність цукрових буряків.

До того ж цукрові буряки за своєю природою – натрієфіли, тобто люблять нейтральні та слаболужні ґрунти. В основних регіонах вирощування цієї цінної культури ґрунти в основному слабо- і середньокислі. Вони стануть високопродуктивними лише за умови проведення науково-обґрунтованих вапнувань. Дефіцит кальцію в ґрунті і високий рівень кислотності ґрунтового розчину неможливо компенсувати внесенням добрив. Вони просто не працюють, а оскільки більшість із них є фізіологічно кислим, то лише ускладнюють ситуацію для росту й розвитку рослин цукрових буряків.

За останні десятиліття обсяги вапнування кислих ґрунтів України скоротилися до майже невидимої величини. Ця проблема постійно загострюється у більшості найпродуктивніших регіонів, вона стосується вирощування багатьох сільськогосподарських культур, а особливо цукрових буряків.

Недовнесення добрив, а також ерозія ґрунтів спричинили зменшення гумусу – до 150т на 1га, тобто більше ніж половина тієї кількості, яку створила природа. Скоротився також обсяг меліорації, як наслідок 1/3 частина ґрунтів, на яких вирощують цукрові буряки, має підвищену кислотність.

Для підвищення ефективності дії внесених мінеральних добрив потрібно використовувати хімічні засоби захисту, оскільки потенційні втрати врожаю цукрових буряків від шкідників, хвороб, та бур'янів в середньому складають 27,5%.

Останнім часом бурякосійні господарства досить часто нарікають на гніль коренеплодів, а це результат порушення технології вирощування. Те ж саме можна пояснити різким зниженням цукристості буряка після захворювання церкоспорозом (бурі плями на листі та обсихання листків). Коли цукрові буряки після враження хворобою знову викидають листки – в таких коренеплодах цукру не буде.

Важливе значення має догляд за посівами цукрових буряків. Для цього необхідно розробляти заходи боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами цукристих, створювати відповідні умови для нормального росту і розвитку коренів, широко впроваджувати комплексну механізацію, що дозволить одержувати високі врожаї при найменших затратах праці. Також потрібно проводити лущення стерні, глибоку оранку, правильний передпосівний обробіток ґрунту, досходове і післясходове боронування, внесення гербіцидів, що в кінцевому дасть змогу знищити основну частину бур'янів.

Знаючи ефективність кожного агротехнічного чи хімічного заходу боротьби з бур'янами та стан забур'яненості на посівах цукрових буряків, доцільно встановити, що є більш вигідним для товаровиробників: багаторазове внесення гербіцидів чи знищення бур'янів механізованими способами; використання підвищених норм внесення добрив чи помірних доз у поєднанні з регуляторами росту; використання тільки мінеральних або органічних добрив чи їх поєднання та ін.

Застосування комплексу заходів боротьби з бур'янами, в основу яких покладено агротехнічні прийоми з доповненням хімічними засобами, дає можливість значно скоротити і навіть повністю виключити ручну працю на догляді за посівами.

Однак з року в рік площа посівів цукристих, оброблена засобами захисту, постійно скорочується. Основна причина вище вказаних негативних явищ – низька платоспроможність сільськогосподарських підприємств, які не мають можливості придбати засоби хімізації через високі ціни на них в порівнянні з цінами на вироблену продукцію. Розв'язання цієї проблеми можливе тільки шляхом встановлення еквівалентності цін на промислову та сільськогосподарську продукцію.

Радикальним напрямком покращення існуючої ситуації в буряківництві являється перехід до якісно нового комплексу машин у відповідності з вимогами української інтенсивної технології вирощування цукрових буряків. Такі технології, на основі реалізації послідовності технологічних операцій, спрямовані на створення і використання найбільш сприятливих для цієї культури умов з метою отримання стабільних обсягів високоякісної та відносно дешевої продукції.

Сучасні інтенсивні технології виробництва цукрових буряків передбачають використання великої кількості мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин від бур'янів, шкідників та хвороб, високопродуктивне матеріально-технічне забезпечення. Однак в умовах економічної кризи в аграрному секторі увагу слід акцентувати на ресурсо- та енергозберігаючих технологіях, прикладом якої є українська інтенсивна технологія виробництва цукрових буряків з використанням в основному матеріальних засобів вітчизняного виробництва. Ця технологія передбачає максимальне використання потенціалу сучасних високопродуктивних сортів і гібридів цукрових буряків за рахунок комплексної механізації технологічних процесів, внесення науково обґрунтованих норм високоефективних добрив і пестицидів, раціональної організації використання технічних засобів при обробі ґрунту, сівбі, догляді за культурами, їх збиранні.

Буряківництво України традиційно базується на вітчизняних технологіях. Досвід їх використання на основних територіях бурякосіяння країни довів, що вони не тільки поступаються, а навіть перевершують іноземні аналоги. Проведені виробничі дослідження на основі використання інтенсивної енергозберігаючої технології, розроблені Інститутом цукрових буряків УААН, та технології, що запроваджуються іноземними фірмами, виявили кращу якість, нижчу собівартість та менші затрати праці вирощування цукрових буряків за вітчизняною технологією.

Варто зазначити, що більшість варіантів українських технологій вирощування цукрових буряків на окремих ланках мають технологічні і технічні вади. Для того щоб уникнути їх, а відповідно підвищити загальну ефективність буряківництва, потрібно перейти до модифікованого варіанту української інтенсивної технології з використанням іноземних засобів захисту рослин та окремих видів

сільськогосподарських машин. Виробничі досліді, проведені на базі розгалуженої мережі дослідних станцій Інституту цукрових буряків УААН, довели високу ефективність нового варіанту технології. Її застосування забезпечує максимальний рівень урожайності (45 т/га) і цукристості цукрових буряків (19,1%), що зумовлює високий вихід цукру (8,6 т/га) при середньому рівні собівартості коренеплодів.

Українська інтенсивна технологія вирощування цукрових буряків, розроблена Інститутом цукрових буряків УААН, заснована на використанні 26 гібридів і сортів насіння цукрових буряків з високим потенціалом урожайності. В цій технології використовується елітне і фабричне насіння, інкрустоване пестицидами. Вона включає систему буряківничих сівозмін, використання добрив, інтегрований захист посівів цукрового буряка від бур'янів, шкідників і хвороб, агротехнічну операційну систему вирощування урожаю від посіву до збирання, а також комплекси бурякозбиральної техніки вітчизняного і зарубіжного виробництва. Інтенсивна технологія передбачає використання “бурякового поясу” України.

Інтегратором ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу є цукровий завод. Таке місце в даній галузі об'єктивно зумовлене його роллю в технологічному процесі – він випускає кінцеву продукцію.

Загальна неплатоспроможність цукрових заводів змусила їх, як і бурякосійні господарства, забезпечити свої потреби в матеріально-технічних ресурсах за рахунок бартерного обміну цукру. Це створило додатковий борг підприємств перед бюджетом.

Таким чином, підприємства цукрової галузі опинилися в критичному фінансовому стані та не мають змоги ні забезпечувати погашення кредиторської заборгованості, ні підготуватись належним чином до сезону переробки буряків.

Серйозно непокоїть те, що під загрозу руйнування поставлено життєво важливі технологічні складові цукробурякового підкомплексу. Цукрові заводи не мають коштів для заміни зношеного обладнання лабораторій по визначенню якості цукрових буряків, практично припинено придбання буртоукладальних машин і тракторних навантажувачів для приймання та зберігання цукросировини, значно впали темпи поновлення основного технологічного та енергетичного обладнання.

Від вмісту цукру в буряках залежить загальна потреба цукрової промисловості в сировині, виробничих потужностях і капіталовкладеннях. При нижчій цукристості для одержання однакової кількості цукру заводу доводиться переробляти більшу масу сировини, а це вже викликає певні організаційні труднощі, продовжує сезон роботи заводу, знижує конкурентоспроможність цукру.

Важливим напрямком підвищення ефективності цукробурякового виробництва є забезпечення своєчасної переробки сировини і скорочення її втрат, що, в свою чергу, передбачає збалансування виробничих потужностей заводів із сировинними ресурсами.

Виробництво цукру носить сезонний характер. Початком сезону вважають момент надходження до приймального пункту першої партії сировини. Тривалість роботи залежить від обсягу заготівлі цукрових буряків і середньодобової продуктивності заводів і складає на сьогодні в середньому 70 - 90 діб на рік. Зменшення валових зборів цукрових буряків призводить до скорочення виробничого сезону заводів. Цукрова промисловість характеризується високою матеріаломісткістю: на одну тону цукру-піску використовується до 9 тонн цукрових буряків.

Процес приймання цукросировини на завод є досить трудомістким і включає в себе такі операції:

- оцінка якості цукрових буряків, визначення відповідності їх діючому стандарту, сортування за категоріями і строками зберігання;
- визначення ваги цукрових буряків шляхом зважування транспортних засобів із сировиною та без неї;
- визначення забрудненості та цукристості отриманої сировини;
- розвантаження та укладання буряків у кагати відповідно до строків їх зберігання.

Значний ефект може забезпечити своєчасність переробки цукрових буряків. Так середньодобові втрати маси коренів у вересні – листопаді становлять 0,13 – 0,17%, тоді як в січні вони досягають 0,5%. При переробці коренів, що містять 18% цукру, чистота дифузійного соку становить 90%, втрати цукру у виробництві –

3,75%, вихід меляси – 5,6%, цукру – 14,25%. Якщо ж на переробку надходять коренеплоди з вмістом цукру 14%, то ці показники мають відповідні значення: 84%; 4,63%; 7,3%; 9,37%. При цьому вміст цукру в мелясі зростає з 2,85% до 3,73%. Практикою доведено, що втрати цукрових буряків на полі при роботі буртоукладачів становлять 0,5%, а на кагатному полі цукрових заводів при затягуванні строків переробки вони досягають 0,8%.

При зберіганні цукрових буряків важливо дотримуватись чіткої організації сортування при закладанні в кагати, правил вентиляції та застосування біологічно активних речовин.

Кращою сировиною для цукробурякового виробництва є цілком зрілі цукрові буряки, що містять найбільший відсоток цукру і мають найвищу доброякісність клітинного соку. На якість буряків великий вплив має також його збереження. Навіть при правильному збереженні буряки витрачають цукор на дихання, в зв'язку з цим збільшується кількість нецукрів і знижується доброякісність соку. Дія мікроорганізмів, а також проростання буряка прискорюють зниження вмісту цукру в ньому і доброякісності соку. Особливо сильно розкладається цукор і знижується доброякісність соку при початковому гнитті буряка, тому збереженню його потрібно приділяти велику увагу.

Збільшення обсягів кагатів за рахунок їх висоти забезпечує краще збереження цукрових буряків і зменшення втрат. Однак поточні методи збирання, підвищення рівня механізації навантажувально-розвантажувальних робіт сприяють зростанню забрудненості і збільшенню кількості механічно пошкоджених коренів, в результаті чого значно втрачається цукристість при диханні буряків. Інтенсивність дихання коренеплоду через пошкоджену поверхню в 2 рази вища, ніж через його природну поверхню. Удари, подряпини, тріщини збільшують дихання на 13,5-48% [149, с.8], а отже збільшують середньодобові втрати цукру при зберіганні.

Тому потрібно зменшувати пошкодження коренеплодів на всіх ділянках: при копанні, навантажуванні, складуванні. Також для правильного зберігання буряків з мінімальними втратами цукру необхідно при збиранні регулювати висоту зрізу

головок коренеплодів, зменшувати температуру в кагатах. Зростання кількості механічно пошкоджених буряків зумовлює розвиток кагатного гниття коренеплодів.

Для зменшення втрат цукру в процесі його виробництва потрібно забезпечити рівномірне надходження цукрових буряків до заводу та якісну роботу технологічного обладнання.

Використання високоякісної стружки цукрових буряків забезпечує швидке та більш повне вилучення цукру із буряків методом дифузії. Тому потрібно використовувати найбільш технічно досконалі бурякорізки та ножі. Встановлення на виробництві прогресивних видів технологічного обладнання заключається в тому, щоб замінити дифузійні батареї періодичної дії безперервно діючими апаратами, що забезпечують повернення жомопресової води. Значну увагу слід приділяти раціональному використанню обладнання, а саме досягати рівномірного розподілу стружки і дотримання оптимального температурного режиму.

Зниженню втрат цукру при дифузії сприяє можливість використання жомопресової води як екстрагуючої рідини для дифузійного процесу. Експлуатаційні та механічні недоліки у дифузійній установці та інфекція дифузійного соку є основними джерелами втрат цукру на заводах. З метою попередження розвитку мікрофлори дифузійні апарати рекомендується обладнати спеціальними пристроями для введення формаліну [45, с.9-11].

Аналіз процесів забезпечення, використання і виробництва технологічного обладнання в цукровій промисловості свідчить про наявність негативних тенденцій. Це, зокрема: домінування екстенсивних форм оновлення, тобто введення нового обладнання при збереженні значної частини застарілого обладнання; переважання фондомісткої форми НТП – нарощування обладнання і потужностей на недостатньо високому технічному рівні.

В цукровій промисловості склалася така ситуація у формуванні і використанні обладнання: збільшення коефіцієнту зносу діючих основних виробничих фондів і нераціональний віковий склад обладнання (табл.2.4).

Основні види технологічного обладнання цукрових заводів України, строки експлуатації якого перевищують нормативні дані

№	Найменування обладнання	Строк експлуатації за ТУ	Кількість встановленого обладнання	Питома вага обладнання, строк експлуатації якого перевищив нормативні вимоги, в т.ч. більше 20 років, %		
				на 1.01.1991р	на 1.01.1995р	на 1.01.2002р
1.	Бурякомийки	8-12	330	62/35	88/43	92/61
2.	Дифузійні апарати	10-18	225	18/5	24/6	39/12
3.	Апарати I сатурації	12-15	234	62/43	78/62	86/71
4.	Апарати II сатурації	12-15	228	71/63	85/69	89/71
5.	Випарюючі апарати	16	995	46/51	62/45	64/45
6.	Вакуум-апарати	15	1386	59/42	71/52	78/49
7.	Туфельні мішалки	15	1495	61/48	75/49	81/56
8.	Центрифуги	8-12	3256	43/9	56/3	61/22
9.	Вапняково-обпалювальні печі	25	262	56/48	64/51	75/60

Аналіз цих даних свідчить про те, що значна кількість встановленого на цукрових заводах обладнання перевищує нормативний строк його використання, в тому числі більшість найменувань знаходиться в експлуатації понад 20 років його корисної служби. Іншими словами, знос обладнання досягнув критичного рівня, за яким слідує технологічний розвал.

Вивчаючи проблему забезпечення підприємств цукрової промисловості технологічним обладнанням, варто провести порівняння відповідності технічних і технологічних параметрів діючого обладнання сучасним вимогам. Аналіз показує, що вони значно відстають від рівня зарубіжних аналогів, як по потужності, так і по якості виготовлення, рівню механізації, енергоматеріаломісткості, надійності, наявності допоміжних пристроїв, які дозволяють механізувати початкові і кінцеві етапи технологічного циклу (завантаження сировини, упаковка, маркування).

За оцінкою експертів, сучасним світовим аналогам відповідають лише 40-50% основних видів вітчизняного технологічного обладнання цукрової промисловості. Така ситуація склалася внаслідок конструктивних недоліків окремих видів технологічного обладнання, через низьку якість їх виробництва й експлуатації, але насамперед із-за відсутності системи машин, яка дозволила б замкнути технологічний прогрес на принципах збалансування, пропорційності, паралельності.

Важливою характеристикою техніко-технологічного рівня цукрової промисловості являється показник середньодобової виробничої потужності. На 7 заводах Тернопільщини він складає в середньому 3 тис. тонн, а на Чортківському та Хоростківському – 6 тис. тонн.

Переробка цукрових буряків за добу в зарубіжних країнах з розвинутою цукровою промисловістю, таких як Німеччина, Франція, Голландія, Данія досягає 7-9 тис. тонн.

Актуальною проблемою цукробурякового комплексу являється не тільки створення нової його матеріально-технічної бази, але й ефективне її використання, одним з важливих показників якого являється тривалість виробничого сезону. Вибір тривалості виробництва може проводитися за різноманітними критеріями – максимальним виходом цукру, мінімальною собівартістю, максимальним прибутком, мінімальними приведеними затратами.

Розглядаючи тривалість виробництва, як один із факторів підвищення ефективності галузі в перспективі, її розмір можна правильно встановити тільки за критерієм мінімальних приведених затрат. Виходячи із цього, оптимальною для перспективного періоду потрібно вважати таку тривалість виробництва, при якій досягається мінімальні сумарні поточні і одноразові затрати, приведені до єдиного часу на виробництво планової кількості цукру.

Оптимальний строк переробки цукрових буряків визначають два основних діючих в протилежних напрямках фактори – використання основних фондів і сировини. На вибір оптимальної тривалості виробництва також впливають співвідношення цін на сировину і елементи основних фондів та рівень концентрації виробництва. При зростанні цін на сировину, при інших рівних умовах, стає

ефективним скорочення тривалості виробництва, а при підвищенні цін на основні фонди - його продовження. Концентрація виробництва, яка знижує питомі капіталовкладення на одиницю потужності при переробці цукрових буряків, сприяє деякому скороченню оптимальної тривалості виробництва.

Розрахунки науково-дослідного інституту цукрової промисловості України показують, що мінімальна тривалість виробничого сезону за різними критеріями повинна бути не менше 55 днів, оскільки її зниження зумовлює збитковість виробництва цукру.

Звичайно, що використання наявних в цукробуряковій галузі машин і обладнання залежить від кадрового потенціалу. В докризовий період в Україні була створена одна із найкращих в світі система підготовки і перепідготовки кадрів для цукробурякового підкомплексу. Тому він володів потужним кадровим потенціалом, здатним вирішувати складні економічні, організаційні, соціальні і техніко-технологічні проблеми розвитку галузі. В кризовий період система перепідготовки була розвалена. Різкий спад виробництва в досліджуваній галузі зумовив скорочення кадрів, їх декваліфікацію, що знижує потенціал майбутнього економічного росту цукробурякового виробництва.

Фінансове і матеріально-технічне забезпечення суб'єктів господарської діяльності створюють найбільш важливі умови і параметри процесу виробництва товарної продукції. Ринкові умови вимагають повного самофінансування цукробурякового виробництва з належним рівнем його прибутковості для забезпечення розширеного відтворення.

Через порушення системи каналів руху товарної продукції до кінцевого споживача, переходу від товарно-грошових до бартерних операцій, поглиблення диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, виробництво цукру, починаючи з 1997 року, в цілому стало збитковим. Недостатня кількість обігових коштів негативно впливає на стан матеріально-технічної бази виробництва. Моральний знос основних засобів супроводжується їх фізичним зносом, який у цукровій промисловості складає 50-60%, а в сільському господарстві – 60-70%. Більшість структур з матеріально-технічного забезпечення, що діють на ринку

України, постачають свою продукцію і послуги в рахунок отримання готової продукції. Власні фінансові ризики вони при цьому покривають шляхом встановлення жорстких параметрів таких розрахунків, які є не вигідними для підприємств цукробурякового комплексу, але водночас і неминучими. Тривала практика бартерних операцій призвела до повного вимивання обігових коштів бурякосійних господарств і цукрових заводів.

Незадовільний поточний стан і значний фізичний знос технологічного обладнання підприємств цукрової промисловості визначають невисокі показники виходу цукру і його якості. Удосконалення технологічних процесів переробки цукрових буряків – першооснова підвищення конкурентоспроможності цукру.

Таким чином, проведений узагальнений аналіз показав, що техніко-технологічне забезпечення цукробурякового виробництва не адекватне сучасному рівню розвитку техніки і вимагає цивілізованого ринку. Основними причинами цього являються наступні:

1. Відсутність державного регулювання розвитку матеріально-технічної бази цукробурякового виробництва.
2. Ліквідація ефективного механізму стимулювання, реконструкції і оновлення матеріально-технічної бази підкомплексу.
3. Відсутність системи управління розвитком науково-технічним прогресом в цукробуряковому виробництві.
4. Недосконалість форм мобілізації інвестицій для покращення техніко-технологічного забезпечення конкурентоспроможності українського цукру.

Систематичний аналіз стану цукробурякового підкомплексу показує, що основною передумовою функціонування моделі регулювання ринку цукру являється реструктуризація цукробурякової галузі. Разом із реформуванням економічних відносин потрібно постійно перебудовувати і його виробничий потенціал.

Формування регульованого ринку цукру передбачає створення особливої структури виробництва і управління. В умовах командно-адміністративної системи управління при регулюванні цукробурякового виробництва виходили із наявних основних виробничих фондів, матеріальних та інтелектуальних ресурсів. На

сучасному етапі такий підхід є непридатним. В ринкових умовах потрібно виходити із обсягу внутрішніх та зовнішніх ринків цукру, а потім формувати адекватну їм структуру основних фондів, посівних площ, технологічну, територіальну, організаційно-управлінську і збутову структури. Варто збалансувати потужності цукрових заводів із сировинною базою, створивши відповідну інтегровану виробничу інфраструктуру.

Орієнтація на обсяг ринку не зменшує, як це стверджують прихильники ресурсного підходу, а навпаки, підвищує роль НТП, який в цих умовах орієнтується на випуск тієї продукції і в тому обсязі, які необхідні споживачу. Визначивши цю потребу, можна втілювати ті напрямки НТП, які принесуть суспільству максимальну користь, дозволять уникнути втрат фінансових засобів, сировинних і трудових ресурсів.

Одним із важливих напрямків забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках є підвищення техніко-технологічного рівня цукробурякового виробництва. Аналіз динаміки розвитку цукробурякового комплексу за останні роки показує, що із зниженням обсягів виробництва цукрових буряків і цукру загальні техніко-технологічні процеси також мають тенденцію до зниження.

Ми вважаємо, що насамперед слід звернути увагу на удосконалення використання основних засобів у виробництві шляхом оптимізації машинно-тракторного парку. При цьому його структуру і необхідну кількість відповідних типів машин і устаткування потрібно визначити безпосередньо в господарствах з урахуванням конкретних умов виробництва та рівня використання машинно-тракторних агрегатів. Важливе значення тут має оптимальне співвідношення гусеничних та колісних тракторів (40:60). Зростання забезпеченості підприємств енергонасиченими тракторами повинно супроводжуватись зростанням шлейфу робочих машин і знарядь, оскільки незабезпеченість ними призводить до того, що потенційні можливості тракторного парку недовикористовуються на 25-35%. Це свідчить про необхідність удосконалення механізму матеріально-технічного забезпечення бурякосійних господарств.

Для підвищення ефективності використання техніки необхідно оптимізувати співвідношення між вартістю силових і робочих машин. Висока питома вага робочих машин в структурі технічних засобів дозволить скоротити строки проведення польових робіт і простої тракторного парку, а також дасть змогу більш раціонально використовувати силові машини. Комплексність машинно-тракторного парку, поряд з економією трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, створює сприятливі умови для максимального завантаження агрегатів, удосконалення структури техніки при зростанні питомої ваги енергонасичених засобів, універсифікації машин на основі раціонального комбінування і суміщення операцій, що забезпечує підвищення зайнятості тракторів в 2-2,5 рази.

Таким чином, основними напрямками організаційно-технічної політики є: комплектування оптимальної структури машинно-тракторного парку підприємств з урахуванням технології та обсягів виробництва продукції; забезпечення його роботоздатності; організація ефективного використання техніки, матеріально-технічних, енергетичних і трудових ресурсів, підготовки і підвищення кваліфікації персоналу.

Нормальне функціонування цукробурякового підкомплексу можливе тільки при наявності ринку засобів виробництва. Ринкова економіка передбачає дію закону застосування машин, який вимагає, щоб вони використовувались тільки при умові їх окупності. Варто зауважити, що доцільність придбання тієї чи іншої машини мають визначити спеціалісти підприємства за економічними критеріями. Оптимальний склад машинно-тракторного парку слід формувати на підставі завчасно проведених розрахунків. Перевагу потрібно надавати машинам вітчизняного виробництва, технічний рівень яких необхідно підвищувати за рахунок надійності. При цьому важливо відмітити, що вітчизняні бурякозбиральні машини значно дешевші зарубіжних. Однак при визначенні вартості застосування техніки необхідно врахувати, що в самій конструкції вітчизняних комбайнів закладені втрати цукрового буряка до 25-30%, звичайно, що на практиці ці втрати значно вищі. Враховуючи низький рівень машинобудування, держава повинна сприяти створенню спільних з провідними зарубіжними фірмами підприємств по

виробництву техніки із залученням їхніх технологій. Спочатку це може бути лише складання машин із зарубіжної елементної бази, а згодом виготовлення цієї бази в Україні і поступове зменшення її імпорту.

Робочий стан техніки зобов'язані забезпечувати фірми-виробники та заводи сільськогосподарського та продовольчого машинобудування. Для цього вони повинні створити сервісні центри, які обслуговуватимуть технічні засоби в гарантійний та в післягарантійний період, протягом усього часу експлуатації їх на підприємствах.

Технологічна політика для АПК повинна ґрунтуватися на таких принципах:

1. Відповідність конструкцій машин прогресивним технологіям виробництва та переробки сільськогосподарської продукції з урахуванням різних типів товаровиробників.

2. Збалансування, створення та освоєння виробництва техніки і устаткування з матеріальними, технічними, енергетичними ресурсами промислових підприємств і відповідно до потреб агропромислового виробництва.

3. Забезпечення високої надійності, конкурентоспроможності та економічності технічних засобів.

4. Створення мережі фірм обслуговування машин для підтримки їх у працездатному стані впродовж усього періоду використання.

В процесі реалізації вище перелічених заходів, при обмеженні фінансових та матеріально-технічних ресурсів, необхідно зосередити зусилля на освоєнні виробництва пріоритетних технічних засобів. Їх випуск зменшить залежність від імпорту та сприятиме підвищенню продуктивності праці та якості продукції.

Реструктуризація буряківництва вимагає адекватної трансформації насінництва, яке являється важливою сферою цукробурякового підкомплексу, від нього в значній мірі залежить конкурентоспроможність кінцевої продукції. Для покращення ситуації в насінництві необхідно розробити і реалізувати комплекс організаційно-управлінських, економічних та правових мір. Слід відмітити, що насінневі заводи України мають можливості для повного забезпечення насінням вітчизняних сортів і гібридів всіх площ посіву фабричними цукровими буряками.

Розробляючи програму розвитку насінництва, важливо враховувати особливості сучасного стану функціонування цукробурякового виробництва. В останні роки досить негативний вплив на насінництво мають зменшення посівних площ цукрових буряків, відсутність державного замовлення, імпорту насіння і втрата їх експорту, інфляційні процеси, несвоєчасність розрахунків та ін.

В таких умовах виникла необхідність удосконалення насінництва. Основні напрями його розвитку повинні включати:

- реконструкцію насінневих заводів;
- концентрацію і спеціалізацію виробництва насіння в сприятливих зонах;
- вирощування, підготовку і реалізацію насіння цукрових буряків тільки спеціалізованими насінневими господарствами і насінневими заводами по ліцензії Міністерства АПК;

- перетворення насінневого заводу в центр розвитку насінництва в цукробуряковому виробництві. На базі насінневих заводів створюються спільні підприємства, акціонерні товариства із замкнутим циклом всіх ланок насінництва.

Особливу увагу хочемо звернути на насіння цукрових буряків. Багато його завозять з-за кордону. Практика використання зарубіжного насінневого матеріалу, неадаптованого до ґрунтово-кліматичних умов України, свідчить про переваги застосування насіння сортів і гібридів української селекції, вирощеного і обробленого на насінневих заводах нашої країни. Не варто захоплюватися іноземними гібридами. Це, безперечно, можуть бути дуже добрі сорти, але вони вимагають відповідних технологій захисту і удобрення, чого ми тут зробити не можемо. Сьогодні виробникам пропонують вітчизняні сорти і гібриди, які себе добре зарекомендували: “Веселоподолянський-29”, “Білоцерківський-45”, “Уладівський-35”, “Ялтушківський-64”, також гібриди “Український ЧС-70”, “Слов’янський ЧС-94”, “Білоцерківський ЧС-57”, “Ялтушівський КВ”, “Іванівський ЧС-33”. Інститут цукрових буряків розробив і вивів гібриди, стійкі до церкоспорозу: “Аватар” та “Кубанський ЧС 36”. Вони мають потенційну врожайність 500-540 ц/га і цукристість 17,5-17,9%, рекомендовані до вирощування в зоні Лісостепу та Полісся.

Аналіз організації насінництва України показує, що для того щоб включити насінництво, як важливу сферу цукробурякового підкомплексу, в регульований ринок цукру, необхідно розширити організаційно-економічні і правові механізми регулювання ринку цукру (квотування, інтервенційні ціни, компенсації та ін.). Отже, на основі сформованої системи насінництва цукрових буряків потрібно створити в Україні регульований ринок насіння.

Суттєвим резервом підвищення результативності функціонування цукробурякового підкомплексу має стати створення, з підтримкою держави, фінансових структур з кредитування виробництва, враховуючи обов'язково при цьому його специфіку. Потрібно розширити схеми активного використання інфраструктури ринку цукру, а саме реалізовувати кінцеву продукцію через мережу товарних бірж, торгових домів, а за отримані кошти придбати матеріально-технічні засоби.

2.3. Аналіз динаміки показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва

Цукробуряковий підкомплекс Тернопільської області об'єднує 9 цукрозаводів, 504 сільськогосподарських, 741 фермерських і понад 4000 особистих підсобних господарств. Він становить собою функціональну виробничо-територіальну структуру, до складу якої входять бурякосійні господарства, цукрові заводи та обслуговуючі галузі, між якими існують зворотні зв'язки. Бурякосійні господарства поставляють на заводи цукросировину, а одержують від них цукор, жом, мелясу, вапно. Наявні виробничі потужності дозволяють переробляти 35,4 тис. тонн цукрових буряків за добу. Для забезпечення роботи заводів під цукристі відведено 10% посівних площ сільськогосподарських підприємств. Ґрунтово-кліматичні умови при застосуванні інтенсивної технології вирощування дають можливість збирати стабільні врожаї на рівні 300-350 ц/га залікової ваги коренеплодів виробляти 35-40 ц цукру з 1га.

За останні 12 років на Тернопільщині значно скоротилися посівні площі під цукровими буряками, а також знизилась урожайність, в результаті чого зменшилися валові збори цукристих (додаток В).

Проаналізувавши показники по посівних площах, урожайності та валовому зборі цукрових буряків відповідно за 1990, 1995, 2002 роки видно, що незважаючи на сприятливі природно-економічні умови Тернопільщини, виробництво цукрових буряків всіма категоріями господарств в 2002 році зменшилось майже втричі і складає 36,3% порівняно з 1990 роком. По Україні валовий збір за досліджуваний період знизився на 67,7%.

Виробництво цукрових буряків по області зменшилося за рахунок двох факторів, зокрема зниження посівних площ із 107,3 тис. га до 65,1 тис. га, що становить 60,7%, по Україні цей показник складає 47,5%, та за рахунок зниження урожайності. Якщо середня урожайність по області в 1990 році становила 309 ц/га, то в 2002 році вона зменшилась до 185 ц/га, що складає 59,9%. По Україні цей показник знизився з 276 ц/га в 1990 році до 189 ц/га в 2002 році.

Кризове становище в буряківництві області викликано в першу чергу тим, що в господарствах всіх форм власності не дотримуються основних агротехнічних вимог, починаючи з підготовки ґрунту до посіву, закінчуючи збиранням. Площі під цукровими буряками забур'янені, через відсутність належної техніки допускаються великі втрати при збиранні.

В сільськогосподарських підприємствах не застосовуються прогресивні ресурсозберігаючі технології вирощування цукрової сировини, послаблена увага до проблеми підвищення урожайної сили землі. За останні 10 років втрати гумусу в орному шарі становили від 6 до 10%. Відновлення родючості ґрунту проводиться недостатньо.

Різне зниження урожайності цукрових буряків стало наслідком погіршення фінансово-економічного стану господарств області, що проявилось в неможливості внести необхідну кількість органічних і мінеральних добрив під посіви. В 2002 році на 1га посіву цукрових буряків внесено 55 кг мінеральних добрив в діючій речовині,

що в 4 рази менше, ніж це було в 1990 році. В 6 разів зменшилось внесення органічних добрив, майже не проводяться роботи по вапнуванню ґрунтів.

Через недосконалість роботи насінницьких господарств посів проводять неякісним насінням, що впливає як на низьку схожість, результат – недобір урожаю, так і на розповсюдження хвороб цукрових буряків. Останнім часом площі посіву коренеплодів заражаються хворобами, що негативно позначається на урожайності та цукристості. До того ж у бурякосійних господарствах спостерігаються такі явища, як відсутність коштів на придбання паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, що спричиняє невчасний обробіток посівів цукристих та їх збирання.

При зменшенні валових зборів цукрових буряків відповідно і зменшився обсяг їх реалізації (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Реалізація цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами
Тернопільської області, тис. тонн**

Назва районів	1990р.	1995р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2002р. в % до 1990р.
Бережанський	112,6	27,8	13,8	7,9	5,1	4,1	3,6
Борщівський	232,8	103,2	40,2	34,1	33,5	17,5	7,5
Бучацький	196,8	124,2	55,8	42,9	44,4	30,0	15,2
Гусятинський	296,5	155,7	81,8	66,2	88,4	43,0	14,5
Заліщицький	158,1	93,2	29,6	28,3	30,8	13,3	8,4
Збараський	247,3	141,7	49,4	46,8	40,4	32,3	13,1
Зборівський	213,3	89,1	30,7	36,3	28,0	14,0	6,6
Козівський	189,1	85,5	51,4	30,4	31,6	18,4	9,7
Кременецький	132,6	73,5	30,8	9,2	7,8	3,0	2,3
Ланівецький	129,3	75,0	50,4	29,4	27,9	28,3	21,9
Монастириський	60,8	34,8	15,6	7,4	8,1	2,5	4,1
Підволочиський	331,7	166,9	133,5	78,3	81,5	51,8	15,6
Підгаєцький	-	29,1	8,7	5,4	4,3	1,5	-
Теребовлянський	328,5	166,5	80,4	71,2	83,3	51,7	15,7
Тернопільський	229,1	128,8	81,8	60,3	71,4	43,7	19,1
Чортківський	295,9	200,6	95,6	90,5	115,6	96,6	32,6
Шумський	144,2	73,4	35,6	28,6	24,8	17,0	11,8
м. Тернопіль	2,6	1,5	1,1	1,6	2,8	0,9	34,6
По області	3310,2	1770,5	886,1	674,8	729,7	469,6	14,2

Реформування відносин власності, яке характерне для сучасного етапу розвитку національної економіки, зумовлює організацію різних форм

господарювання та створення багатокладної економіки. За останні роки зменшилась кількість сільськогосподарських підприємств, в той же час збільшилась кількість фермерських та індивідуальних господарств. Виробництво солодких коренів в господарствах населення є малоефективним через неможливість на невеликих земельних наділах дотримуватися всіх агротехнічних вимог вирощування цієї цінної продовольчої культури.

З таблиці 2.5 видно, що обсяг реалізованої сільськогосподарськими підприємствами цукросировини в Тернопільській області в 2002 році по відношенню до 1990 року становив 14,2%. Найбільше зниження реалізації цукрових буряків допустили такі райони: Бережанський, Борщівський, Заліщицький, Зборівський, Кременецький, Монастириський.

Реалізація цукросировини сільськогосподарськими підприємствами по області в 2002 році складає 39% від загального обсягу переданих на переробку коренеплодів проти 100% в 1990 році. Більше половини цукрових буряків реалізували фермерські та особисті приватні господарства.

Дослідженнями встановлено, що з підвищенням урожайності покращуються всі інші показники розвитку галузі: знижується собівартість продукції і затрати праці на її виробництво, збільшується маса прибутку в розрахунку на одиницю площі посіву, підвищується рівень рентабельності. Зменшення посівних площ, урожайності цукрових буряків, загальний кризовий стан бурякосійних господарств призвів до погіршення показників конкурентоспроможності вирощування цукристих (додаток Г).

Проаналізувавши конкурентоспроможність вирощування цукрових буряків в Тернопільській області видно, що починаючи з 2000 року від виробництва солодких коренів сільськогосподарські підприємства області отримують збитки. Це пов'язано з тим, що собівартість вирощування цукрових буряків значно випереджає ріст реалізаційної ціни. Так в 2002 році порівняно з 1999 роком собівартість зросла на 195,3%, в той час як реалізаційна ціна тільки на 154,1%.

Така різниця у випереджаючому рості собівартості порівняно з реалізаційною ціною призвела до збитковості буряківництва. Так, якщо в 1999 році рентабельність

по вирощуванню цукрових буряків в Тернопільській області становила 0,6%, то в 2002 році збитковість – 20,6%. В 1999 році нерентабельно працювали бурякосійні господарства в трьох районах: Гусятинському, Козівському та Підволочиському. В 2002 році сільськогосподарські підприємства всіх районів, за винятком Збаразького та Зборівського, отримали від вирощування цукристих збиток.

Ще в недалекому минулому бурякосійні господарства Тернопільщини від виробництва цукрових буряків отримували високі прибутки: в 1990 році рівень рентабельності складав 27,2%, в 1995 році – 49,2%. Це дає підстави стверджувати, що в досліджуваній області є резерви підвищення конкурентоспроможності вирощування цукристих.

Із зменшенням валових зборів цукрових буряків знизилась їх кількість, що припадає на душу населення (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Виробництво цукрових буряків на душу населення в Тернопільській області, кілограмів

Назва районів	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2002 рік в % до 1990
Бережанський	1549	708	473	366	391	376	24,3
Борщівський	2966	1578	821	1076	1453	921	31,1
Бучацький	2992	2118	1277	1078	1489	1073	35,9
Гусятинський	4159	2674	1848	1915	2989	1966	47,3
Заліщицький	2813	1949	846	1130	1473	922	32,8
Збаразький	3926	2590	1260	1463	1408	1424	36,3
Зборівський	4199	2076	1301	1215	1358	1087	25,9
Козівський	3907	2261	1478	1689	2125	1627	41,6
Кременецький	1706	1144	540	325	400	239	14
Ланівецький	3594	2639	2259	1481	1579	1737	48,3
Монастирський	1625	1136	632	448	590	266	16,4
Підволочиський	6559	4381	4825	2451	3043	2920	44,5
Підгаєцький	-	1483	548	543	832	559	-
Теребовлянський	4250	2697	1746	1749	2401	1886	44,4
Тернопільський	3898	2328	2107	1539	2149	1549	39,7
Чортківський	3591	2732	2028	1816	2690	2024	56,4
Шумський	3783	2355	1377	1336	1224	1049	27,7
По області	2824	1709	1191	1042	1368	1048	37,1

Як бачимо з даних, наведених в таблиці, виробництво цукрової сировини на душу населення за досліджуваний період знизилось майже втричі. Якщо в 1990 році

даний показник по області складав 2824 кг, то в 2002 році тільки 1048 кг. Найменше цукрових буряків на душу населення вироблено в Кременецькому, Бережанському, Монастириському та Підгаєцькому районах.

Незважаючи на високу собівартість цукрових буряків, затрати праці на їх вирощування залишились майже на однаковому рівні. В 2002 році на 1 центнер цукристих по області затрачено 2,6 людино-години, в той час як в 1990 році вони становили 2,5 людино-години. Це свідчить про те, що собівартість зросла за рахунок підвищення цін на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, засоби захисту рослин від бур'янів та шкідників, паливно-мастильні матеріали, запасні частини, техніку.

Цукристість цукрових буряків прямо впливає на вихід цукру з одиниці площі посіву. Однак фактичний вихід цукру завжди є меншим за біологічний. Це пов'язано з тим, що вміст цукру в цукрових буряках при їх прийманні на завод перевищує коефіцієнт вилучення цукру з коренеплодів (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Вихід цукру з 1 гектара посіву цукрових буряків в Тернопільській області, ц

Роки	Біологічний вихід цукру	Фактичний вихід цукру	Фактичний вихід цукру в % до біологічного
1990	49,9	38,0	76,2
1999	34,1	27,0	79,2
2000	26,6	22,8	85,7
2001	28,2	21,5	76,2
2002	22,4	15,4	68,8

З наведених даних видно, що в 2002 році біологічний вихід цукру складав 22,4 ц/га, а фактичний – 15,4 ц/га, тобто коефіцієнт вилучення цукру становив 68,8%. Якщо порівняти ці показники з 1990 роком, то вони складають відповідно: 49,9 ц/га і 38 ц/га. В 2002 біологічний вихід цукру знизився в 2,2 рази, а фактичний – в 2,5 рази.

На сьогодні урожайність цукрових буряків в європейських країнах перевищує цей показник по Україні в 2,7 – 3,6 рази, а коефіцієнт вилучення цукру у Франції, Німеччині сягає 88%. Тому постає завдання, як у підвищенні цукристості

коренеплодів, так і в оновленні та удосконаленні технологічного обладнання цукрових заводів з метою збільшення проценту виходу цукру із сировини.

З вище наведених аналітичних даних можна зробити однозначний висновок про те, що Тернопільщина значно втратила свої позиції по виробництву цукросировини.

Однак, незважаючи на складну економічну ситуацію в цілому, в Тернопільській області є ряд господарств, які вирощують цукрові буряки за інтенсивними технологіями, в результаті чого отримують високі врожаї та працюють прибутково.

Це, зокрема, приватно-орендне підприємство “Іванівське” Теремовлянського району. В 2002 році тут цукрові буряки займали площу посіву 300 га, зібрано 165256 ц, урожайність склала 551 ц/га, собівартість 1 тонни цукристих становила 90,5 гривень, реалізаційна ціна 1 тонни – 156 грн., рівень рентабельності – 72,4%.

В 2003 році аналізоване господарство збільшило посівну площу під цукровими буряками до 420 га, збило 275940 ц коренеплодів, урожайність склала 657ц/га. І відбулося це в році з несприятливими природно-кліматичними умовами.

Товариство з обмеженою відповідальністю “Україна” Підволочиського району в 2002 році вирощувало цукрові буряки на площі 413 га, зібрано 198891 ц, урожайність – 482 ц/га. Собівартість вирощування 1 тонни цукристих обійшлась в 108,6 грн., реалізаційна ціна 1 т – 152,8 грн., рівень рентабельності – 40,7%. В 2003 році даним господарством було досягнуто ще кращого результату: на 400 гектарах було зібрано 300963 центнерів коренеплодів.

Непоганих результативних показників в буряківництві домагається товариство з обмеженою відповідальністю “Нива” вище вказаного адміністративного району.

Дане господарство в 2002 році із посівної площі 400 га збило по 321 ц/га цукрових буряків, рівень рентабельності від вирощування даної культури склав – 26%. В 2003 році із 365 га збило по 331ц/га.

Такі передові сільськогосподарські підприємства вирощують цукрові буряки без затрат ручної праці, однак вони дотримуються правильної послідовності всіх технологічних процесів.

Таким чином, всі інші бурякосійні господарства Тернопільщини можуть перейняти передовий досвід застосування інтенсивних ресурсо- та енергозберігаючих технологій вирощування цукросировини.

А секрет таких успіхів криється в наступному:

- дотримання правильних сівозмін в рослинництві;
- підготовка ґрунту до посіву і його обробіток відповідно до агротехнічних вимог;
- використання високоврожайних сортів насіння вітчизняних і зарубіжних науково-виробничих фірм;
- своєчасне та оптимальне внесення мінеральних та органічних добрив під посів цукрових буряків;
- правильне застосування засобів захисту рослин від бур'янів, шкідників, хвороб;
- використання бурякозбиральної техніки, яка допускає мінімальні втрати.

Переробна промисловість загалом, та й цукрова зокрема, в повній мірі залежить від розвитку сільського господарства. Адже, якщо буде вирощено високоякісну та низької собівартості сировину, прибутково працюватимуть переробники і випускатимуть конкурентоспроможну продукцію.

Як свідчить проведений аналіз динаміки конкурентноздатності показників діяльності бурякосійних господарств, для всіх них характерна негативна тенденція до зниження.

Криза, яка охопила сировинну галузь, не може не позначитися на цукровій промисловості. Із року в рік в Тернопільській області відбувається значне скорочення виробництва цукру (табл. 2.8).

Дані таблиці показують, що виробництво цукру в області за останні 12 років зменшилось більш, як в 4 рази: з 442413 тонн в 1990 році до 105700 тонн в 2002 році, що складає 23,9%. Таке зниження простежується на всіх цукрових заводах. По Україні в цілому рівень виробництва цукру в 2002 році порівняно з 1990 роком складає, як і по області, 23,9%. Така негативна тенденція пов'язана насамперед із

катастрофічним зменшенням виробництва цукрових буряків та значним зниженням їх цукристості.

Таблиця 2.8

Виробництво цукру – піску в Тернопільській області, тонн

Назва заводів	1990р.	1991 – 1995р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2002р. в % до 1990р.
Борщівський	48560	18887	12022	11411	12870	5134	10,6
Бучацький	36280	18545	13270	12878	13040	8125	22,4
Хоростківський	52830	34920	25425	25532	26240	19407	36,7
Збаразький	42465	17066	13575	13715	14030	9540	22,5
Козівський	51932	20182	13108	13093	12195	10293	19,8
Кременецький	39560	23610	16712	16805	17030	11580	29,3
Ланівецький	36283	20615	13932	14030	14273	14322	39,5
Чортківський	86268	45726	29023	30296	29140	27299	31,6
“Поділля”	48235	23178	14850	14730	15245	-	-
По області	442413	227116	151917	152490	154063	105700	23,9
Україна, тис. т	6791,2	3161,1	1857,6	1780,1	1947,1	1621,1	23,9

Високий рівень ціни за 1 тонну українського цукру робить його неконкурентоспроможним на світовому ринку, що веде до нагромадження всієї маси цукру на внутрішньому ринку і, відповідно реалізації за зниженими цінами. Через недосконалість взаєморозрахунків між бурякосійними господарствами і цукровими заводами виробники сировини продають цукор за цінами, які є набагато нижчими за ті, що склалися на заводах. Як наслідок, останні не можуть відшкодувати своїх витрат на переробку коренеплодів, зросла їх кредиторська заборгованість, перевищивши фінансові ресурси, погіршився в цілому стан підприємств. Висока собівартість виробництва цукру призвела до збитковості цукрових заводів (додаток Д).

З аналізу показників вище вказаного додатку видно, що собівартість виробництва однієї тонни цукру-піску в Тернопільській області в 2002 році зросла порівняно з 1999 роком на 34,4%, реалізаційна ціна однієї тонни цукру збільшилась на 13,3%. По Україні таке зростання складає відповідно 28,1% та 12,9%. Починаючи

з 1999 року усі цукрові заводи Тернопільщини працюють зі збитками. Збитковість по роках складала: в 1999 - 5,6%, в 2000 – 4,3%, в 2002 – 20,6%.

А ще в 1990 році рентабельність цукровиробництва по області становила 27,2%, в 1995 році – 49,2%, по Україні цей показник складав відповідно 25,4% та 39,6%.

Основними причинами збитковості виробництва цукру є наступні:

- застаріла матеріально-технічна база буряківництва та цукрової промисловості;
- зростання собівартості вирощування цукрових буряків і виробництва цукру;
- різке зниження цукристості коренеплодів;
- зменшення коефіцієнта вилучення цукру із сировини;
- недосконалість взаємовідносин в цукробуряковому комплексі;
- відсутність ефективного державного регулювання ще донедавна стратегічної для України галузі.

Значний спад урожайності цукристих, який притаманний практично всім бурякосійним господарствам Тернопільської області, є причиною загальної кризи в цукробуряковій галузі. Недосконала матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств, відсутність необхідної кількості обігових коштів робить неможливим забезпечення оптимальних агротехнічних умов вирощування культури, своєчасне збирання та вивезення сировини, що в кінцевому призводить до погіршення технологічних властивостей цукристих (додаток Е).

Цукристість є основним показником доцільності вирощування цукрових буряків. При її значенні менше 12% переробка буряків недоцільна через неможливість повною мірою отримати запланований цукор. Збитків зазнають як виробники сировини, так і переробники. З аналізу даних видно, що цукристість коренеплодів на Тернопільщині в 2002 році порівняно з 1990 роком знизилась на 4,5% і складала в процентному співвідношенні 74,9%. Коефіцієнт вилучення за аналізований період зменшився на 32,5%. В 1990 році з 1 центнера цукрових буряків виробляли 12,3 кілограмів цукру, а в 2002 році – тільки 8,3 кілограми, що складає

67,2%. Найнижчий коефіцієнт вилучення цукру в 2002 році був в Борщівському (7,3%) та Бучацькому (7,5%) заводах. Це надзвичайно низький процент виходу цукру, що є однією з основних причин збитковості цукрової галузі Тернопільської області.

Поліпшення якості коренеплодів в значній мірі сприятиме збільшенню виходу цукру з буряків. Важливе значення для підвищення цукристості сировини має скорочення обсягів і поліпшення її польового зберігання. У багатьох бурякосійних господарствах через недостатню забезпеченість транспортними засобами на полях накопичується велика кількість коренеплодів, які, як правило, зберігаються в незакритих кагатах, що призводить до зниження їх технологічних якостей.

За даними професора Хелемського М.З., при зберіганні цукрових буряків на полі втрата їх маси за 5 діб досягає 10-15%, за 10 діб – до 25%, середні втрати цукру на добу складають 0,18% від ваги коренеплоду. Особливо значні втрати маси та цукристості сировини дає накопичення на полі буряків ранніх строків збирання [171].

Проведені на основі багаторічних даних розрахунки показують, що ліквідація розриву між копанням і вивезенням цукрових буряків дає можливість підвищити їх цукристість при прийманні приблизно на 0,5% до її маси і збільшити виробництво кінцевого продукту на 4-4,5%. Цей резерв підвищення конкурентоспроможності цукру може бути використаний при застосуванні поточного методу збирання цукрових буряків і достатній кількості транспортних засобів для перевезення сировини до заводів.

Диспаритет цін між машинобудуванням і агропромисловим виробництвом у вирішальній мірі визначає капіталомісткість і високу собівартість продукції цукробурякової галузі. В зв'язку з тим, що на більшості цукрових заводів високий рівень зносу обладнання і низький рівень механізації трудових процесів затрати праці на переробку цукрових буряків є значними (табл. 2.9).

З таблиці видно, що в 1990 році на переробку 100 тонн цукрових буряків в середньому по Тернопільській області було затрачено 9,3 людино-годин, а в 2002 році – 15,6 людино-годин, тобто затрати праці зросли на 67,7%. Найбільші затрати

праці в 2002 році були на Кременецькому (16,1%), Бучацькому (15,9%) та Хоростківському (15,8%) цукрових заводах.

Таблиця 2.9

Затрати праці на переробку 100 тонн цукрових буряків в Тернопільській області, людино-годин

Назва заводів	1990 р.	1995 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2002 р. в % до 1990 р.
Борщівський	9,4	9,6	12,1	13,8	15,4	15,3	162,8
Бучацький	9,7	9,3	13,6	13,9	16,1	15,9	163,9
Хоростківський	9,5	9,8	13,9	14,2	16,6	15,8	166,3
Збараський	9,1	10,4	14,1	12,6	14,2	14,1	154,9
Козівський	8,6	8,7	12,6	12,8	14,8	14,9	173,3
Кременецький	10,4	11,3	11,7	13,8	15,9	16,1	154,8
Ланівецький	10,3	10,6	11,9	13,1	14,4	14,3	138,8
Чортківський	8,6	8,4	12,9	14,2	15,3	15,6	181,4
“Поділля”	9,7	9,6	12,1	13,2	16,1	-	-
По області	9,3	9,5	12,8	13,6	15,8	15,6	167,7
По Україні	9,6	9,8	12,5	12,7	14,1	14,3	149

Важливим резервом скорочення затрат людської праці на виробництво цукру є збільшення валових зборів сировини та оновлення техніко-технологічного обладнання переробної галузі з метою зменшення чисельності працюючих.

При організації сировинної бази перш за все необхідно врахувати розміщення цукрових заводів, потужності підприємств та коефіцієнт їх використання, період роботи заводів, питому вагу посівів цукрових буряків в структурі посівних площ та їх урожайність.

Для підвищення конкурентоспроможності цукру потрібно раціонально використовувати земельні та трудові ресурси, виробничі потужності заводів, скорочувати радіуси перевезень цукросировини. Підраховано, що при збільшенні радіусу перевезень цукрових буряків на переробні підприємства, кожен додатковий кілометр підвищує вартість 1 тонни сировини на 18-20 копійок, а це в свою чергу впливає на собівартість виробництва цукру.

Аналіз сировинних зон цукрових заводів Тернопільської області показує, що окремі не відповідають виробничим потужностям, інші недовантажені. У деяких

сировинних зонах посіви цукрових буряків знаходяться на великій відстані від заводів, що значно збільшує затрати на перевезення сировини.

Таким чином, якщо збільшити питому вагу посівних площ цукристих навколо цукрових заводів, підвищити їх урожайність, то радіус перевезення буряків можна скоротити по Борщівському заводу до 20 км, а Чортківському – до 35 км, що б дало економію значних коштів.

Як свідчить досвід, для рентабельного цукробурякового виробництва відстань сировинної зони від цукрового заводу потужністю 3 тис. тонн не повинна перевищувати 25 км. Однак ця умова не виконується на жодному підприємстві Тернопільщини. Середній радіус віддаленості площ посівів цукрових буряків від заводів складає від 30 до 60 км (табл. 2.10).

Аналізуючи дані заготівлі сировини, виходячи з радіусів розміщення посівів, можна сказати, що цукрові буряки, заготовлені в радіусі до 35 км, становлять 31,1%, на відстані 36 – 60 км – 47,6%, більше 60 км – 21,3%. З таблиці видно, що цукросировини в радіусі більше 60 км Кременецький заготовляє 38,2%, Борщівський - 28%, Збаразький - 27,1%, Козівський – 24,5%, Ланівецький – 21%, Бучацький – 20,8%.

Таблиця 2.10

Заготівля цукрових буряків в сировинних зонах Тернопільської області в 2001 році, тис. тонн

Назва заводів	До 30 км	% до загальної маси	36 – 60 км	% до загальної маси	Більше 60 км	% до загальної маси	Загальна маса
Борщівський	41,6	32,8	49,8	39,2	35,6	28	127
Бучацький	22,3	19,4	68,6	59,8	23,9	20,8	114,8
Хоростківський	59,4	24,5	145,4	59,9	37,9	15,6	242,7
Збаразький	35,3	26	63,5	46,9	36,8	27,1	135,6
Козівський	39,2	36,4	42,2	39,1	26,4	24,5	107,8
Кременецький	5,8	3,7	90,3	58,1	59,3	38,2	155,4
Ланівецький	31,2	30,7	50,2	48,7	21,6	21	103
Чортківський	156,4	56,2	85,9	30,9	35,8	12,9	278,1
“Поділля”	45,9	32,9	72,2	51,8	21,4	15,3	139,5
По області	437,1	31,1	668,1	47,6	298,7	21,3	1403,9

Удосконалення розміщення сировинних зон цукрових заводів пов'язане з підвищенням концентрації посівів буряків навколо заводів. Це дозволить в першу чергу зменшити витрати на доставку коренеплодів, а відповідно потребу в автотранспорті, створить умови для переходу на оптимальні терміни заготівлі сировини. Вирішення цього ж питання повинно розглядатися кожним господарством самостійно з врахуванням рівня його спеціалізації та можливості одержання високих показників конкурентоспроможності продукції.

Сучасний стан розміщення бурякосійних господарств Тернопільщини характеризується неоптимальністю по відношенню до цукрових заводів (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Сировинна база цукрових заводів Тернопільської області

Назва заводів	1990 рік				2002 рік			
	Потужність, тис. т за добу	Площа посіву цукрових буряків, тис. га	Заготовлено сировини, тис. т	Середній радіус перевезень, км	Потужність, тис. т за добу	Площа посіву цукрових буряків, тис. га	Заготовлено сировини, тис. т	Середній радіус перевезень, км
Борщівський	3	13,9	393,0	32	3	5,1	70,3	53
Бучацький	3	8,3	289,8	35	3	6,4	108,3	48
Хоростківський	6	10,4	446,7	53	6	11,6	245,6	54
Збараський	3	11,9	370,5	37	3	5,1	110,9	49
Козівський	3,5	11,4	420,5	42	3,5	5,9	113,1	51
Кременецький	5	8,1	317,5	54	5	8,6	128,7	60
Ланівецький	3,2	9,3	289,1	59	3,2	6,8	155,7	56
Чортківський	6	23,1	722,5	52	6	15,6	350,0	53
“Поділля”	2,7	10,9	373,3	31	2,7	-	-	-
По області	35,4	107,3	3522,8	46	35,4	65,1	1282,6	53

Аналіз даних таблиці показує досить значне зменшення посівних площ та валових зборів сировини для виробництва цукру. Так, по зоні Борщівського заводу площі під цукровими буряками в 2002 році порівняно з 1990 роком скоротились в 2,7 рази, Збараського – в 2,3 рази, Козівського – в 1,9 рази, Чортківського – в 1,5 рази.

Однією з причин такого скорочення посіву цукристих стало те, що ще в 1990 році при існуванні командно-адміністративної системи планові органи доводили площі цукрових буряків навіть на непридатних землях, на схилах крутизною $3^{\circ} - 5^{\circ}$, які піддавались значній ерозії. Такі явища мали місце в Бережанському, Підгаєцькому та Монастириському районах. Із введенням контурно-горизонтальної системи обробітку ґрунту такі площі вилучаються із посівів і передаються під залуження.

Крім того зменшення площ під цукровими буряками пов'язане із збитковістю їх вирощування. Скорочення посівів та зниження урожайності цукристих негативно вплинули на обсяг їх виробництва, яке в 2002 році зменшилося порівняно з 1990 роком у 2,8 рази. Падіння обсягів заготівлі чітко виражені в сировинних зонах Борщівського, Збаразького, Козівського та Чортківського заводів. Для того щоб зберегти цукробурякове виробництво на Тернопільщині, буряки заготовляють в інших областях, зокрема Хмельницькій, Івано-Франківській, Чернівецькій та Рівненській.

Високі виробничі потужності цукрових заводів при зменшенні виробництва солодких коренів ведуть до неповного їх завантаження, виходячи з оптимального періоду протікання процесу переробки. Це може призвести до припинення роботи підприємств, так як це сталося з цукрозаводом "Поділля", який в 2002 році не працював. Недовантаження виробничих потужностей впливає на підвищення собівартості переробки сировини, нераціональне використання обладнання, а в результаті до зниження конкурентоспроможності цукру.

Отже, важливим чинником високої конкурентоздатності цукробурякового виробництва є високий рівень використання виробничих потужностей заводів. Нами проведені розрахунки коефіцієнту використання виробничих потужностей, виходячи з 70-добового режиму роботи переробних підприємств, який вважається оптимальним для нашого регіону в сучасних умовах (табл. 2.12).

Як видно з таблиці, період роботи цукрових заводів порівняно з оптимальним становить 55,7%. Найнижча тривалість переробки цукрових буряків в середньому за 1999 – 2002 роки була на Кременецькому (34 дні), Козівському (35 дні),

Борщівському (36 дні) заводах. Через зменшення кількості переробки цукросировини коефіцієнт використання виробничих потужностей цукровою галуззю по області складає 0,53, тобто заводи працюють наполовину від своїх можливостей.

Таблиця 2.12

**Використання виробничих потужностей цукровими заводами
Тернопільської області за 1999 – 2002 роки при 70-добовому режимі роботи**

Назва заводів	Середньо-добова потужність, тис. т	Оптимальний період роботи, діб	Перероблено сировини в середньому за рік, тис. т	Коефіцієнт використання виробничих потужностей	Період роботи в середньому, діб
Борщівський	3	70	97,0	0,46	36
Бучацький	3	70	108,5	0,52	38
Хоростківський	6	70	226,0	0,54	41
Збаразький	3	70	120,1	0,57	39
Козівський	3,5	70	107,7	0,44	35
Кременецький	5	70	138,1	0,39	34
Ланівецький	3,2	70	122,8	0,55	42
Чортківський	6	70	275,2	0,66	46
“Поділля”	2,7	70	126,5	0,67	45
По області	35,4	70	1321,9	0,53	39

Недостатня забезпеченість переробних підприємств цукристими ставить питання про реорганізацію їх сировинних зон. Низький коефіцієнт використання виробничих потужностей заводів робить високою собівартість цукру та побічних продуктів. Неповна забезпеченість сировиною призводить до зниження ефективності використання основних фондів, нерентабельності виробництва. Особливо значних збитків цукровим заводам завдає несвоєчасне завантаження виробничих потужностей в перші дні роботи, перебої із завезенням сировини, її низька якість.

Отже, встановлення оптимальної співрозмірності між існуючими виробничими потужностями цукрозаводів та розмірами їх сировинних зон є одним з

шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

Нами проведені розрахунки потреби заводів в цукрових буряках на перспективу. При цьому враховувались потужності заводів, бальна оцінка земельних ресурсів, структура та розміщення посівних площ в господарствах сировинних зон, а також оптимальний строк роботи переробних підприємств. Підраховано, що при використанні виробничих потужностей заводів на 90%, з терміном роботи їх 70 днів потрібно щорічно заготовляти 2231 тис. тонн цукросировини в заліковій вазі. При урожайності 300 ц/га необхідно 74367 га посівів цукрових буряків. Таку площу можна розмістити в радіусі 35 км від заводів, що значно зменшить витрати на доставку сировини до заводів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Розрахунок потреби сировинних ресурсів на перспективу для цукрових заводів Тернопільської області

Назва заводів	Середньо-добова потужність, тис. т	Потреба сировини, тис. т	Площа посіву цукрових буряків, га	Урожайність цукрових буряків, ц/га
Борщівський	3	189	6300	300
Бучацький	3	189	6300	300
Хоростківський	6	378	12600	300
Збаразький	3	189	6300	300
Козівський	3,5	221	7367	300
Кременецький	5	315	10500	300
Ланівецький	3,2	202	6733	300
Чортківський	6	378	12600	300
“Поділля”	2,7	170	5667	300
По області	35,4	2231	74367	300

Рівень собівартості, ціни на цукрові буряки в значній мірі визначають собівартість і ціну на цукор, його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Тому важливо розглянути динаміку структури собівартості цукру, яка характеризується певними змінами (табл. 2.14).

Структура затрат на виробництво цукру в Тернопільській області, %

Статті затрат	1990р.	1995р.	1997р.	2000р.	2001р.	2002р.	2002р. в % до 1990 р.
Сировина	74,8	73,1	70,2	70,9	70,8	68,5	91,6
в т. ч. вартість цукрових буряків	64,3	62,9	62,5	62,8	63,4	62,6	97,4
Побічна продукція (жом, меляса, вапно) вираховується	-5,6	-7,3	-6,6	-6,4	-6,9	-7,3	130,4
Допоміжні матеріали	1,2	1,4	1,5	1,9	2,6	2,7	225
Паливо та електроенергія	12,6	13,5	13,6	14,1	14,5	15,0	119
Оплата праці з нарахуваннями на соціальні заходи	0,8	0,9	1,1	1,3	1,3	1,2	150
Утримання і експлуатація обладнання	2,8	3,6	4,2	4,5	4,8	5,9	210,7
Загальновиробничі витрати	2,9	4,0	4,3	4,1	3,3	3,9	134,5
Загальногосподарські витрати	7,5	7,4	7,5	5,2	5,4	5,7	76
Зміни незавершеного виробництва	-0,4	-0,2	-	-	-	-	-
Інші виробничі витрати	2,6	2,7	2,9	3,0	2,8	2,9	111,5
Виробнича собівартість	99,2	99,1	98,7	98,6	98,6	98,5	99,3
Позавиробничі витрати	0,8	0,9	1,3	1,4	1,4	1,5	187,5
Повна собівартість	100	100	100	100	100	100	100

З наведених даних видно, що в 2002 році порівняно з 1990 роком питома вага вартості сировини в загальних затратах на виробництво 1 тонни цукру знизилась на 8,4%. Зменшились і загальногосподарські витрати на 24%. А питома вага допоміжних затрат в структурі собівартості 1 тонни цукру зросла на 125% або в 2,3 рази, палива та електроенергії на 19%, оплати праці з нарахуваннями на соціальні заходи в 1,5 рази, загальновиробничих витрат на 34,5%, витрат на утримання і

експлуатацію обладнання в 2,1 рази. Позавиробничі витрати в структурі собівартості виробництва цукру в 2002 році збільшилися на 87,5% порівняно з 1990 роком.

За останні роки всі основні якісні показники цукробурякового виробництва погіршилися, що негативно відобразилося на підкомплексі в цілому (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Якісна характеристика цукрового виробництва в Тернопільській області

Показники	1990р.	1995р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2002р. в % до 1990р.
Площа посіву цукрових буряків, га	107300	91200	64300	63245	78300	65124	60,7
Урожайність цукрових буряків, ц/га	309	220	212	190	200	185	59,9
Виробництво цукру, т	442413	241371	151917	152490	154063	105700	23,9
Цукристість, %	16,15	15,42	16,10	15,03	14,08	12,10	73,3
Коефіцієнт вилучення цукру, %	12,30	125,16	12,72	12,01	1075	8,30	67,5
Вихід цукру в % до цукристості	76,2	789	79,0	79,9	76,3	68,6	89,9
Виробництво цукру на 1 га площі посіву, ц	41,20	26,5	23,4	24,1	19,7	16,2	39,3
Тривалість виробничого сезону	86	66	58	52	48	42	48,8
Затрати праці на переробку 100 тонн цукрових буряків, людино-годин	9,3	9,5	12,8	13,6	15,8	15,6	167,7
Рентабельність, %	27,2	49,2	-5,6	-4,3	-7,6	-20,6	-
Виробництво цукру на душу населення, кг	377	203	131,6	132,1	134,5	92,9	24,6

Аналіз якісних показників цукробурякового виробництва свідчить, що всі вони з року в рік мають тенденцію до зниження. Площа посіву цукрових буряків в 2002 році по відношенню до 1990 року складає 60,7%, їх урожайність 59,9%, виробництво цукру 23,9%. За цей ж період значно знизилась і такі показники, як цукристість коренеплодів з 16,15% до 12,1%, що складає 73,3%, коефіцієнт вилучення цукру з 12,3% до 8,3% або на 33,5%, термін роботи заводів з 86 днів до 42 днів, що складає 48,8%. Зменшилось й виробництво цукру на: 1 га площі посіву буряків і складає в 2002 році 39,3% порівняно з 1990 роком; душу населення за досліджуваний період в 4 рази. Затрати праці на переробку 100 тонн цукрових буряків за аналізовані 12 років зросли на 67,7%. Негативним є й те, що в 2002 році збитковість цукрового виробництва складала – 20,6%, тоді як в 1990 році рентабельність – 27,5%.

Висновки до розділу 2

1. На основі всебічного аналізу встановлено, що природно-економічні умови, наявний ресурсний потенціал вказує на значні можливості розвитку цукробурякового виробництва в Тернопільській області. Незважаючи на це, досліджувана галузь знаходиться в кризовому становищі, основними причинами якого є наступні: слабка матеріально-технічна база буряківництва і цукрової промисловості; критичний рівень зносу виробничих фондів; функціонування нерегульованого, “дикого” ринку цукру з використанням недобросовісної конкуренції, затратного механізму господарювання; відсутність законодавчої бази і науково-обґрунтованої стратегії розвитку цукробурякового пі комплексу.

На нашу думку, важливим напрямком виходу із глибокої економічної кризи являється державне регулювання економіки в оптимальному поєднанні з ринковими механізмами.

2. Як свідчить аналіз, характерною особливістю бурякосійних господарств є недостатня цінова конкурентоспроможність вирощеної продукції. Вона зумовлена багатьма причинами, які лежать переважно за межами можливостей товаровиробників. Одна з них – зниження техніко-технологічного рівня внаслідок

руйнування, фізичного та морального зносу засобів виробництва. Як відомо, конкурентоспроможність будь-якого виробництва і, зокрема, цукробурякового знаходиться в прямій залежності від його техніко-технологічного забезпечення.

Основою буряковиробництва має бути високопродуктивна технологія. Сьогодні цілком зрозуміло, що без сучасної технології вирощування цукрових буряків не може бути ефективним. Слід підкреслити, що досить неправильним для майбутнього цукробурякового підкомплексу являється намагання зниження собівартості коренеплодів та цукру за рахунок невиконання окремих технологічних операцій.

Удосконалення технологічних процесів переробки сировини, як спосіб підвищення конкурентоспроможності готової продукції, дозволяють внести радикальні зміни в цукрове виробництво, серед яких слід особисто виділити: створення та застосування комп'ютерної програми прогнозування основних технологічних показників цукрових буряків протягом сезону при прийманні, здачі на переробку та переробці, які є суттєвим для розробки та впровадження у цукрову галузь системи оплати сировини за кінцевим результатом – виходом цукру.

При цукрових заводах можна створити машинно-технологічні станції, які будуть діяти на договірних умовах з бурякосіючими господарствами і виконуватимуть весь комплекс польових робіт по вирощуванні і збиранні цукрових буряків, забезпечать усіх партнерів цукробурякового комплексу технікою.

3. Оцінка основних показників конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва Тернопільської області в цілому показала, що вони не тільки низькі, але й мають стійку тенденцію до зниження: урожайність цукрових буряків в 2002 році складала 185 ц/га або 60% урожайності в 1990 році, валовий збір коренеплодів в 2002 році склав 1203,8 тис. тонн або 36% даного показника в 1990 році, збитковість бурякосійних господарств області в 2002 році – 20,6%. За останні роки через порушення технології вирощування цукрових буряків простежується значне зниження цукристості коренеплодів (12,1% в 2002 році проти 16,5% в 1990 році). Вище вказані показники негативно відобразилися і на ефективності роботи цукрової галузі:

виробництво цукру в 2002 році скоротилося порівняно з 1990 роком в чотири рази, коефіцієнт вилучення цукру на заводах області в 2002 році рівний 8,3%.

Аналіз таких негативних тенденцій в основних показниках роботи цукробурякового виробництва Тернопільської області дає підстави зробити висновок про необхідність розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції досліджуваного підкомплексу на регіональному рівні. Це можливе за умов комплексного поєднання всіх чинників, які впливають на дану галузь. На нашу думку, це розміщення цукробурякового виробництва в найбільш сприятливих природно-кліматичних умовах, спеціалізація бурякосіючих господарств та їх концентрація навколо цукрових заводів, ефективне використання ресурсів, матеріальна зацікавленість партнерів в результатах виробництва, впровадження досягнень НТП.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЦУКРОБУРЯКОВОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Економіко-математичне моделювання оцінки функціонування основних складових забезпечення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва

На особливу увагу в умовах формування взаємовідносин в агропромисловому виробництві заслуговує застосування методів економіко-математичного моделювання оцінки основних складових виробничої діяльності.

Відомо, що підвищення рівня валової продукції сільського виробництва на 1% призводить до зростання національного доходу на 0,25%. Тому природним є зниження впливу нестабільних факторів на рівень стабільності виробництва. Врахування таких факторів, як природно-кліматичні умови в осінній період є важко передбачуваними і реально впливаючими на процес транспортування сировини на приймальні пункти цукрових заводів.

Цукрові буряки, що надходять в транспортних засобах, підлягають вибірковому аналізу у відповідності до стандарту і класифікуються на категорії за термінами зберігання (довго-, середньо- і короткотривалого), а також на такі, що підлягають поверненню для відсортування підморожених коренеплодів з пошкодженою тканиною.

Після цього транспортні засоби надходять для розвантаження на відповідні ділянки (кагати, сплавні площадки тощо) бурякоприймального пункту. Їх розвантаження здійснюється буртоукладальними машинами (БУМами), кількість яких різна як на окремих дільницях, так і на цукрових заводах в цілому.

Нерівномірність в надходженні транспортних засобів призводить або до простою БУМів, або до їх недовикористання, що впливає на зростання вартісних втрат, велична яких повинна бути зведена до виправданого мінімуму.

Розглянемо процес побудови математичної моделі управління запасами за умови рівномірного надходження цукрових буряків з поля до заводу.

За даними, що визначають урожайність цукрових буряків в поточному році, встановлено, що за сезон T (днів) буде зібрано $V(t)$ коренеплодів для переробки на відповідному заводі. При цьому за даними фінансового плану заводу та іншої нормативно-оперативної інформації сформуємо структуру витрат:

- транспортування цукрових буряків з поля до заготівельного пункту заводу;
- розвантаження транспортних засобів та оформлення документів;
- організація сировинної бази (відрахування за ремонт доріг в районах бурякосіяння тощо);
- утримання апарату управління з урахуванням того, що постійні (організаційні) витрати за закупівлю цукрових буряків становлять на даний сезон відповідну величину C_0 грн./т, а витрати зберігання - C_1 грн./т в сезон.

Цукрові заводи в період збирання та переробки цукрових буряків, як правило, працюють за бездефіцитних умов, тобто поставки сировини у відповідному об'ємі здійснюються через постійні проміжки часу:

$$t = t_i - t_{i-1} = const, \quad (3.1)$$

що визначається як

$$t = \frac{T}{n}, \quad (3.2)$$

де n – кількість поставок цукрових буряків за сезон T (днів).

Число поставок дорівнює

$$n = \frac{V}{q}, \quad (3.3)$$

де q – величина одноразової поставки.

Витрати S_1 (організаційні) та S_2 (пов'язані зі зберіганням буряків на полі та на ділянцях приймальних пунктів):

$$S_1 = C_0 n = \frac{1}{q} C_0 V = \frac{C_0 V}{q} \quad (3.4)$$

$$S_2 = \frac{C_1 q T}{R} \quad (3.5)$$

Сумарні ж витрати на доставку цукрових буряків та їх зберігання протягом сезону становлять:

$$S = S_1 + S_2 = \frac{1}{q} C_0 V + \frac{C_1 T}{2} q \quad (3.6)$$

Функціонування цукрового заводу в умовах ринкових взаємовідносин між співучасниками всього логістичного шляху цукрових буряків спрямоване на те, щоб ці витрати були мінімальними.

Оптимальне значення q_{opt} при цих умовах дорівнює:

$$q_{opt} = \sqrt{\frac{2C_0 V}{C_1 T}} \quad (3.7)$$

Мінімальні сумарні витрати в цьому випадку обчислюються наступним числом:

$$S_{min} = \sqrt{2C_0 C_1 VT} \quad (3.8)$$

Витрати на доставку і зберігання цукрових буряків визначаються за формулою (3.4) та (3.5) та складають по половині значення S_{min} .

Показники, що отримані на основі використання методів теорії управління запасами сировини, дозволяють прогнозувати середньодобове надходження цукрових буряків в період його збирання за формулою:

$$\bar{x} = \frac{q_{opt}}{t} \quad (3.9)$$

Знаючи стан доріг, середню віддаленість заводу від полів вирощування цукрових буряків та інші показники, що характеризують швидкість його доставки можна задати оборотність однієї транспортної одиниці за добу k , що в свою чергу дозволяє прогнозувати необхідну кількість їх на кожен день періоду збирання в залежності від вантажопідйомності (P_{en}):

$$N_a = \frac{\bar{x}}{kP_{en}} \quad (3.10)$$

Окрім цього, якщо відомі планові трудові затрати на переробку кожної зібраної тонни цукрових буряків за весь бурякозбиральний процес R (люд./г), то можна передбачити середню кількість зайнятих людей на кожен день:

$$N_a = \bar{x}R \quad (3.11)$$

А в тому випадку, якщо відома середньодобова продуктивність заводу (\bar{x}_{np}), то можна також передбачити тривалість роботи заводу:

$$T_{роб.зав.} = \frac{\bar{x}}{\bar{x}_{np}} \cdot T \quad (3.12)$$

Для прогнозування необхідної кількості транспортних засобів і сезонних робітників на період збирання цукрових буряків визначаються економічними службами заводу такі показники як Р, К, та R.

Для оперативного коригування показників бурякозбирального процесу, необхідно знайти тенденцію надходження сировини на бурякоприймальні пункти цукрових заводів.

Статистичний аналіз добового надходження цукрових буряків на бурякоприймальні пункти методами обробки рядів динаміки дозволяє просліджувати загальну тенденцію його надходження протягом сезону. Для цього фактичні дані, які характеризують добове надходження цукросировини, попередньо оброблені за методом ковзної середньої трьохчленим вимірюванням:

$$\bar{x}_i = \frac{x_{i-1} + x_i + x_{i+1}}{3}, (i = 1, \dots, n) \quad (3.13)$$

де x_i – фактичні дані добового надходження цукрових буряків, взяті з журналів оперативного обліку роботи бурякоприймального пункту заводу за певний сезон;

\bar{x}_i – середнє вирівняне значення кількості цукрових буряків, які поступили на цукровий завод протягом доби.

Отримана послідовність значень \bar{x}_i наноситься на графік в системі координат tOX та їх з'єднання дає ламану лінію (див. рис. 3.1, лінія 1). За характером розміщення точок на графіку можна передбачити, що надходження цукрових буряків на бурякоприймальні пункти цукрових заводів протягом сезону відповідає параболічній залежності виду:

$$\bar{x}_i = a_0 + a_1t + a_2t^2, \quad (3.14)$$

де t – поточна одиниця часу (доба, зміна тощо) з початку сезону, яка відповідає значенням номеру і послідовності значення $\{\bar{x}_i\}$, тобто будемо вважати, що $t=i=1,2,\dots,n$;

n – останній день надходження сировини до бурякоприймального пункту в даному сезоні, тобто тривалість сезону збирання рівний $T=n$ днів.

Параметри a_0, a_1, a_2 у залежності (3.14) визначимо за допомогою методу найменших квадратів.

Складемо систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} a_0 n + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 = \sum \bar{x}_i, \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 = \sum t \bar{x}_i, \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 = \sum t^2 \bar{x}_i \end{cases} \quad (3.15)$$

Систему лінійних рівнянь (3.15) відносно a_0, a_1, a_2 розв'язуємо за правилом Крамера, а на основі отриманого рівняння регресії обчислюємо розрахункові значення середньодобового надходження сировини на бурякоприймальні пункти цукрових заводів \bar{x}_i .

Виконані розрахунки за фактичними даними цукрових заводів Тернопільської області свідчать про те, що надходження цукрових буряків відповідає дійсно параболічній залежності з високим коефіцієнтом кореляції ($R=0,9$).

Наприклад, за даними Борщівського заводу рівняння тенденції надходження цукрових буряків за 2001 рік з коефіцієнтом кореляції $R=0,978$ має вигляд:

$$\bar{x}_i = -356,7 + 244,6t - 3,01t^2, \quad (3.16)$$

а за другий період (2002 р.) з коефіцієнтом кореляції $R=0,984$ (рис. 3.1, лінія 2) такий вигляд:

$$\bar{x}_i = -153,0 + 165,7t - 1,5t^2 \quad (3.17)$$

Приклад свідчить про те, що користуватися знайденим рівнянням тенденції добового надходження цукрових буряків за наслідками одного року для завдань прогнозу в наступні роки не є можливим, оскільки коефіцієнти a_0, a_1, a_2 залежать не тільки від випадкових факторів, але як з'ясується, і від урожайності

цукросировини, термінів збирання, можливостей добового надходження в перший та останній дні сезону, тобто від керованих факторів.

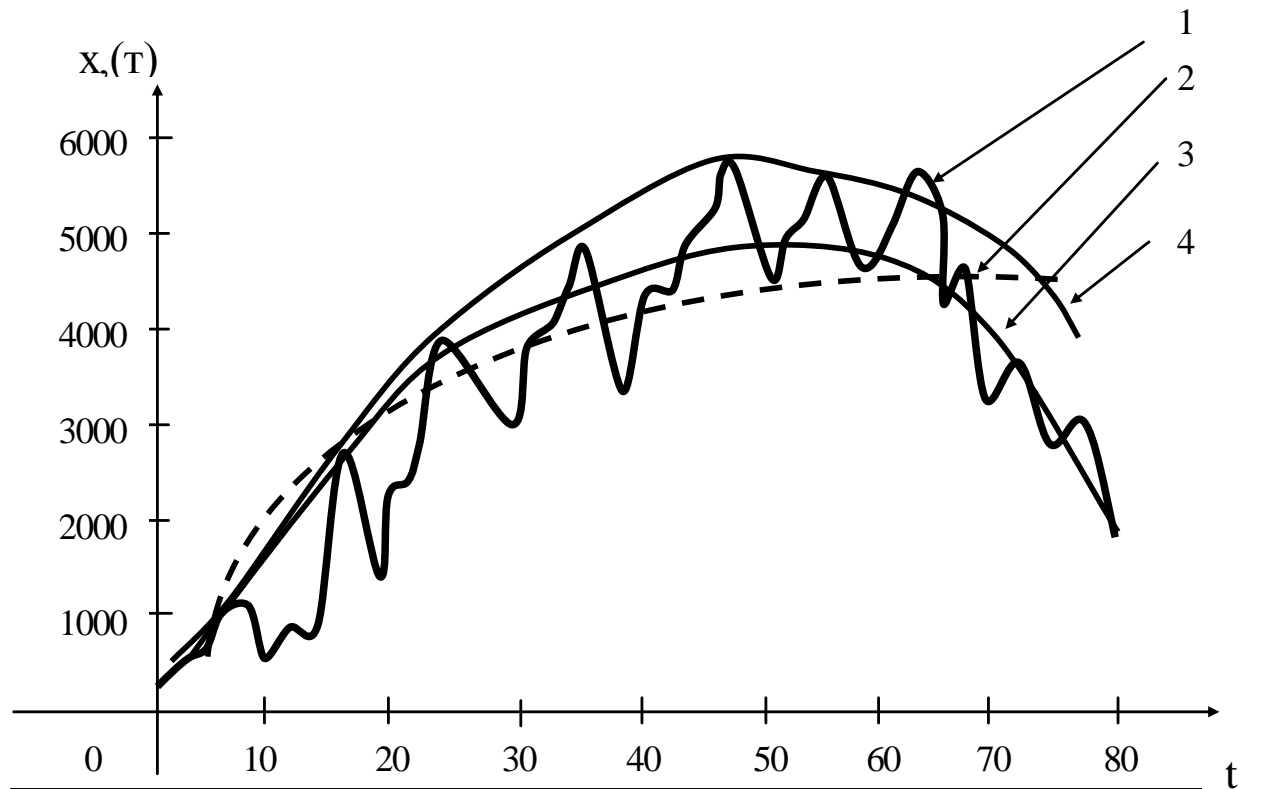

Рис. 3.1. Графічне представлення досліджуваної тенденції добового надходження цукрових буряків на приймальний пункт Борщівського заводу

Розглянемо варіант визначення значень коефіцієнтів a_0, a_1, a_2 від таких чинників, як:

- очікуваний обсяг цукрових буряків $V(t)$, який повинен поступити за сезон на бурякоприймальний пункт заводу;
- обсяг цукрових буряків, який буде поставлено в початковий момент $t=t_1-t_0=const$ часу $\bar{x}_0(t)$;
- обсяг цукрових буряків, який очікується поставити в останній день сезону $t_n=T$, тобто $\bar{x}_n(T)$, а значить і від продовження сезону збирання буряків $t_n=T$.

Ці величини визначаються, виходячи з даних про врожайність цукрових буряків і нормативів на переробку кожної їх тонни – кількості робітників, транспортних, навантажувальних, розвантажувальних засобів та ін.

З року в рік тенденція надходження буряків на цукрові заводи залишається покищо відповідною параболічній залежності (див. рис. 3.1), де $a_2 < 0$, тобто парабола обернена гілками донизу.

Отже, в момент часу $t_0 = 0$ з рівняння

$$\bar{x}_0 = x_{t_0=0} = a_0 + a_1 \cdot 0 + a_2 \cdot 0 = a_0 \quad (3.18)$$

слідуює, що $a_0 = \bar{x}_0$.

А в момент часу $t_n = T$ відповідно маємо:

$$\bar{x}_n = x_{t=T} = a_0 + a_1 T + a_2 T^2, \quad (3.19)$$

тобто

$$\bar{x}_n = a_0 + a_1 T + a_2 T^2.$$

А загальна кількість цукрових буряків, яка може бути перевезена при такій залежності надходження за проміжок часу $[0, T]$ (за сезон), дорівнює:

$$V = \int_0^T (a_0 + a_1 t + a_2 t^2) dt = a_0 T + a_1 \frac{T^2}{2} + a_2 \frac{T^3}{3} \quad (3.20)$$

Об'єднуючи рівняння (3.18), (3.19) та (3.20) в систему рівнянь з трьома невідомими a_0, a_1, a_2 отримаємо:

$$\begin{cases} \bar{x}_n = a_0 \\ \bar{x}_n = a_0 + a_1 T + a_2 T^2 \\ V = a_0 T + a_1 \frac{T^2}{2} + a_2 \frac{T^3}{3} \end{cases} \quad (3.21)$$

Розв'язком вище наведеної системи рівнянь є наступні співвідношення:

$$\begin{cases} a_0 = \bar{x}_0 \\ a_1 = \frac{2}{T^2} [3V - T(2\bar{x}_0 + \bar{x}_n)] \\ a_2 = \frac{3}{T^3} [T(\bar{x}_0 + \bar{x}_n) - 2V] \end{cases} \quad (3.22)$$

Таким чином, за вихідними даними $t_0 = 0, t_n = T, \bar{x}_0, \bar{x}_n$ та V можна спрогнозувати середньодобове надходження цукрових буряків в кожен момент часу t , який належить проміжку $[0, T]$, за допомогою наступного рівняння:

$$\bar{x}_t = \bar{x}_0 + \frac{2}{T^2} [3V - T(2\bar{x}_0 + \bar{x}_n)]t + \frac{3}{T^3} [T(\bar{x}_0 + \bar{x}_n) - 2V]t^2 \quad (3.23)$$

Коректування значення \bar{x}_t при врахуванні погодних умов та інших випадкових факторів для кожного конкретного заводу здійснюється при допомозі значення коефіцієнта варіації.

$$\delta = \frac{\zeta}{x}, \quad (3.24)$$

де \bar{x} – середньодобове надходження цукрових буряків за сезон для даного цукрового заводу знайдене при обробці статистичних даних методом найменших квадратів чи за допомогою рівняння (3.23).

ζ – середньоквадратичне відхилення випадкової величини x_n , отримане при обробці статистичних даних методом найменших квадратів. Це дає можливість для отриманого рівняння сформулювати чіткий довірчий інтервал.

Будемо вважати, що значення ζ залишається незмінним на наступні роки для даного заводу, тому що для нього як поточні умови так й інші випадові фактори змінюються несуттєво.

Однак, може статися, що в деякий момент часу T , тобто після того, як була виконана певна частина роботи за час $[0;t]$, виникла необхідність коригування будь-якого з параметрів V, \bar{x}_n , або $t_n = T$, що, звичайно, викличе зміну значень коефіцієнтів a_0, a_1, a_2 , знайдених за формулою (3.22).

Можливі й випадки, коли за даними прогнозу погоди до кінця сезону збору очікується різне зниження температури повітря, тобто необхідно завершити роботу на $(T - T')$ днів раніше, де T' – новий період закінчення сезону. В цьому випадку за формулами (3.22) необхідно зробити перерахунок параметрів при наступних скоректованих значеннях:

$$\bar{x}'_0 = \bar{x}_t; \quad \bar{x}_n = \bar{x}_t; \quad t = 0, \quad T = T' \text{ і } V' = (V - \sum_{t=1}^t \bar{x}_t),$$

де $\sum_{t=1}^t \bar{x}_t$ – об'єм вже завезених цукрових буряків на бурякоприймальний пункт

до моменту t .

Звичайно, що це позначиться і на інтенсивності виконання комплексу робіт всього бурякозбирального процесу. На рис. 3.1. лінії 3 та 4 відповідають графічному зображенню описаного алгоритму методики, яка використана нами для обчислень по Борщівському цукровому заводу при наступних даних $V = 232000$ т, $T = 80$ днів, $\bar{x}_0 = 600$ т, $T_{80} = 1000$ т, які скориговані в момент часу $t = 15$ періоду закінчення робіт. Обсяг доставлених цукрових буряків кожного дня відповідно обрахований за скоригованою тенденцією при таких значеннях $T' = 72$ дні та $\bar{x}_{72} = 2100$ т.

Таким чином, можна наперед розрахувати необхідну додаткову кількість транспортних засобів, навантаження на БУМ, кількість сезонних робітників тощо на кожний день зміненого періоду, якщо при цьому задані відповідні нормативи.

У зв'язку з широкою механізацією робіт в цукробуряковому виробництві, скорочуються терміни збору та вивезення буряків з полів, що в свою чергу сприяє зростанню навантаження на роботу бурякоприймальних пунктів цукрових заводів. Від того, як організоване приймання буряків і оцінка його вихідних властивостей при надходженні з полів на різні терміни зберігання та інших факторів залежать і кінцеві виробничо-економічні показники цукрової індустрії в цілому. Високо відповідальною є робота спеціалістів бурякоприймальних пунктів з встановлення відповідності сировини, яка поступає вимогам до її якості.

Через те, що на проведення ретельного аналізу якості сировини потрібні значні кошти, то на практиці застосовують вибіркового метод контролю окремо по кожному постачальнику (кожна п'ята чи десята транспортна одиниця), чи метод вибіркової вибірки з загального транспортного потоку, але це не гарантує належної об'єктивності в оцінці якості сировини, яка поступає.

Після визначення якості коренеплодів, їх укладають за допомогою буртоукладальних машин в кагати для зберігання. Розглянемо процес надходження цукрових буряків на бурякоприймальні пункти цукрових заводів як систему масового обслуговування без очікування.

Будемо вважати, що надходження транспортних засобів під розвантаження протягом години відповідає закону розподілу випадкових величин, яким є закон Пуассона:

$$P_k(t) = \frac{\lambda^k e^{-\lambda t}}{k!} \quad (3.25)$$

де k – кількість транспортних засобів $k = 0, 1, 2, \dots$;

$P_k(t)$ – ймовірність того, що транспортні засоби надходять в одиницю часу t рівно k одиниць;

e – основа натурального логарифму (число $e = 2,71828$).

Час обслуговування однієї транспортної одиниці одним БУМом також є випадкова величина, яка розподілена за показниковим законом, тобто:

$$P = (\tau > t) = e^{-\mu t} \quad (3.26)$$

де $P(\tau > t)$ – ймовірність того, що інтервал часу τ між двома послідовними знаходженнями транспортних одиниць не перевищує часу t .

Ці умови з точки зору математичного моделювання є найбільш вимогливими, ніж ті, що є насправді, а це дає можливість отримати оцінку функціонування системи в найбільш напружених умовах.

Введемо наступні позначення.

λ – середнє число транспортних одиниць, які поступають під розвантаження і є параметром закону розподілу Пуассона;

μ – середнє число транспортних одиниць, яке розвантажується одним БУМом за годину і є параметром показникового закону розподілу та обчислюється як обернена величина до середньої тривалості часу розвантаження однієї транспортної одиниці:

$$\mu = \frac{1}{\bar{t}_{обс.}}$$

$\bar{t}_{обс.}$ – середня величина часу обслуговування однієї транспортної одиниці одним БУМом, годин;

n – кількість БУМів на бурякоприймальному пункті;

$\alpha = \frac{\lambda}{\mu}$ – інтенсивність завантаженості системи.

З врахуванням прийнятих позначень запишемо формули, які характеризують параметри системи масового обслуговування в заданий момент часу t :

- ймовірність того, що всі працюючі БУМи простоюють:

$$P_0 = \left[\sum_{k=0}^n \frac{\alpha^k}{k!} \right]^{-1} \quad (3.27)$$

- ймовірність того, що розвантаженням транспортних одиниць зайнято k БУМів:

$$P_k = \frac{\alpha^k}{k!} \cdot P_0 \quad (1 \leq k \leq n) \quad (3.28)$$

- середня кількість БУМів, які зайняті розвантаженням транспортних одиниць:

$$N_3 = \sum_{k=1}^n k P_k \quad (3.29)$$

- показник недовикористання працюючих БУМів під розвантаженням транспортних одиниць:

$$N_{np} = n - N_3 \quad (3.30)$$

- коефіцієнт раціонального використання БУМів:

$$k_3 = \frac{N_3}{n} \cdot 100\% \quad (3.31)$$

- коефіцієнт недовикористання роботи БУМів (простої):

$$k_{np} = \frac{N_{np}}{n} \cdot 100\% \quad (3.32)$$

- ймовірність очікування транспортними одиницями початку розвантаження:

$$P_{oc} = \frac{\alpha^n}{n!} P_0 \quad (3.33)$$

- середня кількість транспортних одиниць, які очікують початку розвантаження:

$$\bar{m} = \lambda \cdot P_{oc} \quad (3.34).$$

При цьому сумарні середньогодинні економічні витрати організації такої системи складаються з втрат від простоювання транспортних засобів ($\bar{m}C_T$, грн./год) та втрат від недовикористання працюючих БУМів ($C_\sigma N_{np}$, грн./год):

$$S = \bar{m}C_T + N_{np}C_6 \quad (3.35)$$

де C_T – вартість простою однієї транспортної одиниці, грн./год;

C_6 – вартість недовикористання одного працюючого БУМу, грн./год.

Оцінимо роботу конкретних бурякоприймальних пунктів при наступних параметрах:

- інтенсивність надходження транспортних засобів з буряками, $\lambda = 60$ од./год.;
- середній час розвантаження однієї транспортної одиниці БУМом, $\bar{t}_{обс} = 6$ хвилин, тобто $\mu = 10$ од./год.;
- вартість простою однієї транспортної одиниці складає $C_T = 6$ грн./год.
- вартість недовикористання потужності одного працюючого БУМа, $C_6 = 18$ грн./год.

Проаналізуємо функціонування бурякоприймальних пунктів за різними умовами, які характерні для цукрових заводів Тернопільщини. Найбільш розповсюдженими можливостями використання БУМів є такі значення для $n = 5, 6, 7, 8, 9$ та 10 .

Отримані значення сумарних економічних витрат S в залежності від можливої кількості працюючих БУМів (n) на бурякоприймальному пункті, при заданій інтенсивності надходження транспортних засобів за годину, $\lambda = 60$ од./год., їх обробки БУМами $\mu = 10$ од./год.

При $n = 7$ втрати складають $S_7 = 107,8$ грн./год, а якщо встановити додатково ще два БУМи на кожному із заводів, тобто $n = 9$, то втрати організації розвантаження цукрових буряків складуть $S_9 = 89,4$ грн./год., тобто за годину буде отримана економія $\Delta S = S_7 - S_9 = 18,4$ грн./год.

Для порівняння проаналізуємо цукровий завод з аналогічними показниками, але з іншим значенням:

$\lambda = 85$ од./год, та $n = 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16$.

При значенні $n=12$, отримаємо для $S_{12}=107,0$ грн./год., а при $n=14$ буде $S_{14}=115,4$ грн./год, тобто у випадку, коли на заводі працює $n=14$ БУМів, то при їх зменшенні на дві одиниці отримаємо зменшення витрат на $\Delta S = S_{14} - S_{12} = 8,4$ грн./год.

Зрозуміло, що такий підхід до аналізу роботи бурякоприймальних пунктів дає можливість здійснювати за допомогою математичної моделі масового обслуговування більш ефективно управління, ніж за реальними умовами.

Здійснюючи вирівнювання показників, відпрацьовуючи можливі послідовності, створюються умови для системи моніторингу з прийняття управлінських рішень з організації роботи бурякоприймальних пунктів для забезпечення високої конкурентоспроможності цукру.

3.2. Форми і напрями інвестування цукробурякового виробництва

Цукробурякове виробництво Тернопільщини зокрема, та України в цілому, як і весь агропромисловий комплекс, переживає нині не найкращі свої часи. За останні роки відбулося значне зменшення виробництва цукру, скорочення посівних площ під цукровими буряками, зниження врожайності цієї важливої технічної культури. Виробництво цукру та цукрових буряків стало збитковим, внаслідок чого цукрові заводи і бурякосійні господарства опинились перед загрозою банкрутства. Для виробництва якісної, дешевої, конкурентоспроможної на світовому ринку продукції необхідно оновити устаткування на 80% українських цукрових заводів. Ступінь вилучення цукру з буряків на них становить 70% проти 85% на підприємствах західноєвропейських країн. В Україні цукрові заводи витрачають на виробництво одиниці продукції приблизно в 2 рази більше енергії, ніж у країнах Європейського Союзу, а за показниками попелу, забарвлення, зернистості тощо український цукор не відповідає світовим зразкам якості.

Технічний рівень та конкурентоспроможність цукробурякового виробництва можна підвищити за допомогою внутрішніх і зовнішніх інвестицій (рис. 3.2).

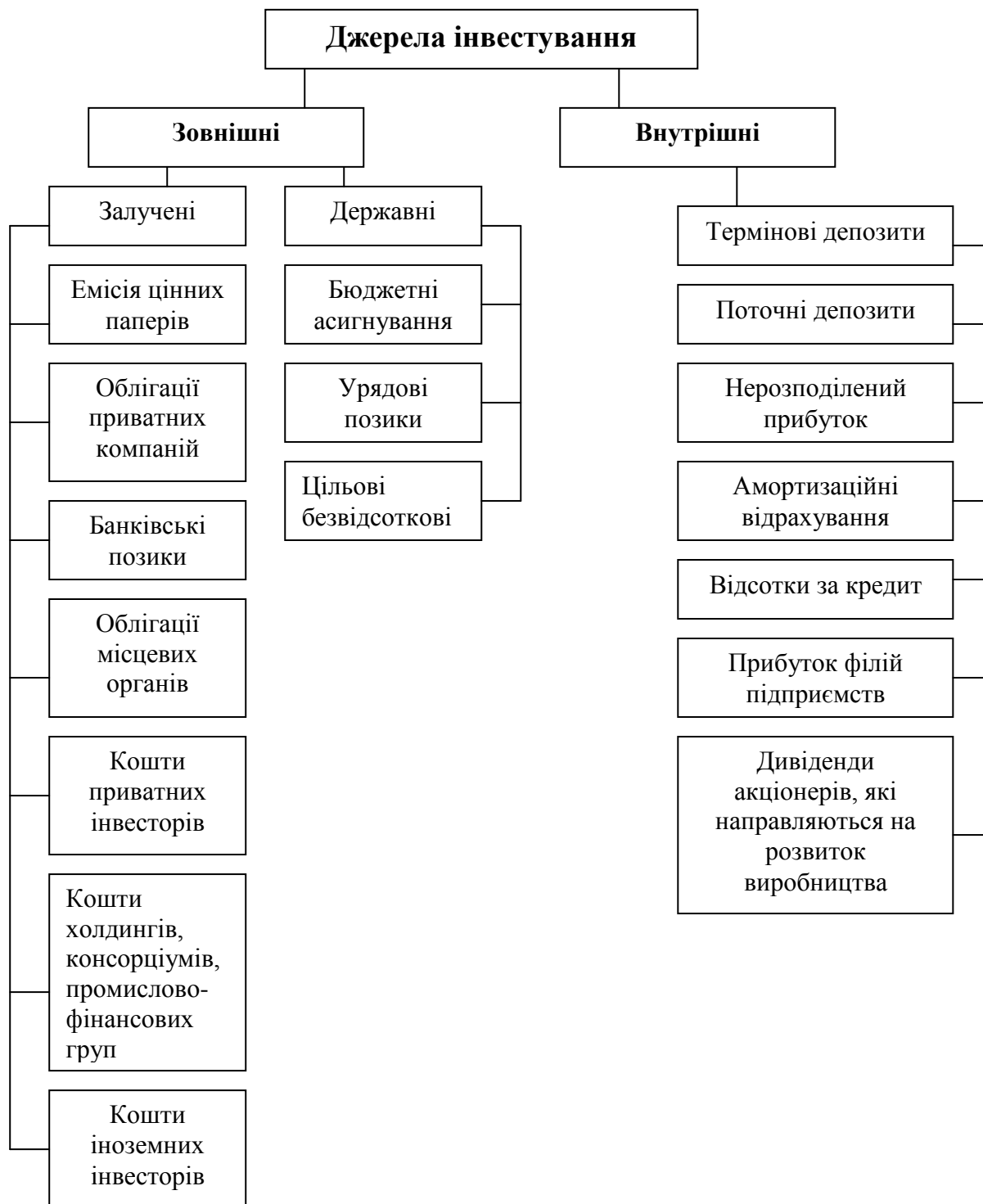

Рис.3.2. Класифікація джерел фінансування інвестицій

Вирішальною умовою успішної інвестиційної діяльності підприємств в умовах ринку є ефективне вкладення додаткового капіталу, бо інвестиційні ресурси виступають як об'єкт управління. Тому процес інтенсифікації інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві на мікро- та макрорівні має бути керованим. Активізувати інвестиційну діяльність можливо на засадах планування, яке є важливою ланкою в структурі організаційно-

економічного механізму. Для залучення інвестицій необхідно розробити інвестиційний проект або програму.

У структурі організаційно-економічного механізму інтенсифікації інвестиційного процесу в АПК центральне місце займає управління всіма аспектами інвестиційної діяльності підприємства — це управління інвестиційним проектом, економічні та фінансові важелі. В процесі аграрної реформи на підприємствах відбулися зміни у формах власності та господарювання, поступово змінюються методи управління інвестиційними процесами. Аналіз роботи підприємств АПК показав, що кращі результати там, де кадри опанували нову систему господарювання, де чітко дотримуються технологічних вимог та враховують потреби ринку.

Інвестиційна стратегія розвитку цукробурякового виробництва повинна витікати із загальної стратегії його розвитку. Очевидно, що в силу природно-кліматичних, географічних, історичних і економічних особливостей для цукробурякового підкомплексу нашої країни оптимальною є стратегія зорієнтована на повне забезпечення внутрішнього ринку і експорту значної частини цукру. Але зазначена стратегія розвитку галузі повинна мати відповідне інвестиційне забезпечення, без якого вона не може бути реалізована.

Головним питанням державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних сфер та напрямків інвестування, які б відповідали як довгостроковим національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які впливають із сучасного стану та структури економіки України.

Завдання, які стоять перед агропромисловим комплексом України, полягають в тому, щоб стимулювати процеси нагромадження й ефективного використання інвестиційних ресурсів відповідно до пріоритетів економічного зростання, перспектив інноваційного розвитку. Передумовою цього має стати макроекономічна стабільність, яка сприятиме акумулюванню внутрішніх і зовнішніх ресурсів шляхом підвищення довіри інвесторів до економічної політики та зниження рівня небезпеки інвестування.

Взагалі активна державна політика по забезпеченню продовольчої безпеки повинна бути спрямована на розширення виробництва шляхом зменшення податкового тиску агропідприємств, які виробляють певні види продукції з метою розширення їх фінансових можливостей для саморозвитку; застосування пільг при оподаткуванні прибутків, які спрямовані на інвестиційні цілі; розширення довгострокового кредитування розвитку виробничо-технічної бази суб'єктів господарювання шляхом зниження процентної ставки за кредит, збільшення кредитних ресурсів, які Нацбанк передає комерційним банкам на інвестиційні цілі, зменшення податків на доходи комерційних банків в залежності від обсягу довгострокових кредитів, що надаються; розширення товарного кредитування у формі лізингу машин і обладнання, утворення в регіоні комерційних структур та громадських організацій, що сприяють розвитку банківського і товарного кредиту; державне обмеження рівня цін на нову техніку, що випускається підприємствами-монополістами, з урахуванням економічних інтересів споживачів; залучення до виробничого інвестування коштів регіонального бюджету та позабюджетних фондів.

Національною програмою розвитку агропромислового комплексу на 1999-2010 роки передбачено значно збільшити виробництво продуктів землеробства та тваринництва з метою кращого задоволення зростаючих потреб населення в продуктах харчування, а промисловості - в сільськогосподарській сировині. Важливими напрямками вирішення цього завдання є інтенсифікація інвестиційної діяльності, істотне збільшення обсягу інвестицій, консолідація всіх джерел інвестування, за рахунок чого можлива модернізація виробництва, впровадження нових екологічно-чистих технологій тощо [133, с. 3-35].

Державна інвестиційна програма (ДІП) в АПК має бути основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку АПК, що визначаються Верховною Радою України. ДІП розробляється з метою концентрації зусиль для вирішення найважливіших проблем розвитку аграрно-промислового виробництва, що мають загальнодержавне значення. В ній має бути передбачено комплексне науково-обґрунтоване вирішення поставлених проблем у галузях АПК на основі принципово нових технологічних

рішень, засобів виробництва, матеріалів, стимулюючих відносин власності на капітал, іншої науково-технічної й технологічної продукції. Складовою такої інвестиційної програми має бути інвестиційна програма розвитку цукробурякового виробництва.

Стан матеріально-технічної бази розвитку господарств і підприємств цукробурякової галузі в сучасних умовах структуризації власності і міжгалузевих фінансово-економічних відносин власності на капітал не зможе без втручання держави забезпечити відповідний рівень свого соціально-економічного розвитку. Виходячи з цього інвестиційна програма розвитку досліджуваного продуктового підкомплексу має бути сформована за принципом органічної (організаційної, економічної, технологічної) єдності: виробництво сільськогосподарської продукції — переробка (доробка, зберігання) — реалізація. Це обумовлено тим, що додатковий продукт, створений у сільському господарстві, реалізується в кінцевому продукті споживання, ринкова ціна якого не співвідноситься з вартістю витрачених ресурсів за технологічними циклами його виробництва.

Економічна діяльність окремих господарюючих об'єктів і країни в цілому характеризується обсягами, формами і напрямками інвестицій. Для забезпечення розвитку національної економіки, і, зокрема, цукробурякового виробництва на основі інноваційної моделі необхідно активізувати всі складові капіталу: виробничий, людський, фінансовий і капітал землі. Всі складові капіталу будуть ефективними лише у своїй взаємодії і взаємовідповідності. Функцією інвестування є забезпечення інвестиційними ресурсами матеріально-речової структури капіталу і технологічних умов для створення нової вартості, тобто примноження капіталу, що можливо в результаті пожвавлення інвестиційної діяльності та переливу капіталу між його складовими з метою найшвидшого й найбільшого його примноження. За цих умов примноження капіталу має здійснюватись у всіх його складових: виробничому, людському, фінансовому та капіталу землі.

Тут же має бути окреслено спрямування інвестицій за напрямками їх використання, а саме: нарощування виробничого потенціалу, що передбачатиме заміну основного капіталу новим продуктивнішим, ресурсо-, енергозберігаючим; раціоналізацію, що здійснюватиметься з метою модернізації обладнання; товарну

диверсифікацію, пов'язану зі зміною профілю діяльності підприємства та створення нових технологічних ліній з переробки, доробки, зберігання, фасування і реалізації продукції цукробурякового виробництва, формування сучасної технологічної структури економіки.

Державна інвестиційна програма розвитку цукробурякової галузі має передбачати досягнення стратегічної мети - стабільність її соціально-економічного розвитку, і визначити механізм реалізації інвестиційної політики шляхом комбінованої моделі залучення інвестицій на основі мобілізації внутрішніх та зовнішніх джерел інвестування.

Важливою складовою інвестиційної програми має бути розрахунок потреби інвестиційних ресурсів для розвитку цукробурякового виробництва за роками реалізації проектів, джерелами надходження та їх матеріально-речовою структурою. Програма має передбачити об'єднання дій органів державної адміністрації, місцевої влади, промисловців і підприємців, господарів сільськогосподарських підприємств, населення для організації інвестиційної діяльності та повного використання виробничого й ресурсного потенціалу регіонів з метою збільшення інвестиційних надходжень в досліджувану галузь.

Формування інвестиційних ресурсів для реалізації інвестиційних програм і проектів має здійснюватись переважно за рахунок внутрішнього потенціалу регіонів: реінвестування прибутків підприємств, використання на інвестиційні цілі заощаджень населення; створення доступного для товаровиробників ринку інвестиційних ресурсів, здешевлення кредитних ресурсів тощо. При цьому має удосконалюватись нормативно-правове поле і його прозорість для вітчизняних та іноземних інвесторів.

Розробка і реалізація інвестиційних програм і проектів в цукробуряковому виробництві має бути спрямована на забезпечення внутрішнього і зовнішнього ринку українським цукром, ефективне виробництво якого в Україні зумовлено сприятливими природно-кліматичними умовами та накопиченим історичним і виробничим досвідом.

Сукупність властивих тій чи іншій країні політичних, соціально-економічних, фінансових, соціокультурних, організаційно-правових і географічних чинників, які приваблюють або, навпаки, відштовхують інвесторів, прийнято називати інвестиційним кліматом [104, с.92; 122, с.271; 143, с.78]. Це сукупність чинників, які визначають можливість здійснення, ефективність і міру ризику інвестиційної підприємницької діяльності.

Ступінь сприятливості інвестиційного клімату для іноземних інвесторів А.Пересада визначає за сукупністю інвестиційних ризиків для цих інвесторів [122, с.271]. Інвестиційний клімат, в принципі, стосується, як правило, країни в цілому, тому що значною мірою пов'язаний з її правовим полем і спеціальним законодавством, хоча й має вплив на інвестиційну привабливість кожного регіону.

Під інвестиційною привабливістю регіону розуміється ступінь сприятливості ситуації, що складається в ньому, стосовно інвестицій, які можуть бути здійснені в регіон. Отже, інвестиційна привабливість та інвестиційний клімат не одне й те ж. Інвестиційний клімат в певній мірі формує і визначає той чи інший рівень інвестиційної привабливості країни, регіону, підприємства. Оцінка інвестиційної привабливості ґрунтується на аналізі чинників, що визначають інвестиційний клімат і сприяють економічному піднесенню. Найважливіші складові інвестиційної привабливості регіону: рівень розвитку економіки, природні ресурси і стан екології; енергетичні ресурси; якість робочої сили; рівень розвитку і доступність інфраструктури; географічне положення і територіальна близькість до кордонів держави; адміністративні, технічні, інформаційні та інші бар'єри входу на національний ринок.

Важливими чинниками привабливості у кожній державі для інвесторів є політична та економічна стабільність, а також, як засвідчує світовий досвід, рівень розвитку ринкового середовища і ринкової інфраструктури, стає правове поле, ступінь стимулювання інвесторів створенням певного податкового клімату та валютного режиму, міра економічної свободи, позиція країни на світових ринках, рівень її міжнародної конкурентоспроможності, розвинута банківська мережа, наявність суб'єктів, котрі несуть повну відповідальність за ефективність процесу

інвестування, приватизація, розумні темпи інфляції, а також розвиненість наукового маркетингового забезпечення інвестиційних процесів.

В значній мірі рівень інвестиційної активності країни і регіону формує рівень інвестиційної привабливості кожного підприємства, однак велика частина цієї привабливості залежить і від самого підприємства.

На рівні підприємства інвестиційну привабливість окреслюють, головним чином: економічний стан підприємства, рівень його ліквідності, співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, платоспроможність, рівень кваліфікації працівників і персоналу, маркетингове середовище, рівень готовності до сприйняття інвестицій. Для того, щоб підприємство змогло отримати інвестиції, йому необхідно довести свою спроможність, засновану на оцінці численних чинників: майнового стану підприємства, матеріального забезпечення інвестицій та кредитів, здатності прибутково функціонувати, правоздатності і дієздатності клієнта.

Оцінка інвестиційної привабливості підприємства передбачає проведення широкого фінансового аналізу його діяльності. Якщо у підприємства немає хороших фінансових показників, це, як правило, призводить до відповідно вищих затрат його на залучення капіталу, тоді як високі фінансові показники означають, що інвестори охочіше надаватимуть підприємству кошти на сприятливіших умовах. У процесі фінансового аналізу можуть розглядатись різні аспекти діяльності підприємства, але для оцінки його інвестиційної привабливості пріоритетне значення має аналіз таких сторін діяльності, як оборотність активів, прибутковість капіталу, фінансова стійкість, ліквідність.

Інвестиційну політику підприємства необхідно розглядати, як постійно поновлюваний динамічний процес, який складається із декількох етапів: виявлення потреб в інвестиціях та їх оцінка, розробка портфелю джерел інвестицій, реалізація інвестицій, моніторинг та контроль.

Серед найбільших перешкод на шляху створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні є постійно змінювані “правила гри”. Інвестор не знає, що його чекає в майбутньому, які штучні бар’єри встановлять чиновники на шляху розвитку

приватного бізнесу. При такому стані економіки агропромислового сектору до нього не прийдуть не тільки зовнішні, але й внутрішні інвестори.

Слабкість централізованої державної підтримки інвестиційної діяльності обумовлює посилення ролі регіонів в активізації інвестиційних процесів. Підвищення ролі регіонів в активізації інвестицій здійснюється за декількома напрямками серед яких: підтримка інвестицій місцевою владою шляхом надання пільг; формування інвестиційної відкритості та привабливості регіонів; активізація діяльності щодо залучення іноземних інвестицій. Навіть при достатньо низькій інвестиційній привабливості країни існують регіони, які приваблюють до себе інвесторів на рівні Європейських країн.

Серед заходів, безпосередньо спрямованих на залучення інвестицій, слід виділити створення системи управління інвестиційною діяльністю в регіонах та підвищення її ролі в реалізації інвестиційних рішень. Регіональний аспект повинен стати невід'ємною складовою державної інвестиційної політики для створення сприятливого інвестиційного клімату як на державному, так і на регіональних рівнях.

Доцільно використовувати також і так звані “податкові канікули”, “податкове” та “пільгове” інвестування, тобто звільнення від обкладання ввізним митом сировини, матеріали, устаткування та обладнання (крім підакцизних товарів), які ввозяться в Україну для потреб власного виробництва (згідно із прийнятими інвестиційними проектами, що реалізують пріоритетні напрямки інвестування), а також зменшення податкового тиску або звільнення від нього всіх учасників, які забезпечують реалізацію цих напрямків.

Поняття “інвестиційний клімат регіону” включає багато компонентів, серед яких особливе місце посідає інвестиційна активність регіону; динаміка життєвого рівня його населення; рівень розвитку ринкових відносин; фінансово-кредитна діяльність; стан навколишнього середовища та інші. Визначення та обґрунтування переваг того чи іншого компонента інвестиційного клімату регіону порівняно з іншими регіонами є головною умовою активізації процесу залучення додаткових інвестицій у розвиток регіональної економіки.

В умовах ринкових відносин інвестиційні ресурси регіонів формуються з основних чотирьох джерел: засоби державних, регіональних та місцевих бюджетів; власні засоби суб'єктів господарювання даного регіону (прибуток, амортизація); засоби зарубіжних інвесторів; збереження населення.

Відносини в аграрному інвестиційному процесі регулюються системою економічних, фінансових та інших важелів через механізми оподаткування, фінансову, цінову та амортизаційну політику, фінансову допомогу у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій і бюджетних позик, державні норми і стандарти, регулювання участі інвесторів у приватизації, проведення експертиз інвестиційних проектів та інші заходи. Переважна більшість елементів механізму управління інвестиційною сферою є загальнодержавними і поширюються на агропромисловий комплекс як на невід'ємну частину національної економіки [76, с. 118-124]. Виходячи з цього, окремі складові механізму управління інвестиційною діяльністю в АПК необхідно розглядати як загальнодержавну функцію.

Потреби в інвестиціях у виробничу аграрну сферу досить значні, тому важливо забезпечити мобілізацію всіх можливих інвестиційних ресурсів. В результаті аналізу існуючих джерел та методів фінансування інвестицій встановлено, що основним критерієм оптимізації співвідношення між власним, залученим та позичковим капіталом повинно бути забезпечення високої фінансової стійкості підприємств та максимізація суми прибутку від інвестиційної діяльності. Вибір методів фінансування інвестицій дозволяє визначити пропорції в структурі джерел інвестиційних ресурсів. Найпоширенішими, на нашу думку, є повне самофінансування, акціонування, кредитне фінансування, лізинг та змішане фінансування.

Ефективність функціонування цукробурякового підкомплексу значною мірою залежить від інтенсивного розвитку сільського господарства, тому воно повинно бути пріоритетною галуззю капітальних вкладень серед інших, бо саме сільське господарство є основним виробником продуктів харчування та сировини.

Проблема забезпечення безперервності процесу відтворення в цукробуряковому виробництві може бути вирішена внутрішніми інвесторами, в

ролі яких виступають промислові підприємства та комерційні банки. Як свідчить проведений аналіз, найголовнішими причинами, що примушують названих суб'єктів господарської діяльності здійснювати інвестиції у сільськогосподарське виробництво, є дві: по-перше, це прагнення забезпечити собі сировинну базу (як правило, це стосується переробних підприємств), а по-друге, це спроба диверсифікувати фінансовий ризик свого бізнесу і “розпорошити” бізнесову діяльність.

Мотивація до залучення інвестицій у виробництво та природно-ресурсний потенціал цукробурякового підкомплексу залежить від фінансової стабілізації, гнучкості та стимулюючої направленості податкової політики, завершеності реформування форм власності. Створення сприятливого інвестиційного клімату в агропромисловій сфері та активізація інвестиційної діяльності всіх господарюючих суб'єктів, враховуючи сучасне фінансове та матеріально-технічне становище підприємств, потребують вирішення завдання якісної зміни підходів до управління АПК в цілому, кожної його галузі та господарюючого суб'єкта, їх адаптації до ринкових умов. Тому необхідне формування дієвого механізму управління інвестуванням відтворення ресурсного потенціалу цукробурякового виробництва з урахуванням екологічної складової, адекватного умовам сучасного економічного стану, враховуючи специфіку виробництва, спроможного створити економічно вигідні умови для стимулювання нагромадження капіталу та зростання ефективності його використання.

Внаслідок економічної кризи та ряду інших причин нині в Україні бракує “внутрішнього” капіталу, тому для переоснащення підприємств цукробурякової галузі важливого значення набуває залучення іноземних інвестицій.

Сучасну ринкову економіку неможливо уявити без іноземних інвестицій, які поширені як у промислово розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються. Незважаючи на певну небезпеку від іноземних інвестицій для економіки країн, що розвиваються, їх залучення вважається позитивним явищем. Іноземці пропонують нові енергозберігаючі технології, передові методи управління й організації праці, загострюють конкуренцію на внутрішньому ринку, створюють робочі місця і платять

податки до державного і місцевого бюджетів. Також держава повинна шукати нові, ефективні шляхи залучення іноземного інвестування за допомогою податкових важелів. Розвиток податкової системи має будуватися на науково обґрунтованих принципах і враховувати зарубіжний досвід. Слід домогтися, щоб податки виконували усі властиві їм функції, у тому числі регулятивну та стимулюючу. Податки мають стимулювати іноземне інвестування.

В українській економіці попит на інвестиції значно перевищує їх пропозицію, що в ринкових умовах призводить до їх високої вартості. Так, позичкові інвестиції (банківський, комерційний кредити, лізинг) сьогодні переважно не вигідні для сільського господарства, оскільки у більшості випадків вони короткострокові й надзвичайно дорогі. Виходячи з обмеженості внутрішніх ресурсів, найбільш привабливим джерелом ресурсного забезпечення цукробурякового виробництва можуть бути іноземні інвестиції. Проте відсутність життєздатних виробничих механізмів поряд з низьким рівнем ліквідності більшої частини підприємств аграрного сектора створюють значні перешкоди для цього.

Причини, які стримують іноземні інвестиції, можна об'єднати в чотири групи: політичні, економічні, організаційні, правові. Економічні причини полягають в тому, що народне господарство України перебуває нині на стадії спаду. Зменшується валовий національний продукт, обсяги виробництва та доходи населення, зростають ціни, рівень безробіття, обсяги зовнішньої та внутрішньої державної заборгованості. Світовий досвід свідчить, що іноземні інвестиції надходять переважно в країни, економіка яких знаходяться на стадії піднесення. У цьому випадку більш ймовірно отримати прибутки від вкладених коштів.

Нормативно-правові акти українського законодавства щодо іноземних інвестицій не завжди узгоджуються між собою. Так, ст.7 Закону України "Про режим іноземного інвестування" надає іноземним підприємцям рівні права з українськими. Водночас ст.21 Закону України "Про приватизацію майна державних підприємств" вимагає від іноземців (на відміну від вітчизняних інвесторів) сплачувати за державне майно в процесі приватизації вільно

конвертованою валютою. При цьому вартість майна збільшується на коефіцієнт, який встановлюється Фондом державного майна України.

Згідно із ст.12 Закону України “Про режим іноземного інвестування” іноземний підприємець може “безперешкодно і негайно” перерахувати за кордон свої прибутки. В той же час Положення НБУ “Про порядок переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів, одержаних іноземними інвесторами” вимагає від іноземців спочатку сплатити 15%-ний податок. До речі, ст.8 Закону №77 Республіки Куба “Про іноземні інвестиції” гарантує іноземному вкладнику вільне переведення коштів за кордон у вільно конвертованій валюті без обкладання податком або іншим збором.

Загальновідомо, що великі податки і надмірне втручання в господарську діяльність приватизованих підприємств з боку державних органів управління затримує розвиток вітчизняного підприємництва. Це відчувають на собі і підприємства з іноземними інвестиціями, для яких місцева влада нерідко встановлює додаткові незаконні збори (наприклад, за реєстрацію). Теоретично іноземні підприємці можуть захистити свої права в об’єктивному і повновладному суді, але, на жаль, такий суд в Україні тільки створюється.

Успішній роботі іноземних підприємців заважає недосконала транспортна, комунікаційна, інформаційна інфраструктура, нерозвинутий фондовий ринок, невиконання договірних зобов’язань місцевими партнерами. Чим більше умови підприємницької діяльності в Україні відповідатимуть світовим зразкам, тим легше іноземцям буде розгортати свою діяльність.

Для відновлення на світовому ринку статусу країни-експортера цукру Україні необхідно модернізувати цукрову промисловість, оновити техніку і технологію, здешевити і поліпшити якість сировини. Для цього необхідно залучити інвестиції, яких не вистачає на внутрішньому ринку, але які є в промислово розвинутих країнах. Іноземні інвестори мають бажання вкладати кошти в економіку України, але їм необхідно створити придатні умови, усунути політичні, економічні, правові, організаційні перешкоди на шляху закордонного капіталу в Україну.

Для залучення та використання інвестицій в АПК України необхідно створити правові умови, які б визначалися стабільністю правового, політичного та економічного режиму й зацікавленістю всіх структур влади в їх ефективному використанні. Крім того становленню привабливого інвестиційного клімату в Україні сприятиме раціональна інвестиційна політика з переважно регіональною спрямованістю, яка б базувалася на реформуванні структури власності на основі приватизації та концепції технічного переозброєння сільськогосподарського виробництва із залученням коштів іноземних інвесторів. Така політика забезпечить підвищення інвестиційної активності, але за наявності ряду економічних передумов при одночасному залученні іноземних інвестицій з урахуванням цілей та завдань структурної трансформації і цільових програм міжгалузевого розвитку; збільшення обсягів інвестиційних ресурсів, які формують виробничий потенціал на новій науково-технічній базі.

Беручи до уваги, що нинішня машинобудівна і хімічна промисловість України не мають можливості у ближчі роки виробляти достатню кількість необхідних технічних засобів, добрив, гербіцидів, ін. матеріалів для розвитку буряківництва доцільно залучати іноземні фірми і компанії для прискорення застосування новітніх ресурсозберігаючих технологій вирощування цукрових буряків. Як свідчить практика, форми залучення до співпраці з іноземними інвесторами можуть бути різними. Але при цьому слід шукати у кожному конкретному випадку найбільш раціональні і найбільш ефективні форми співробітництва для вирішення національних завдань українських буряківників і цукровиробників. По-перше необхідно чітко визначити, які виробничо-господарські структури повинні вступати в економічні стосунки з іноземними фірмами та компаніями і на яких засадах. Досвід співпраці українських товаровиробників цукробурякової галузі з іноземними інвесторами переконливо доводить, що найбільш раціональною формою є створення спільних підприємств з виробництва цукру. З цією метою слід сформувати інтегровану систему цукробурякового виробництва, залучивши до неї сільськогосподарських товаровиробників сировини і бурякопереробних підприємств. Інтеграторами таких виробництв будуть цукрові заводи, тобто

підприємства, які є кінцевою ланкою технологічного ланцюга виробництва готового продукту, які її реалізують споживачам і одержують виручку.

Отже обґрунтування потреби у технічних засобах, насінні, мінеральних добривах, хімічних речовинах для захисту рослин, інших матеріальних ресурсах для застосування новітніх технологій вирощування цукрових буряків, а також матеріально-технічних ресурсів, пов'язаних з їх переробкою на цукрових заводах, слід здійснити комплексно з дотриманням пропорційного забезпечення кожним видом ресурсів загального технологічного ланцюга виробництва цукру. Після цього необхідно визначити, якими матеріально-технічними ресурсами є можливість забезпечити за рахунок вітчизняного виробництва і власних коштів, а якої частини їх не вистачає, щоб поповнити іноземними інвестиціями. При цьому особливо ретельно потрібно поставитись до можливостей використання матеріально-технічних ресурсів вітчизняного виготовлення, що тісно пов'язане з цінами їх придбання і якісними характеристиками.

За таких умов організації матеріально-ресурсного забезпечення його використання буде здійснюватись на стабільній технологічно витриманій основі, що має важливе значення для ефективного розвитку цукробурякового підкомплексу. Економічна заінтересованість іноземних інвесторів у створенні і функціонуванні спільних підприємств з виробництва цукру зумовлюється тим, що вони безпосередньо беруть участь в одержанні маси прибутку від вкладених матеріально-технічних ресурсів. Цим істотно відрізняється товарне кредитування іноземними фірмами і компаніями агропромислових формувань України від кредитування у формі створення спільних підприємств.

Створення ефективного механізму залучення та використання інвестицій дозволяє з урахуванням особливостей трансформування регіональної економіки та регіональних соціально-економічних програм узгоджувати інтереси інвесторів з інтересами і ресурсним потенціалом території. На територіальному рівні необхідно здійснювати маркетинг інвестиційного ринку, системно вирішувати завдання економічної та науково-технічної експертизи окремих проектів, розміщення та

освоєння інвестицій у регіоні. При цьому слід пам'ятати, що кожен інвестор має власні пріоритети.

3.3. Удосконалення міжгалузевих економічних відносин в кооперованому виробництві кінцевої продукції

Цукробуряковий підкомплекс охоплює техніко-технологічні, організаційні, економічні і соціальні відносини між його учасниками та зовнішніми партнерами. Системний аналіз функціонування цукробурякового підкомплексу України показує, що серед проблем господарювання центральне місце займає проблема економічних взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами. Її пріоритетність підтверджується світовим досвідом. Ця проблема є надто складною і її вивчення потребує комплексного, системного підходу. На першому етапі необхідно вивчити і оцінити стан економічних взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами, виявити причини суперечностей між ними і розробити заходи їх усунення. На другому етапі доцільно розглянути економічні взаємовідносини вже між всіма учасниками цукробурякового підкомплексу і, зокрема, між насінневим підкомплексом та машинобудівельними і ремонтними заводами, іншими підприємствами, які виробляють засоби виробництва для бурякосійних господарств і цукрових заводів, а також між підприємствами інфраструктури.

Взаємовідносини між бурякосійними господарствами і цукровими заводами, їх нерегульованість є сьогодні однією з основних причин кризи досліджуваного підкомплексу.

Слід зазначити, що така проблема існувала й раніше, але особливої гостроти вона набула у зв'язку з переходом на давальницьку схему у 1994—1998 рр. На її загостренні відбилася також відсутність обґрунтованої державної економічної політики щодо розвитку цукрової промисловості, суміжних галузей, законодавчого забезпечення ефективного функціонування цукробурякового виробництва у

ринкових умовах, спроби вирішити ці економічні проблеми адміністративними методами.

Перехід на давальницьку схему взаємовідносин, починаючи з 1994 р., був обумовлений гіперінфляцією, відсутністю стабільного грошового еквівалента. Давальницька схема закріплює витратний механізм господарювання у цукробуряковому комплексі:

1. Оцінка ефективності роботи підкомплексу здійснюється не за кінцевими, а за проміжними результатами. Цукор між бурякосійними господарствами і цукровими заводами сьогодні розподіляється не пропорційно витратам, однак і в разі пропорційного розподілу стимулюватиметься їх (витрат) зростання. Щоб отримати більше цукру, господарства і заводи погоджуватимуться на збільшення витрат.

2. Робота підкомплексу оцінюється за автономними показниками діяльності сільського господарства, цукрових заводів, організацій, що реалізують цукор. Не використовуються інтегральні показники, які характеризують загальні результати діяльності комплексу.

Такий підхід обумовлює подвійний облік одного й того самого показника. Нараховується “вал”, прибуток, яких реально не існує. Все це поглиблює суперечності між партнерами підкомплексу. Кожний із них бажає “перекачати” частину вартості на свою користь. Як наслідок, виробляється дорогий, неконкурентоспроможний цукор, а бурякосійні господарства і цукрові заводи зазнають збитків. Отже, витратний механізм роз’єднує, протиставляє інтереси партнерів.

3. За відсутності ринку цукрових буряків і в умовах загострення сировинної проблеми ціна на цукрові буряки створюється не на ринку (а тому і не відтворює реального стану попиту та пропозиції), а визначається на основі витрат на її виробництво в окремих господарствах, що свідчить про розповсюдження витратних принципів ціноутворення і на цукор. Цукор в цих умовах став грошовим еквівалентом і зважаючи на те, що він має багато рис валюти. Однак це тільки відкинуло цукробурякове виробництво до натурального обміну, спричинило

знецінення праці у бурякосійних господарствах і на цукрових заводах, загостило суперечності між ними, призвело до недобросовісної конкуренції, демпінгу і до банкрутства спочатку цукрових заводів, а потім і бурякосійних господарств

Ми вважаємо, що цю проблему можна вирішити шляхом об'єднання всіх учасників цукробурякового комплексу, створивши умови, які стимулювали б усіх партнерів в досягненні найвищих кінцевих результатів. При цьому неодмінно має бути задіяний такий принцип: використання виключно грошових відносин як між відособленими товаровиробниками, так і всередині агропромислових об'єднань. За таких умов розподіл може бути об'єктивним, не залежним від волі окремих осіб або їх груп, а процес буде спрямовуватись на кінцевий результат, на поєднання інтересів партнерів, підпорядкованих загальному корпоративному інтересу.

Таким чином, оптимізацію взаємовідносин партнерів цукробурякового комплексу слід шукати не на шляхах удосконалення механізму розподілу кінцевого продукту в умовах давальницької схеми, а через вирішення кардинальних завдань — впровадження регульованого ринку цукру, реструктуризацію комплексу і агропромислової інтеграції.

Вирішення проблеми взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами неправомірно зводити лише до ліквідації давальницької схеми. Навіть тоді, коли ця схема буде ліквідована і партнери перейдуть виключно на грошові розрахунки, питання еквівалентності цих розрахунків залишиться. Якщо цукровий завод стане власником бурякосійних господарств, то й тоді проблема взаємовідносин між ними не вирішиться сама по собі. Зі свого боку, якщо бурякосійні господарства стануть власниками цукрових заводів, вони, звичайно, будуть зацікавлені у тому, щоб зробити цукробурякове виробництво самофінансованим і вкладатимуть необхідні кошти на підготовку заводу до виробничого сезону та на його реконструкцію. Однак і це не вирішить проблеми. Її слід розглядати ширше — як проблему взаємовідносин між всіма суб'єктами цукробурякового комплексу, а не тільки між бурякосійними господарствами і цукровими заводами.

Ринковий механізм взаємовідносин між партнерами цукробурякового комплексу почне ефективно функціонувати, якщо діятимуть внутрігалузева і міжгалузева конкуренція, агропромислова інтеграція, а також біржовий механізм. Світовий і вітчизняний досвід переконує, що за злагодженої дії цих факторів між цукровими заводами і бурякосійними господарствами досягається справедливий розподіл кінцевого продукту.

Таким чином, оптимізація взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами, погодження їх інтересів є головним завданням у вирішенні проблем розвитку цукробурякового підкомплексу. Однак запропоновані заходи можуть бути реалізовані тільки в умовах зміцнення цілісності цукробурякового виробництва на базі агропромислової інтеграції. Вона виступає механізмом погодження інтересів, чинником підвищення соціально-економічної ефективності функціонування досліджуваного комплексу.

Питання інтеграції і, зокрема агропромислової, в літературних джерелах досліджено досить детально. Виходячи з цього, інтеграцією учасників цукробурякового виробництва можна вважати поєднання усіх інтересів процесу виробництва продукції підкомплексу, спрямованих на досягнення спільної для всіх учасників інтеграційного процесу мети та організацію заходів по досягненню цієї мети. Причому інтеграція може передбачати створення певного (агропромислового) об'єднання, а може відбуватися і без нього.

Синтез (інтеграція) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ґрунтується на сукупності та динамічності виробничих (організаційних, технологічних і економічних) взаємовідносин. Їх ефективний розвиток може відбуватися лише взаємопогоджено на основі органічного синтезу. Отже, процес поєднання сільського господарства з промисловістю – це об'єктивне та закономірне явище, яке пов'язане з дією законів природи та економічних законів і зумовлене як природними особливостями землеробства, так і технологічною взаємозалежністю, необхідністю забезпечення організаційної послідовності доведення продукції до товарного вигляду та надходження до споживача у відповідності з попитом з

мінімальними втратами в процесі виробництва. Це посилює необхідність комплексної організації виробничого процесу й управління ним, значущість пропорційного розвитку суміжних галузей і товарного обміну між ними, налагодження чітких виробничо-економічних взаємовідносин сільського господарства з промисловістю, торговельними й обслуговуючими організаціями.

За змістом інтеграційні процеси різноманітні. Інтеграція може бути виробничою, постачальницько-збутовою, торговельною, освітньо-консультаційною, фінансовою та ін. За організаційно-економічним та правовим статусом інтеграційні структури можуть бути кооперативними, акціонерними, контрактними. Можливий також варіант вертикальної інтеграції на базі одного власника, коли всі ланки технологічного ланцюга належать саме йому. Характер, форми та масштаби інтеграційних процесів у конкретних продуктових підкомплексах визначаються їхніми особливостями.

Кардинальною особливістю вітчизняної цукробурякової галузі є чітке і стале розмежування функцій технологічних ланок: виробництво сировини зосереджено виключно в бурякосійних господарствах, а її переробка – на цукрових заводах. Тому обов'язкова передумова високих кінцевих результатів – успішна робота кожної ланки. Недоліки, допущені при виробництві цукрових буряків, не можуть бути компенсовані на етапі їх переробки, і навпаки. Ці обставини зумовлюють налагодження інтеграційних процесів у цукробуряковому виробництві, які надзвичайно актуальні і ніким не заперечуються.

Для того щоб визначити основні напрями удосконалення інтеграції, необхідно визначити основні цілі запровадження інтеграційних зв'язків у цукробуряковому підкомплексі, серед яких можна виділити такі, як забезпечення безперервності єдиного технологічного процесу вирощування цукрових буряків та виробництва цукру, вирішення проблеми соціальної справедливості; постійне підтримання на належному рівні не тільки власного виробництва, а й виробництва у партнерів по технологічному циклу шляхом швидкої мобілізації для цих цілей капіталу; вирішення проблеми зниження ризику через обмежену відповідальність учасників інтеграції; сприяння реструктуризації підкомплексу і запровадження нових сучасних

технологій; наближення умов виробництва і збуту продукції до світових стандартів через формування маркетингових служб тощо. Але головна мета інтеграції – це, безумовно, отримання додаткового ефекту для всіх учасників інтеграційного процесу порівняно з одноосібним господарюванням та контроль і гарантія одержання своєї частини результатів (ефекту) від здійснення інтеграції. Іншими словами, єдність цілей повинна породжувати єдність результатів.

Агропромислова інтеграція у цукробуряковому комплексі, як об'єктивний процес здійснювалась і раніше, але в умовах адміністративно-командної системи неможливо було повністю реалізувати її переваги. У перехідний період “дикий” ринок не тільки загальмував процес агропромислової інтеграції, а й дезінтегрував цукробуряковий підкомплекс, зруйнував досягнуте. Сьогодні необхідно подолати цю тенденцію і стимулювати інтеграцію вже на новій, ринковій основі. Необхідно відтворити і підсилити єдність, цілісність цукробурякового виробництва, інтегрувавши всі ланки його технологічного процесу: вирощування насіння і цукрових буряків, виробництво цукру, реалізацію його та супутніх продуктів.

Проблема цілісності цукробурякового підкомплексу — це насамперед проблема технології виробництва, яка потребує єдності і безперервності. Розрив між будь-якими її ланками спричиняє великі втрати. Технологія об'єднує різноманітні форми власності. Для неї головне, щоб всі її ланки (незалежно від форм власності) дотримувались певних закономірностей, забезпечували безперервність, уніфікацію та стандартизацію, спеціалізацію і кооперацію виробництва, технологічність, якість та конкурентоспроможність продукції.

Агропромислова інтеграція — один із найменш капіталомістких шляхів реформування цукробурякового підкомплексу.

Економічна інтеграція в агропромисловому виробництві являє собою багатоплановий процес поєднання виробництва сільськогосподарської продукції та її промислової переробки, спрямований на заінтересованість його учасників в одержанні високоякісного, готового до споживання продукту за умов зниження виробничих витрат.

Основним напрямком розвитку інтеграції в цукробуряковому виробництві є насамперед об'єднання зусиль сільськогосподарських товаровиробників цукрової сировини та підприємств з випуску цукру. Тут особливого значення набуває, з одного боку, підвищення урожайності цукрових буряків, а не розширення посівних площ під цією культурою, а з другого – збільшення виходу цукру при зниженні виробничих витрат на всіх технологічних ланках цукробурякового виробничого ланцюга. У зв'язку з дотриманням цих вимог важливого значення набуває застосування сучасних перевірених практикою ресурсозберігаючих технологій вирощування цукрових буряків. Проте відсутність достатньої кількості необхідних матеріально-технічних ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників не дає можливості їм самотійно реалізувати переваги нових технологічних рішень у буряківництві. Тому об'єднання усіх суб'єктів інтегрованого цукробурякового виробництва ставить за мету забезпечення докорінного поліпшення постачання сільськогосподарським товаровиробникам мінеральних добрив, насіння, хімічних засобів захисту рослин від хвороб, шкідників та бур'янів, тракторів, сівалок точного висіву насіння, оприскувачів, бурякозбиральних комбайнів, інших машин, механізмів та знарядь. В цьому зацікавлені не тільки сільськогосподарські підприємства, а й заводи з виробництва цукру. Адже зниження витрат на вирощування цукрової сировини і підвищення вмісту цукру в буряках істотно впливає на собівартість виробництва готової продукції, що є однією з важливих умов забезпечення її конкурентоспроможності при виході на внутрішній і світовий ринок цукру. До того ж переробні підприємства безпосередньо зацікавлені у стабілізації розвитку сировинної зони, що дає можливість їм впевнено прогнозувати свою виробничу і фінансову діяльність, на маркетинговій основі здійснювати модернізацію та реконструкцію матеріально-технічної бази, вирішувати соціальні проблеми у життєдіяльності трудових колективів.

Побудова інтеграційних зв'язків у цукробуряковому підкомплексі України, як і в будь-якому іншому, повинна враховувати специфіку виробничих відносин і технологічного процесу. Потрібно виділити певні ключові вузли та визначити їхню роль у формуванні інтегрованої системи. Традиційно вважається, що головним,

стержневим ланцюгом будь-якої інтеграційної системи є виробництво основної продукції. І це, безумовно, так і буде завжди, оскільки багато допоміжних виробництв, служб втрачають сенс свого існування без головної частини технологічного ланцюга.

Найбільш перспективним з точки зору рушійної сили інтеграції є або сукупність виробників із значними інвестиційними ресурсами, або певна бізнесова структура, яка зможе визначити напрями інтеграції, характер і сутність взаємозв'язків у системі. Відповідно, якщо такий блок буде бачити перспективи інвестування капіталу та витрачання власних зусиль в цукробуряковому підкомплексі, це автоматично буде означати стимулювання організації інших ланок інтеграційної системи.

Для того щоб інтеграційні процеси в цукробуряковому підкомплексі України розвивались в повному обсязі, необхідно, щоб вони охопили всі його ланки: селекцію і насінництво; виробництво цукрових буряків; переробку коренеплодів і виробництво цукру; інфраструктуру, яка обслуговує дану галузь.

Концепція розвитку нових інтеграційних формувань у цукробуряковому виробництві знаходиться на стадії розроблення. У господарській практиці виникають різноманітні виробничі формування, причому у різних організаційних формах, що дозволяється чинним законодавством, а також зумовлюється необхідністю і потребами часу. Водночас посилюється увага науковців та практиків до теоретичних засад організації ефективного агропромислового виробництва, особливо в таких наукомістких і високотехнологічних галузях, як буряківництво і цукроваріння. Тобто ставиться на меті знайти наукове обґрунтування та оптимальні напрями розвитку інтеграційних процесів у цукробуряковій галузі.

Необхідність у цьому зумовлюється вимогами науково-технічного прогресу та розпадом раніше добре налагоджених господарських зв'язків, переорієнтацією торгівлі, підвищенням вимогливості з боку споживачів до продовольчих товарів щодо їх якості та безпечності тощо. Розвиток неврегульованих взаємних господарських зв'язків завдав величезної економічної шкоди насамперед виробникам сировини, а також переробникам, споживачам та економіці країни у

цілому.

Агропромислові цукробурякові формування мають бути первинною ланкою цукробурякового підкомплексу України. Вони здійснюватимуть спільну для засновників технологічну, управлінську, підприємницьку, фінансову, інвестиційну, торговельну та інші види діяльності згідно зі своїм статутом, розробленим для конкретного об'єкта відповідно до законів України “Про власність,” “Про підприємства в Україні”, “Про підприємництво”, “Про господарські товариства”, “Про сільськогосподарську кооперацію”.

Інтеграція вирощування цукрової сировини та її промислової переробки, формування і розвиток цукробурякового підкомплексу в Україні може здійснюватись у багатьох напрямках і охоплювати економічні, організаційні, техніко-технологічні, правові, соціальні та інші сфери й види діяльності. Варіанти форм агропромислової інтеграції у цукробуряковому підкомплексі можуть бути різноманітними:

- контрактна (договірна) інтеграція, коли взаємовідносини між цукровими заводами і бурякосійними господарствами регулюються контрактом;
- цукровий завод створює машинно-технологічну станцію, яка забезпечує бурякосійні господарства технікою, добривами, засобами захисту рослин та ін.;
- спільне вирощування цукрових буряків бурякосійними господарствами і цукровими заводами за рахунок кредитів;
- оренда землі цукровими заводами у приватних сільськогосподарських підприємств і вирощування на ній цукрових буряків;
- спільне підприємство із зарубіжними фірмами, до якого входять цукровий завод і бурякосійні господарства;
- цукровий завод має контрольний пакет акцій і є материнською компанією, а бурякосійне господарство – дочірнім підприємством;
- партнери цукрового заводу володіють контрольним пакетом акцій цього заводу;

- цукровий завод орендує у бурякосійних господарств землю і вирощує цукрові буряки, використовуючи техніку та трудові ресурси бурякосійних господарств;
- в інтеграційне об'єднання входять не тільки цукрові заводи й бурякосійні господарства, але й інші учасники цукробурякового підкомплексу: ремонтні та машинобудівні заводи, кар'єроуправління, транспортні організації, оптова та роздрібна торгівля цукром, а також банки та інфраструктура;
- диверсифікація компанії, до якої входять кондитерські, тваринницькі та інші цехи, ділянки підприємства, об'єднання тощо;
- створення науково-виробничих і виробничих систем, які дозволяють впроваджувати передовий досвід та досягнення науки і техніки [54].

Виробничо-економічні відносини в системі агропромислових формувань будуть своєрідними в кожному конкретному об'єкті і вони залежатимуть від визначеної мети їх створення, організаційно-виробничої структури, техніко-технологічного рівня організації виробничих процесів, об'єднаних форм власності та їх співвідношення.

Таким чином, агропромислова інтеграція має різноманітні форми. Це дозволяє максимально врахувати специфіку природних, економічних та соціальних умов країни, регіону, форм власності, традицій і менталітету населення і на цій основі домогтися соціально-економічної ефективності.

Для поглиблення агропромислової інтеграції у цукробуряковому підкомплексі, на наш погляд, необхідно здійснити ряд взаємопов'язаних заходів:

1. Ініціювати і стимулювати поетапне створення різних форм агропромислової інтеграції у сфері вирощування і переробки цукрових буряків відповідно до діючого законодавства: господарські асоціації, акціонерні та інші господарські товариства, регіональні фінансово-інвестиційні компанії, спільні підприємства із залученням зарубіжних інвестицій, концерни, асоціації, промислово-фінансові об'єднання, транснаціональні корпорації тощо. Засновниками цих об'єднань можуть виступати відповідні підприємства усіх форм власності, фінансово-банківські структури, юридичні та фізичні особи.

2. Ініціювати і стимулювати створення агропромислово-торговельних об'єднань, до яких входили б бурякосійні господарства, цукрові заводи, інші учасники цукробурякового підкомплексу, торгівля (оптова і роздрібна), зовнішньоторговельні організації (торгові дома, комерційні центри, банки та ін.).

Така форма інтеграції забезпечить:

- по-перше, управління процесом виробництва цукру як єдиним технологічним процесом;
- по-друге, вирішення проблеми реалізації цукру, активний маркетинговий пошук на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- по-третє, одержання додаткового прибутку, який буде більшим, ніж арифметична сума доходів окремих галузей (сфер) об'єднань.

Агропромислово-торговельні об'єднання повинні мати: реальну самостійність у своїй виробничо-комерційній діяльності; право вибору каналів реалізації через роздрібну і фірмову торгівлю та прями договори із споживачами.

Однією з форм агропромислово-торговельної інтеграції може виступати об'єднання цукрового заводу з великою торговельною компанією.

3. Створити при цукрових заводах машинно-технологічні станції, які діятимуть на договірних засадах з бурякосійними господарствами і забезпечуватимуть останні:

- технікою, запасними частинами на лізинговій та кліринговій основі;
- мінеральними добривами, паливно-мастильними матеріалами через об'єднання "Агрохім" і цукрові заводи;
- послугами з виконання всього комплексу польових робіт щодо вирощування і збирання цукрових буряків.

4. Звільнити від податку на прибуток об'єднання сільськогосподарських підприємств і цукрових заводів, які у межах єдиного технологічного процесу вирощують і переробляють цукрові буряки, оскільки вони переробляють сировину на власних потужностях.

5. Реформувати систему підготовки спеціалістів цукробурякового підкомплексу. Спеціалісти повинні бути обізнаними зі всіма технологічними

процесами з вирощування насіння і цукрових буряків, виробництва цукру, реалізації кінцевої продукції. Нині агрономи з питань вирощування цукрових буряків готуються у сільськогосподарських інститутах і не вивчають технології виробництва цукру, а інженерів цукрового виробництва готують в університетах харчових технологій, де не вивчають технології вирощування цукрових буряків. Доцільним було б відкриття спеціального закладу з підготовки спеціалістів цукробурякового комплексу.

6. Для координації і регулювання зазначених заходів потрібно найближчим часом затвердити концепцію агропромислової інтеграції, розробити на її основі і прийняти міжгалузеву цільову програму “Агропромислова інтеграція у цукробуряковому підкомплексі України”.

До однієї з реальних організаційних форм інтеграційної діяльності в цукробуряковому виробництві слід віднести виробничу діяльність українсько-австрійсько-німецького СП “Укрінтерцукор”.

В організаційному плані “Укрінтерцукор” побудовано як спільне підприємство, основним виробничим принципом є сумісна діяльність. Створення спільних підприємств як форми інтегрованого виробництва – справа надзвичайно складна, оскільки питання власності в Україні ще не вирішені. Тому за таких умов інтеграційні економічні відносини та будь-який бізнес є незахищеними в юридичному розумінні. У зв’язку з цим у СП “Укрінтерцукор” [70, с.146] переважає принцип спільного співробітництва, яке не пов’язане з власністю на землю, а пов’язане з конкретною справою, виробництвом, які простіше регулюються міжнародним і внутрішньодержавним правом, позбавлені багатьох адміністративних проблем, звичних у справах з нерухомістю. При цьому партнери виступають один одному гарантами у спільній справі.

На початковому етапі діяльності ставилося вузьке завдання: забезпечувати бурякосійні господарства матеріально-технічними ресурсами. Але господарське життя довело, що для виживання в сучасних складних умовах цього недостатньо. Компанія була змушена розширити свою діяльність до безпосередньої співпраці з цукровими заводами, забезпечуючи їх матеріально-технічними ресурсами та

надаючи відповідні послуги. Змінювалися і економічні відносини “Укрінтерцукру” з виробниками сировини. Постачання їх ресурсами та надання послуг почали здійснювати під гарантію цукрових заводів замість гарантійних зобов’язань сільськогосподарських підприємств. Виник також принципово новий вид діяльності – впровадження сучасних української та зарубіжних технологій. Для цього “Укрінтерцукор” організував при цукрових заводах 14 машинно-технологічних станцій.

Останнім часом компанія розширила співпрацю із сільськогосподарськими підприємствами – почала орендувати землю і власними силами вирощувати цукрові буряки. У даному випадку вона одноосібно або разом з цукровим заводом обробляє значні масиви угідь, які в окремих господарствах з окремих причин не використовуються. Планами роботи “Укрінтерцукор” передбачається тісна співпраця з цукровими заводами щодо їх модернізації і технічного удосконалення. Цим самим зміцнюється такий важливий напрям як інвестиційної, так й інноваційної діяльності на рівні господарюючих суб’єктів.

Змінилися і канали реалізації сільськогосподарської продукції. Внаслідок скасування державного замовлення на цукор СП було змушене розпочати безпосередньо його продаж як на зовнішньому ринку, так і в Україні за різними каналами, у тому числі через власні магазини, палатки, бартер тощо.

На даний час через дезінтеграцію підприємницьких інтересів окремо функціонують три види капіталу: фінансовий, що знаходиться в банку; виробничий – зосереджений на підприємствах; товарний, котрий обертається на підприємствах, які займаються реалізацією продукції. Тільки завдяки поглибленню інтеграційних процесів з’являється можливість об’єднати їх для більш ефективного використання.

При створенні сучасного інтегрованого формування пріоритет, перш за все, повинен надаватися фінансовому аспекту відносин його учасників, зокрема, забезпеченню його стійкості, наявності в його складі потужного інвестора.

Основними організаційно-правовими формами агропромислової інтеграції є регіональні та господарські формування (фінансово-промислові структури). До них

можна віднести агрокомбінати та галузеві асоціації, агрофірми, які поєднують виробництво, переробку і реалізацію продукції.

Одним з перших інтегрованих формувань були агропромислові комбінати. Агропромислові комбінати, як форма інтегрованого багатогалузевого виробництва, на регіональному рівні почали створюватись в Україні в 1986 р., переважно в межах адміністративних районів з досить потужним потенціалом агропромислової сфери та інфраструктури.

Агропромислові комбінати за змістом і діяльністю однозначні з концерном. Концерн може включати у спільну діяльність різні формування, що створені внаслідок проведення приватизації, в т.ч. і спільні підприємства (за участю інофірм) та інофірми, приватних іноземних підприємців. Мотивацією формування такої структури може бути поєднання зусиль у фінансово-кредитній діяльності, сприяння впровадження науково-технічних розробок, нових технологій, здійснення зовнішньоекономічної, маркетингової та іншої діяльності.

Органами управління концерну є збори представників (уповноважених), рада директорів, правління (як виконавчий орган). Основними функціями концерну можуть бути вивчення ринку, маркетингові дослідження, консультативне та юридичне обслуговування, створення ринкової інфраструктури та сприяння розвитку підприємницької діяльності, залучення інвестицій, розробка та експертна оцінка інвестиційних проектів.

Більш поширеною формою інтеграційних виробничо-комерційних формувань є асоціації. Це практично добровільне виробничо-комерційне об'єднання юридично і господарсько самостійних підприємств по виробництву, переробці і реалізації продукції. Економічні відносини в таких структурах ґрунтуються на забезпеченні умов отримання однакового прибутку на витрати по формуванню основних і обігових засобів з урахуванням періоду виробничого циклу в них або за ресурсним потенціалом.

Виробнича (науково-технічна) система являє собою групу підприємств та організацій, які на добровільній основі здійснюють спільну діяльність з виробництва окремих видів продукції під керівництвом головного підприємства чи організації.

Останні беруть на себе відповідальність за високоефективне виробництво, розробляють та удосконалюють технологію виробництва, виконують його матеріально-технічне забезпечення. Фінансування здійснюється за рахунок вступних внесків та відрахувань підприємств-учасників від результатів своєї діяльності.

Різновидами інтеграційних формувань, з виявленням активної ролі фінансового чинника, в цукробуряковому підкомплексі є конгломерати, холдинги та агропромислово-фінансові групи.

Однією із перспективних форм є агропромислові конгломерати (союзи). Склад їх визначається необхідністю поєднання буряківництва, переробної промисловості, торгівлі, фінансових структур, обслуговуючих організації та ін. Основою подібних структур є фінансові структури (відділення банку, банк, фінансово-розрахунковий центр).

Конгломерат – це часткове об'єднання капіталів і праці його членів через установчий договір, входження і вихід із союзу – добровільний. Конгломерат не несе відповідальності за зобов'язаннями своїх членів. Проте члени союзу несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями в розмірі і порядку, передбаченому установчими документами.

На регіональному рівні доцільно створювати холдингові компанії. Особливістю холдингу є те, що материнська компанія здобувши контроль над іншими підприємствами шляхом придбання пакету акцій або іншим способом, забезпечує собі управління та контроль над ними. При цьому відносини між підприємствами будуються на основі так званої “системи участі”.

Перевагами холдингу є: можливість здійснення ефективного управління на всіх етапах виробництва з врахуванням технологічних особливостей кожного; усунення ризиків, хоча підприємства, що входять до складу холдингу, є юридичними особами і кожне несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями, однак у разі виникнення критичної ситуації материнська компанія може зробити додаткові капіталовкладення, надати гарантії для отримання кредитів.

Зарубіжний досвід свідчить про високу ефективність функціонування

агропромислово-фінансових груп. Господарський механізм та організаційна структура агропромислово-фінансових груп (рис.3.3) адаптовані до ринкових умов і дозволяють найповніше реалізувати переваги інтеграційних формувань.

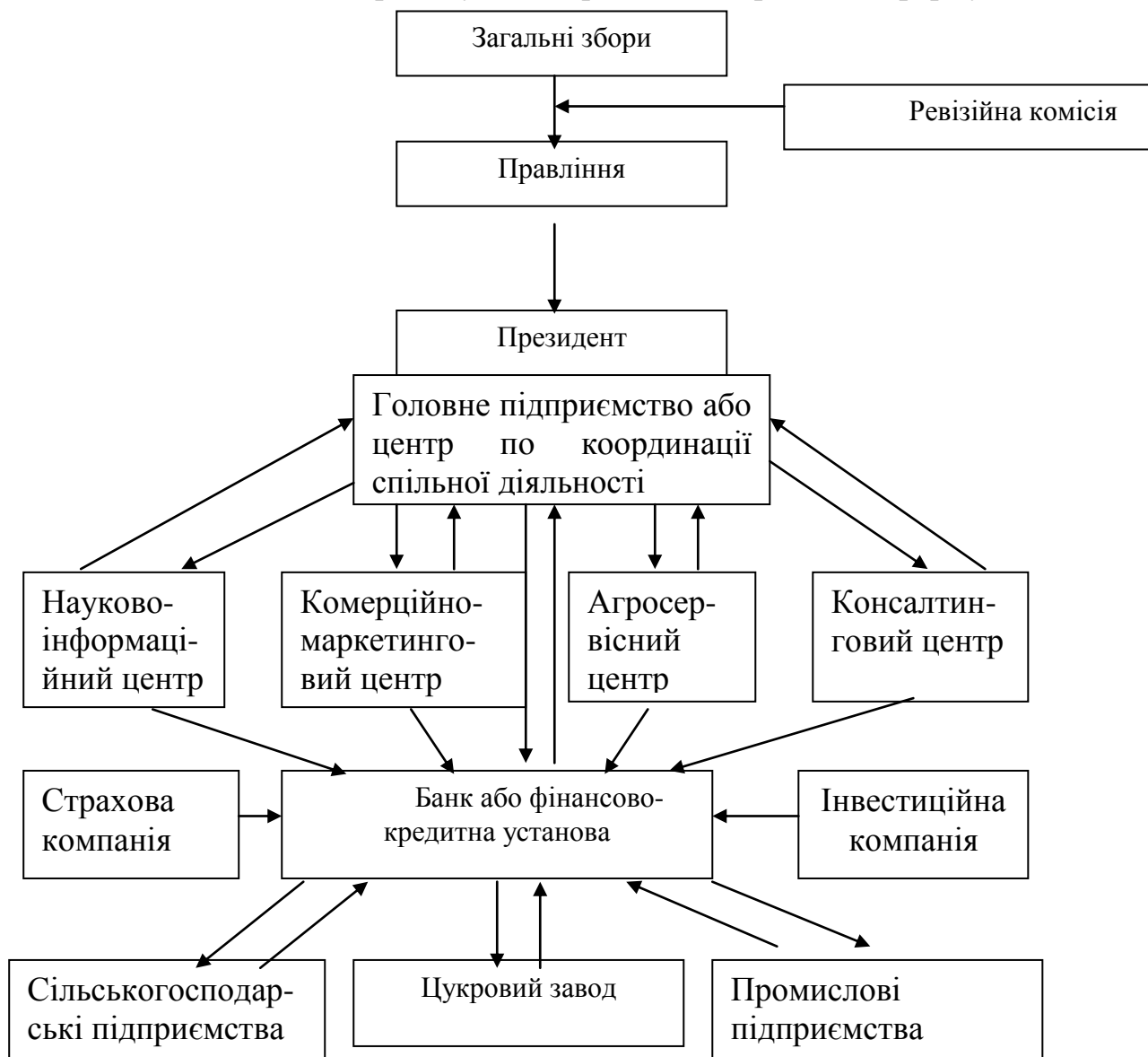

Рис. 3.3. Організаційно-управлінська структура агропромислово-фінансової групи

Агропромислово-фінансові групи створюються для реалізації інвестиційних проектів, підвищення ефективності виробництва і якості продукції та розширення ринків збуту. Крім цього з'являються додаткові можливості для акумулювання фінансових ресурсів, скорочення податкових витрат і, що особливо важливо, передбачені заходи державної підтримки.

При створенні агропромислово-фінансових груп сільськогосподарські та

переробні підприємства одержують доступ до дешевих кредитних ресурсів, що дозволять оновити основні фонди, покращити матеріально-технічне забезпечення виробничого процесу, збільшити виробництво цукрових буряків та цукру, покращити якість продукції шляхом впровадження сучасної техніки і технологій, охопити в єдине ціле весь технологічний процес починаючи з насінництва і закінчуючи реалізацією кінцевої продукції (цукру). В свою чергу у фінансових структур з'являються гарантії високої прибутковості інвестицій та повернення внутрішніх кредитів.

Агропромислова інтеграція в сучасних умовах являє собою якісно новий процес, який покликаний задовольнити інтереси сільськогосподарських, переробних, обслуговуючих підприємств та фінансових структур з метою забезпечення потреби ринку в конкурентоспроможній продукції, сприяння впровадженню науково-технічного прогресу та сучасних технологій в цукробуряковому виробництві.

В удосконаленні організації агропромислового ринку інтеграційні процеси відіграють значну роль, але по кожній із її складових вона неоднакова. Зокрема, на становлення структури продовольчого ринку вони справляють досить відчутний вплив. Вертикальна інтеграція сприяє більш чіткому відокремленню продуктових підкомплексів як специфічних частин національного продовольчого комплексу. Продуктові ринки функціонують найбільш успішно на базі саме продуктових підкомплексів. Якщо підприємства продуктового підкомплексу інтегровані за схемою вертикальної та горизонтальної інтеграції, то цим самим створюються передумови і для прояву інших організаційних чинників і, перш за все, створення об'єднань (союзів) виробників за ознакою, яка в зарубіжній практиці іменується професійною. Мова йде про об'єднання виробників окремих продуктів: цукрових буряків, молока, тварин певного виду та віку на м'ясо і т. д. Ці професійні союзи не є суб'єктами конкурентних відносин. Вони представляють і відстоюють інтереси виробників як в рамках інтегрованих структур, так і в рамках системи державного регулювання окремої галузі. Саме вони могли б на повну силу вимагати захисту

вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продовольства, орієнтуючись на досвід країн Європейського Союзу.

На базі товариств виробників сільськогосподарського та промислового профілю мають бути створені міжгалузеві (міжпрофесійні) організації, які виконуватимуть функції представництва інтересів галузі у владних структурах, координацію роботи підприємств продуктового підкомплексу з урахуванням ситуації на внутрішньому та зовнішньому ринку, розподілу субсидій та дотацій і т.п. Остаточне рішення щодо створення в Україні професійних та міжпрофесійних організацій ще не прийнято, тому це завдання можна вважати завданням ближчої перспективи.

На нашу думку, створення подібної структури для узгодження інтересів всіх учасників цукробурякового виробництва є нагальною проблемою, яка потребує негайного вирішення. В нашому випадку мова йде про створення неприбуткової міжпрофесійної організації в межах продуктового підкомплексу. Це має бути організація, яка буде діяти за іншими установками ніж асоціація цукровиків України.

Національна асоціація цукровиків України “Укрцукор” є добровільною некомерційною організацією заснованою цукровими заводами України для захисту їх інтересів. До її складу входять цукрові заводи та інші підприємства цукрової промисловості України, а також ряд сервісних підприємств інших галузей.

Головними завданнями асоціації “Укрцукор” є:

- сприяння розвитку цукрової галузі;
- представництво і захист інтересів учасників Асоціації державними і громадськими органами, організаціями;
- захист економічних, виробничих, комерційних інтересів учасників Асоціації;
- збір, розробка і розповсюдження економічної, технічної інформації.

На відміну від асоціації міжпрофесійна організація в цукробуряковому підкомплексі повинна створюватися для узгодження просування сировини та цукру на внутрішній та зовнішній ринки і бути неприбутковою організацією. Вона

реєструється на місцевому (обласному) та регіональному (міжобласному) рівнях кооперативними і професійними об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, переробників, оптовиків, роздрібних торговців, інших учасників продуктового підкомплексу та представників товариств споживачів. У разі створення національних міжпрофесійних організацій регіональні організації стають їх складовими підрозділами (рис.3.4).

Рис.3.4. Запропонована організаційна структура місцевої міжпрофесійної організації виробників цукру

Міжпрофесійним організаціям можуть бути надані повноваження для виконання завдань адміністративного характеру, що мають відношення до виконання їх прямих обов'язків.

Міжпрофесійні організації повинні створюватися за такими принципами:

- комплексність – вимагає, щоб створена організація базувалась на економічних і соціальних інтересах всіх його учасників;

- системність – вимагає, щоб кожен учасник організації залишався абсолютно суверенним як суб'єкт господарювання;
- добровільність входження кожного члена до організації;
- неприбутковість діяльності.

Основними функціями міжпрофесійних організацій у межах продуктових підкомплексів можуть бути:

- вивчення ринкового попиту, пропозицій та участь у розробці ринкових механізмів їх регулювання;
- завоювання ринків, забезпечення їх прозорості для всіх учасників;
- встановлення правил виведення продукції на ринок, а також цін на неї та умов оплати і продажу;
- підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом встановлення і запровадження вимог до якості, а також правил її визначення, транспортування та презентації продукції по всьому технологічному ланцюгу включно до роздрібної торгівлі;
- реалізація науково-дослідницьких, експериментальних та впроваджувальних програм, спрямованих на найкраще виконання вище зазначених функцій;
- організації інших заходів, що відповідають загальним інтересам та правилам агропромислової політики.

Основні завдання міжпрофесійних організацій – застосовувати в інтересах виробників сировини стандарти на цукрові буряки та регулювати роботу цукрових заводів з метою гарантування надійності поставок цукру на внутрішній і експортний ринки.

Функції щодо забезпечення якості цукрових буряків організація може виконувати наступним чином:

- рекомендувати і затверджувати сорти цукрових буряків для вирощування, приймати стандарти на них, здійснювати класифікацію й інспекцію цукросировини з тим, щоб дати точну оцінку її якісним параметрам і сприяти її ефективній переробці;

- застосовувати стандарти і нормативні правила, що регулюють транспортування, зберігання і переробку цукросировини і використання наявних засобів і потужностей;
- здійснювати і субсидувати наукові дослідження, сприяти проведенню досліджень в галузі якості цукросировини і цукру, користуючись при цьому необхідною технічною, економічною і статистичною інформацією всіх міністерств і відомств України і маючи в своєму підпорядкуванні науково-дослідницьку лабораторію.

Міжпрофесійна організація може займатися також регулюванням рівня тарифів на транспортування і переробку цукросировини. Нові тарифи вводяться щорічно і розраховуються з врахуванням нормативних витрат на переробку цукрових буряків і узгоджуватися з цукровими заводами.

Функції міжпрофесійної організації виконуватимуться персоналом чотирьох відділів. Відділ інспекції здійснюватиме перевірку якості цукрових буряків по мірі їх надходження на бурякоприймальні пункти. Ваговий відділ контролюватиме зважування цукрових буряків на цих пунктах, регулярно проводитиме ревізію надходження сировини на завод згідно встановлених графіків, розглядатиме випадки нерегулярного надходження сировини на завод.

Науково-дослідницька лабораторія буде займатися оцінкою якості нових сортів цукрових буряків, фундаментальними і прикладними дослідженнями в галузі переробки цукросировини, надаватиме технічну допомогу учасникам процесу виробництва цукру. Відділ економіки і статистики буде здійснювати економічні дослідження з питань, що пов'язані з діяльністю організації, оприлюднюватиме результати виконаних наукових робіт і статистичні дані.

Бюджет міжпрофесійної організації виробників цукру складається із внесків її учасників. Прибутки і видатки організації прогноуються і затверджуються з урахуванням операцій, що фінансуються за рахунок організації.

Доходна частина бюджету міжпрофесійної організації виробників цукру може формуватися за рахунок:

а) внесків професійних об'єднань та підприємств сільськогосподарського сектору;

б) державних субсидій та дотацій;

в) субсидій місцевих органів влади;

г) повернення авансів та позик;

д) прибутку від вкладення вільних коштів;

е) прибутку від надання різних послуг;

є) інших надходжень.

З бюджету міжпрофесійної організації виробників цукру можуть фінансуватися:

а) адміністративні витрати;

б) витрати на закупку нерухомості для забезпечення роботи різних служб;

в) витрати, необхідні для виконання своїх основних функцій;

г) позики і кредити, необхідні для виконання своїх основних функцій;

д) технічні і фінансові витрати для впровадження заходів, передбачених співтовариством.

Україна, як і будь-яка інша країна, повинна спиратися на чим раз більш конкурентоспроможне агропромислове виробництво без будь-яких субсидій. Ринок – це не просто зустріч попиту і пропозиції, це, перш за все, організація, діючі правила і настанови. І тому мова повинна йти про арбітраж між різними інтересами для того, щоб кожний отримав справедливу винагороду за свою роботу. На міжпрофесійні організації і будуть покладені такі функції.

Трансформація національного цукробурякового виробництва в сучасну структуровану сукупність ринків товарів і послуг стикається з потужною конкуренцією з боку світового ринку та його суб'єктів, які активно просуваються на ринок країни. В цих умовах велику роль відіграють питання організації маркетингу. На нього покладаються завдання уникнення дисбалансів між обсягами виробництва (пропозицією) цукру і платоспроможним попитом на нього, які виникли внаслідок звуження внутрішнього ринку цукру; координації виробництва у відповідності до змін кон'юнктури ринку; проведення моніторингу ринку; формування конкурентних

переваг вітчизняної продукції на світовому ринку. За таких умов значний стабілізуючий вплив могла б справляти дієва інтеграція партнерів агропромислового комплексу. Тому налагодження інтеграційних відносин як засобу організації ринку в цукробуряковому підкомплексі є невідкладним завданням.

Сучасні вимоги до них двоїсті. З одного боку, вони мають максимально сприяти дієвій повноцінній справедливій конкуренції і відбору на цій основі найбільш життєздатних ефективних господарських одиниць, а з іншого - забезпечувати стабілізацію попиту та пропозиції, цін та доходів товаровиробників. Стабільність на сучасному ринку ціниться так само високо, як і конкуренція.

Різні технологічні ланки цукробурякового підкомплексу у своїй діяльності забезпечують виробництво цукру, але в силу своєї організаційно-економічної відокремленості ці підрозділи конкурують між собою при розподілі прибутку від реалізації спільно виробленого товару. Необхідність координації і узгодження економічних інтересів породжує економію витрат, що досягається при вертикальній інтеграції. В зв'язку з цим існують два типи економічних інтересів організаційно відокремлених технологічних ланок цілісної системи виробництва цукру:

а) інтерес забезпечення технологічної цілісності виробничого процесу одержання цукру через вдосконалення технологій, підвищення конкурентоспроможності кінцевого продукту;

б) інтерес розподілу прибутку, рівновигідність виробництва на всіх стадіях технологічного ланцюга та відповідальності за функціонування інтегрованої системи через удосконалення економічних відносин між її суб'єктами.

Зауважимо, що важкий економічний стан аграрної галузі зумовлений не лише ножицями цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, а й несприятливим для сільськогосподарських товаровиробників співвідношенням цін на сільськогосподарську сировину і готову продукцію для кінцевого споживача, вироблену із цієї сировини.

У минулому ціни на конкретний товар формувалися від витрат на виробництво сировини і матеріалів і завершувалися роздрібною ціною на кінцевий продукт. У ринковій економіці ціни формуються у зворотному напрямку – від

роздрібної ціни кінцевого продукту до собівартості виробництва сировини і матеріалів (рис.3.5).

II. Протизатратна схема ціноутворення в умовах ринкової економіки

Рис. 3.5. Схема формування цін на прикладі цукрових буряків і цукру

Вищевикладене змушує підприємства формувати витрати виробництва на одиницю товару так, щоб вони окупилися роздрібною ціною, оскільки на її рівень вони не мають прямого впливу. Тому науковці і практики знаходяться у пошуку такого ціноутворення, яке б забезпечило однакову вигідність виробництва. Оскільки аграрні і переробні підприємства між собою технологічно тісно пов'язані і взаємозалежать одне від одного, то виправдано економічні відносини між ними будувати таким чином, щоб забезпечити рівну вигідність витрат на всіх стадіях технологічного ланцюга. Досягнути цього можна запровадженням принципово нового механізму інтеграції сільськогосподарських і переробних підприємств харчової промисловості, який би спрямував їх дію на досягнення максимального кінцевого результату.

Так, наприклад, Андрійчук В.Г. [6, с.45] пропонує економічні відносини між учасниками інтеграційного процесу будувати не на основі купівлі-продажу, а через розподіл між ними грошового доходу від реалізації продукції кінцевого споживання. За критерій такого розподілу беруться визначені на кожній стадії єдиного технологічного циклу нормативні витрати: по аграрних підприємствах витрати на

виробництво сировини і її транспортування до місця переробки, а по переробних – витрати на переробку сировини, підготовку до реалізації і оптову реалізацію готової продукції. Кожному учаснику інтеграційного процесу направляється така частка виручки від реалізації кінцевої продукції, яка дорівнює частці нормативних витрат учасника у сукупних нормативних витратах на всіх стадіях технологічного циклу.

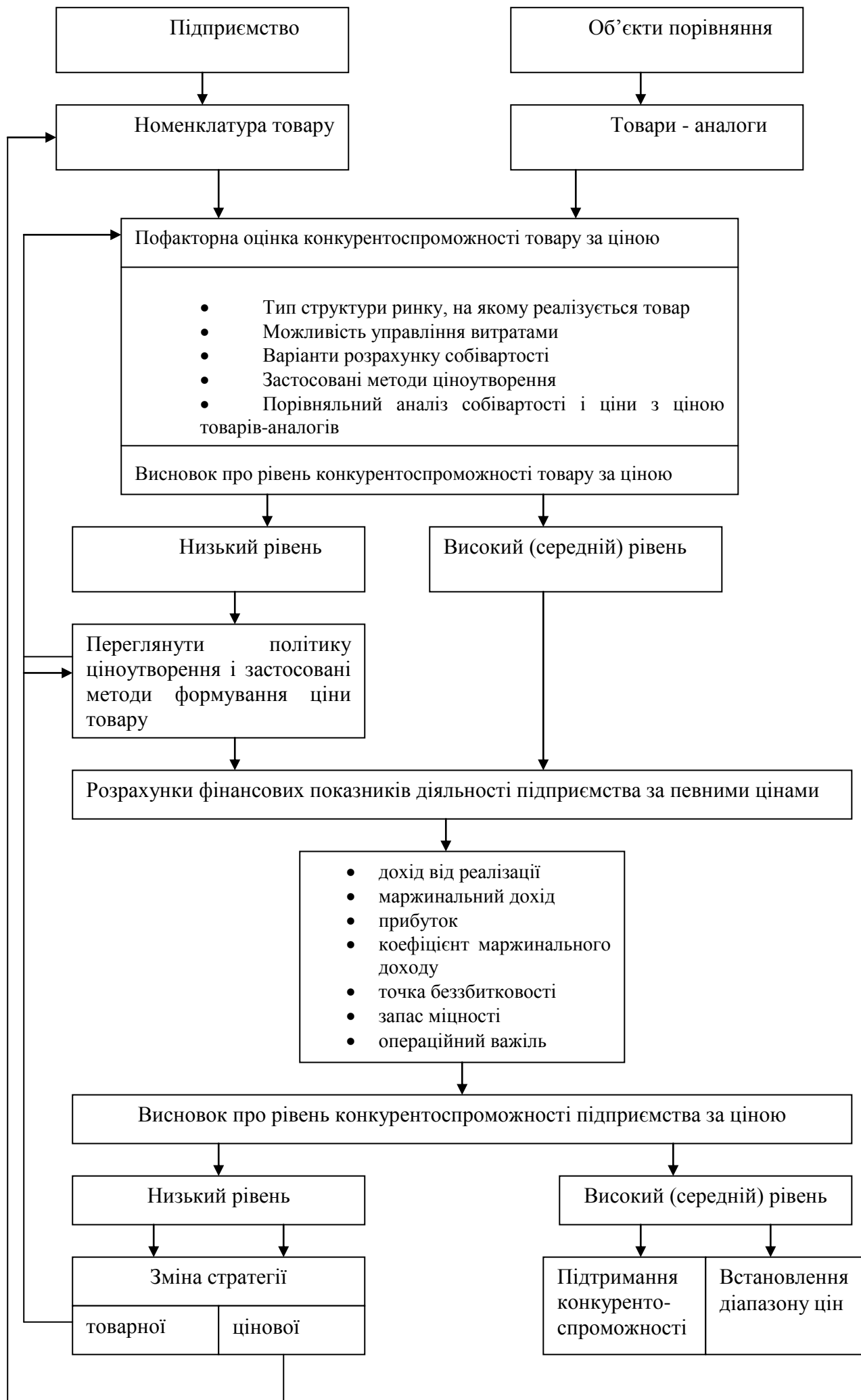
Такої ж думки притримується і Гриненко І.П. [42, с.52-53].

За такого розподілу кожний учасник інтеграційного процесу одержує однакову суму грошової виручки на гривню витрат і, отже, досягається рівна рентабельність продажу, як в аграрному, так і в промисловому виробництві. Розподіл грошової виручки пропорційно витратам учасників тоді буде найбільш справедливим, коли враховуватимуться співвідношення між постійними і змінними витратами на кожній технологічній стадії.

Недоліком цього механізму посилення інтеграції, на наш думку, є те, що він базується на розподілі чистого доходу (виручки), а не купівлі-продажу цукрових буряків.

На наш погляд, підприємству для того, щоб бути конкурентоспроможним в умовах ринкових відносин, необхідно уважно реагувати на будь-які зміни, що відбуваються на ринку, на якому воно діє. Для цього потрібно проводити аналіз динаміки показників суми змінних витрат, постійних витрат, ціни товару, обсягу випуску й реалізації кожного виду товару та загального обсягу випуску і реалізації. В цьому випадку підприємство в будь-який час може визначити той обсяг виробництва і реалізації продукції, який необхідний для прибуткової діяльності підприємства та прийняття рішень з питань змін, залежних від кон'юнктури.

На основі практики функціонування цукрових заводів і розрахунків фінансових показників нами розроблено алгоритм оцінки конкурентоспроможності підприємства за ціновим фактором, який представлено на рис. 3.6. Дана оцінка включає: рівень конкурентоспроможності товару за ціною, розрахунок фінансових показників діяльності підприємства, висновок про рівень конкурентоспроможності підприємства.

Цей алгоритм дає можливість підприємствам за розрахунками фінансових показників робити висновки про рівень його конкурентоспроможності на даний час.

Виходячи із виявленої в дисертації динамічної залежності ціни, обсягу випуску і реалізації продукції, чистого доходу і прибутку та наведеного вище алгоритму оцінки конкурентоспроможності підприємства за ціновим фактором, нами розроблено методичні пропозиції щодо формування ціни на продукцію цукробурякового виробництва і визначення її конкурентоспроможності.

Визначати ціну цукру нами пропонується за такою формулою:

$$Ц = ЗВ_{н} + ПВ_{н} + K_{\phi} \cdot x \cdot H_{c} \quad (3.36)$$

де Ц - ціна товару, грн.;

$ЗВ_{н}$ - нормативні змінні витрати, що припадають на одиницю товару, грн.;

$ПВ_{н}$ - нормативні постійні витрати, що припадають на одиницю товару, грн.;

K_{ϕ} - функціонуючий капітал на одиницю продукції, грн.;

H_{c} - норма прибутку у середньому по народному господарству, у частках.

За формулою 3.36 враховується поділ витрат на змінні і постійні. Це дає можливість розраховувати ціну з урахуванням різноманітних принципів розподілу суми постійних витрат на одиницю товару. Формула 3.36 дозволяє розглядати різноманітні варіанти цін на товар через зміну норми прибутку (рентабельності) і величину постійних витрат, що припадають на одиницю товару.

Запропоновані методичні підходи дозволяють об'єктивно оцінити становище підприємства на ринку, дають можливість проаналізувати рівень конкурентоспроможності за ціновим фактором і прийняти ефективні управлінські рішення. Перевага даної методики у наступному:

- простота у застосуванні;
- можливість проведення аналізу взаємозв'язку показників ціни, рентабельності товару, обсягу випуску і реалізації для досягнення беззбиткової діяльності підприємства;
- можливість застосування різноманітних принципів розподілу постійних витрат за видами товару;

- можливість коригування цін залежно від зміни кон'юнктури ринку, на якому діє підприємство, водночас з аналізом наслідків цих змін;
- проведення аналізу впливу можливих змін показників на величину прибутку;
- визначення залежності зміни прибутку від відсотка зміни доходу.

Цей же методичний підхід доцільно використовувати при встановленні ціни на цукрові буряки і цукор в межах сировинної зони цукрового заводу. Ціну можна визначити за формулою:

на цукрові буряки:

$$Ц_{цб} = ((3V_a \times O_{цб} + ПВ_a)(1 + P)) / O_{цб} \quad (3.37)$$

на цукор:

$$Ц_{ц} = ((3V_z \times O_{ц} + ПВ_z)(1 + P)) / O_{ц} \quad (3.38)$$

де $ПВ_z$ і $ПВ_a$ – загальна сума постійних витрат відповідно по цукровому заводу і аграрних підприємствах, грн.;

$3V_z$ і $3V_a$ – змінні витрати відповідно на 1 т цукру і 1 т цукрових буряків, грн.;

$O_{ц}$ – обсяг виробленого цукру, т;

$O_{цб}$ – обсяг поставлених на переробку цукрових буряків, т;

P – рентабельність виробництва, яка визначається за формулою:

$$P = ((V_p - (НВ_z + НВ_a)) / (НВ_z + НВ_a)), \quad (3.39)$$

де V_p – доход (виручка) від реалізації цукру, грн.;

$НВ_z$ - нормативні витрати цукрового заводу на виробництво цукру, грн.;

$НВ_a$ - нормативні витрати аграрних підприємств на виробництво цукрових буряків, грн.

Отже, щоб визначити ціну цукрових буряків спочатку потрібно розрахувати базову величину нормативних сукупних витрат - постійних і змінних. По цукровому заводу ці витрати визначаються при повному використанні його виробничої потужності, а по аграрних підприємствах – виходячи із того обсягу сільськогосподарської сировини, яка необхідна для забезпечення вказаного рівня використання потужності. Причому, якщо постійні витрати по переробному і

окремо по аграрних підприємствах визначають загальною сумою, то розрахунок змінних витрат потрібно здійснювати на 1 т цукру і 1 т цукрових буряків.

Такий підхід до розрахунку сукупних витрат дає змогу визначити їх нормативну величину за будь-якого коефіцієнта використання потужності, розрахувати пропорції розподілу грошової виручки від реалізації цукру виходячи із його фактичної величини.

Таким чином, нормативні витрати можна визначити за такими формалізованими моделями:

по цукровому заводу ($НВ_3$):

$$НВ_3 = ПВ_3 + (ЗВ_3 \times O_{ц}) \quad (3.40)$$

по аграрних підприємствах ($НВ_a$):

$$НВ_a = ПВ_a + (ЗВ_a \times O_{цб}) \quad (3.41)$$

Механізм впливу частки постійних витрат у сукупних витратах та пропорції розподілу грошової виручки діє у режимі, за якого із зменшенням коефіцієнта використання потужності цукрового заводу збільшуватиметься частка відрахувань від грошової виручки тому учаснику інтеграційного процесу, в якого вища частка постійних витрат і навпаки. За однакової частки постійних витрат в обох учасників інтеграційного процесу пропорції розподілу грошової виручки залишатимуться однаковими за будь-якого рівня використання виробничої потужності.

Крім того, врахуємо в процесі розподілу грошової виручки від реалізації цукру рівень цукристості сировини та коефіцієнт вилучення цукру в процесі переробки (табл.3.1).

Для розрахунку за нормативні витрати і базові пропорції розподілу визначено розподіл в інтегрованому формуванні при 100% використанні потужності цукрового заводу, рівень цукристості – 16% і відсоток вилучення цукру – 75%. Як видно з розрахункових даних таблиці, при зростанні всіх якісних показників, а саме цукристості коренеплодів, коефіцієнта вилучення цукру, урожайності буряків зростає розмір грошової виручки від реалізації цукру на користь цукрових заводів.

Розподіл грошової виручки від реалізації цукру за 100% використання потужності цукрового заводу та різних варіантів урожайності цукрових буряків

Коефіцієнт вилучення цукру	Цукристість коренеплодів, що надійшли на переробку, %									
	до 14,5		14,6 – 15,5		15,6 – 16,5		16,6 – 17,5		17,6 – 18,5	
	Розподіл між виробником сировини(Вс) та цукровим заводом(Цз), %									
	Цз	Вс	Цз	Вс	Цз	Вс	Цз	Вс	Цз	Вс
30 т/га										
0,72-0,73	28,7	71,3	29,6	70,4	30,5	69,5	31,4	68,6	32,2	67,8
0,73-0,74	28,8	71,2	29,8	70,2	30,7	69,3	31,6	68,4	32,5	67,5
0,74-0,75	29,0	71,0	30,0	70,0	30,9	69,1	31,8	68,2	32,7	67,3
0,75-0,76	29,2	70,8	30,2	69,8	31,1	68,9	32,0	68,0	32,9	67,1
0,76-0,77	29,4	70,6	30,3	69,7	31,3	68,7	32,2	67,8	33,1	66,9
0,77-0,78	29,6	70,4	30,5	69,5	27,7	72,3	32,4	67,6	33,3	66,7
0,78-0,79	29,7	70,3	30,7	69,3	31,7	68,3	32,6	67,4	33,5	66,5
0,79-0,80	29,9	70,1	30,9	69,1	31,9	68,1	32,8	67,2	33,7	66,3
0,80-0,81	30,1	69,9	31,1	68,9	32,0	68,0	33,0	67,0	33,9	66,1
0,84-0,85	31,0	69,0	32,0	68,0	33,0	67,0	33,9	66,1	34,9	65,1
35 т/га										
0,72-0,73	30,3	69,7	31,3	68,7	32,2	67,8	33,1	66,9	34,0	66,0
0,73-0,74	30,5	69,5	31,5	68,5	32,4	67,6	33,4	66,6	34,3	65,7
0,74-0,75	30,7	69,3	31,7	68,3	32,6	67,4	33,6	66,4	34,5	65,5
0,75-0,76	30,9	69,1	31,9	68,1	32,8	67,2	33,8	66,2	34,7	65,3
0,76-0,77	31,1	68,9	32,1	67,9	33,0	67,0	34,0	66,0	34,9	65,1
0,77-0,78	31,3	68,7	32,3	67,7	29,4	70,6	34,2	65,8	35,1	64,9
0,78-0,79	31,5	68,5	32,5	67,5	33,4	66,6	34,4	65,6	35,3	64,7
0,79-0,80	31,6	68,4	32,7	67,3	33,6	66,4	34,6	65,4	35,5	64,5
0,80-0,81	31,8	68,2	32,8	67,2	33,8	66,2	34,8	65,2	35,7	64,3
0,84-0,85	32,7	67,3	33,8	66,2	34,8	65,2	35,8	64,2	36,7	63,3
40 т/га										
0,72-0,73	31,6	68,4	32,6	67,4	33,5	66,5	34,5	65,5	35,4	64,6
0,73-0,74	31,8	68,2	32,8	67,2	33,7	66,3	34,7	65,3	35,6	64,4
0,74-0,75	32,0	68,0	33,0	67,0	33,9	66,1	34,9	65,1	35,8	64,2
0,75-0,76	32,2	67,8	33,2	66,8	34,1	65,9	35,1	64,9	36,0	64,0
0,76-0,77	32,3	67,7	33,4	66,6	34,3	65,7	35,3	64,7	36,2	63,8
0,77-0,78	32,5	67,5	33,6	66,4	30,6	69,4	35,5	64,5	36,4	63,6
0,78-0,79	32,7	67,3	33,8	66,2	34,8	65,2	35,7	64,3	36,7	63,3
0,79-0,80	32,9	67,1	33,9	66,1	35,0	65,0	35,9	64,1	36,9	63,1
0,80-0,81	33,1	66,9	34,1	65,9	35,1	64,9	36,1	63,9	37,1	62,9
0,84-0,85	34,0	66,0	35,1	64,9	36,1	63,9	37,1	62,9	38,1	61,9

Покладений у основу визначення пропорцій розподілу грошової виручки принцип рівновигідності, що забезпечує однакову окупність витрат аграрних підприємств і цукрового заводу, дозволяє визначити ціну на цукрові буряки в межах

встановленої ціни на цукор. Як показують розрахунки, ціна на цукрові буряки у 2002 р., що встановлена постановою Кабінету Міністрів України № 142 від 15 лютого 2002р., не забезпечує окупності витрат на вирощування сировини. І нами запропоновано встановлювати ціни на цукрові буряки по кожному виробнику цукрових буряків, що поставляє цукрові буряки на цукровий завод. Для цього ціну реалізації 1 т цукру, відповідно до пропорцій розподілу грошової виручки залежно від рівня використання потужності цукрового заводу, вилучення цукру, рівня цукристості та урожайності коренів, розподіляють на частки, що належать відповідно виробнику сировини і цукровому заводу. Наприклад, при умові 100% використання потужності заводу, 75,5% вилучення цукру, урожайності цукрових буряків 30 т/га і цукристості коренів 16% пропорції розподілу становлять: 31,1% - цукровому заводу і 68,9% виробнику сировини, тобто якщо ціна реалізації цукру становить 1975 грн./т, то відповідно цукровому заводу належить 610,5 грн., а виробнику сировини – 1364,5 грн. Для отримання 1 т цукру, за наведених умов, потрібно 8,3 т цукрових буряків ($1/0,75 \times 0,16$), тобто ми можемо визначити ціну цукросировини – $1364,5/8,3 = 164,4$ грн./т (табл. 3.2).

Викладені закономірності в зміні пропорцій розподілу грошової виручки мають принципове значення, оскільки забезпечують однакову окупність сукупних витрат в аграрних і переробних підприємствах, незалежно від того, як використовувалася виробнича потужність протягом звітного періоду. Важливо також, що викладений механізм агропромислової інтеграції має такі переваги:

- учасники інтеграційного процесу стають обопільно зацікавленими в об'єктивному визначенні якості сільськогосподарської сировини. Адже переробні підприємства втрачають сенс занижувати якість сировини при її прийманні, бо така дія не принесе їм ніякої економічної вигоди;
- менш гострою стає проблема різної віддачі вкладень через неоднакову швидкість обороту капіталу в аграрній і агропромисловій сферах. Адже розрахунок з аграрними підприємствами має здійснюватися по мірі надходження грошової виручки від реалізації готової продукції і в цьому відношенні вони ставляться в однакові умови з переробними підприємствами;

• інтеграційний механізм орієнтований на економію витрат. Ті аграрні та переробні підприємства, які господарюють раціонально і скорочують завдяки цьому витрати, досягаючи їх меншої величини у порівнянні з нормативними витратами, будуть отримувати більшу економічну вигоду, ніж ті учасники, в яких витрати співпадають або ж перевищують нормативні.

Таблиця 3.2

Ціна на 1 т цукрових буряків залежно від розподілу грошової виручки та рівня урожайності культури

Коефіцієнт вилучення цукру	Цукристість коренеплодів, що надійшли на переробку, %				
	до 14,5	14,6 – 15,5	15,6 – 16,5	16,6 – 17,5	17,6 – 18,5
30 т/га					
0,72-0,73	143,0	151,2	159,2	167,0	174,6
0,73-0,74	144,6	152,9	161,0	168,8	176,5
0,74-0,75	146,2	154,6	162,7	170,6	178,3
0,75-0,76	147,8	156,2	164,4	172,4	180,2
0,76-0,77	149,4	157,9	166,1	174,2	182,0
0,77-0,78	151,0	159,5	177,0	175,9	183,8
0,78-0,79	152,5	161,1	169,5	177,7	185,6
0,79-0,80	154,1	162,8	171,2	179,4	187,4
0,80-0,81	155,6	164,4	172,9	181,1	189,2
0,84-0,85	163,2	172,3	181,1	189,6	197,9
35 т/га					
0,72-0,73	139,6	147,5	155,2	162,7	170,0
0,73-0,74	141,2	149,2	156,9	164,5	171,8
0,74-0,75	142,7	150,8	158,6	166,2	173,6
0,75-0,76	144,3	152,3	160,2	167,9	175,3
0,76-0,77	145,8	153,9	161,9	169,6	177,1
0,77-0,78	147,3	155,5	173,0	171,2	178,8
0,78-0,79	148,8	157,1	165,1	172,9	180,5
0,79-0,80	150,3	158,6	166,7	174,6	182,2
0,80-0,81	151,8	160,2	168,3	176,2	183,9
0,84-0,85	159,1	167,8	176,2	184,3	192,3
40 т/га					
0,72-0,73	137,1	144,8	152,3	159,5	166,6
0,73-0,74	138,6	146,4	153,9	161,2	168,3
0,74-0,75	140,1	147,9	155,5	162,9	170,0
0,75-0,76	141,6	149,5	157,1	164,5	171,7
0,76-0,77	143,1	151,0	158,7	166,2	173,4
0,77-0,78	144,6	152,5	170,0	167,8	175,1
0,78-0,79	146,0	154,1	161,9	169,4	176,8
0,79-0,80	147,5	155,6	163,4	171,0	178,4
0,80-0,81	148,9	157,1	165,0	172,6	180,1
0,84-0,85	156,0	164,4	172,6	180,5	188,1

Одним з найбільш складних питань практичного застосування викладеного механізму агропромислової інтеграції є визначення нормативних витрат і пропорцій розподілу грошової виручки від реалізації кінцевої продукції. Цю проблему повинні розв'язувати міжпрофесійні організації, створення яких стало нагальною проблемою сьогодення.

Таким чином, важливим заходом щодо підвищення конкурентоспроможності цукру є проблема оптимізації взаємовідносин між партнерами цукробурякового комплексу на основі зміцнення його цілісності. Основним механізмом поєднання інтересів партнерів цукробурякового комплексу є їх агропромислова інтеграція.

Висновки до розділу 3

1. Вийти з кризи в цукробуряковому виробництві неможливо без залучення інвестиційних ресурсів. Варто ствердити, що сучасне інвестиційне середовище в АПК України є несприятливим, високо ризикованим і не приваблює внутрішніх і зовнішніх інвесторів. І, очевидно, що воно таким залишиться на перспективу, якщо з боку держави не буде вжито негайних і ефективних заходів, які б переломили негативні тенденції і сприяли формуванню привабливого інвестиційного середовища в агропромисловому секторі в цілому та в цукробуряковому підкомплексі зокрема.

Потрібно використовувати нові форми мобілізації інвестицій, насамперед такі, як фінансово-інвестиційні компанії, акціонерні товариства зони бурякосіяння цукрових заводів, які дають можливість сконцентрувати державні, колективні, приватні засоби для реструктуризації підприємств галузі.

2. В умовах ринкових відносин доцільно втілити агропромислову інтеграцію між партнерами цукробурякового підкомплексу в різноманітних формах, починаючи від найпростішої (контрактної) і закінчуючи створенням агропромислових об'єднань із залученням іноземних інвесторів. Завданням таких об'єднань є підвищення інтенсифікації цукробурякового виробництва, удосконалення організації заготівель, збереження та переробки цукросировини, найбільш раціональне використання виробничих ресурсів для з метою підвищення

конкурентоспроможності кінцевої продукції. Акумуляція коштів в одній системі дозволить не тільки раціонально використовувати ресурси, але й формувати ринкове мікро середовище всередині об'єднання.

Взаєморозрахунки між партнерами повинні залежати від кількості і якості виробленої сировини. При ефективній інтеграції відпаде сама проблема існування декількох ринків цукру, оскільки відшкодування витрат на вирощування сировини буде забезпечувати пропорційний розподіл витрат виробничих ресурсів і певний нормативний прибуток.

3. Цукробуряковий комплекс може вийти з кризи тільки об'єднавши зусилля всіх своїх сфер і ланок. Таке об'єднання забезпечить:

- мобілізацію матеріальних і фінансових ресурсів і надасть можливість уникнути стихійного закриття цукрових заводів через їх санацію, спеціалізацію і перепрофілювання;
- реструктуризацію галузі, впровадження високих технологій;
- оптимізацію співробітництва з державою через економічний механізм регулювання виробництва;
- гарантію поставок і збуту цукру шляхом формування маркетингових служб і центрів;
- ефективність виробництва і конкурентоспроможність українського цукру на зовнішньому ринку;
- збереження і зміцнення соціальної сфери цукробурякового виробництва.

ВИСНОВКИ

1. Цукробуряковий підкомплекс – важлива складова АПК та народного господарства в цілому. За останні роки досліджувана галузь різко зменшила обсяги виробництва, що пов'язано з її непідготовленістю до переходу до ринкових відносин, з порушенням зв'язків між сільським господарством та цукровими заводами, з відсутністю регулюючих дій з боку держави.

А ще недавно цукробуряковий підкомплекс України відігравав роль стабілізатора економіки і соціального розвитку суспільства. Більше того, він був донором, за рахунок якого формувалися фінансові ресурси для багатьох галузей промисловості і виробничих послуг.

Однак вибрана модель ринкових відносин в агропромисловому виробництві поставила його у вкрай важкі умови, незважаючи на винятково сприятливі ґрунтово-кліматичні умови. З одного боку – низький платоспроможний попит населення, а з другого – значне підвищення цін на матеріально-технічні ресурси порівняно із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію, що зумовило руйнацію відносно паритетних міжгалузевих відносин.

За цих умов постає завдання знаходження шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва.

2. Конкурентоспроможність продукції цукробурякового виробництва залежить від конкурентного потенціалу, що формується під впливом багатьох факторів і являє собою систему взаємозалежних блоків: перший блок – земля, природні умови, потоки матеріальних, трудових, фінансових ресурсів; другий блок – виробничий процес, що поєднує всі фактори виробництва; третій – реалізація готової продукції, її розподіл, відшкодування витрат у вигляді грошової виручки, фінансові результати.

Підвищення конкурентоспроможності українського цукру – важливе народногосподарське завдання, пов'язане із стабілізацією продовольчого ринку.

3. Цукробурякове виробництво має ряд особливостей, які варто враховувати при обґрунтуванні концепції формування конкурентних переваг. Ці особливості можна умовно розділити на фактори зовнішнього (макрорівень) та внутрішнього

(мікрорівень) середовища. Під макрорівнем розуміють всі ті умови, які товаровиробник, як правило не може змінити, але їх необхідно враховувати. До них відносять ґрунтово-кліматичні умови, демографічне й економічне середовище, законодавчу базу, технологічно-інноваційний розвиток.

Під факторами внутрішнього середовища варто розуміти такі, які піддаються контролю зі сторони суб'єкта господарювання. Найважливішими серед них є: фінансовий стан, технологія виробництва, організаційна структура управління, інформаційно-статистична база, кадрова політика, постачальники.

Найпроблематичнішою є реалізація конкурентних переваг України на ринку вільної реалізації цукру. Нині на ньому значну частину займає цукор, вироблений з цукрової тростини, вартість якого, з огляду на об'єктивні технологічні витрати, є відчутно нижчою від вартості бурякового цукру, через що цінова конкуренція на даному ринку може бути невиправдано виснажливою і неефективною.

Таким чином, виникає потреба в пошуку реальних шляхів підприємствами цукробурякового підкомплексу в забезпеченні конкурентних переваг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Тут неабияка роль повинна приділятися державній підтримці досліджуваного виробництва.

4. Матеріально-технічне забезпечення та ресурсно-технологічне оновлення процесу виробництва можна вважати одним з важливих чинників стабільного розвитку цукробурякового підкомплексу та підвищення конкурентоспроможності його продукції. Однак в умовах сьогодення значна кількість цукрових буряків втрачається внаслідок відсутності паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, транспорту. Послуги машинно-тракторних структур, особливо тих, які сформувалися на базі імпортової техніки, залишається дорогими і роблять при існуючих цінах не вигідним виробництво цукрової сировини.

Таким чином, стрімко зростаюча відсталість підприємств, які вирощують цукрові буряки, руйнування їх виробничого потенціалу призводить до зменшення обсягів реалізації продукції до критичного рівня, погіршення її якості, втрати фінансової забезпеченості. При такому становищі бурякосійні господарства надалі

втрачатимуть цінову конкурентоспроможність на внутрішньому ринку. В кінцевому це призведе до насичення українського ринку іноземним цукром.

Отже, для вирощування цукрових буряків з мінімальними затратами і одночасно без зниження їх продуктивності бурякосійним господарствам необхідно впроваджувати ресурсо- та енергозберігаючі технології.

5. Інтегратором ефективного функціонування цукробурякового підкомплексу є цукровий завод. Таке місце об'єктивно зумовлене його роллю в технологічному процесі – він випускає кінцеву продукцію. На сьогодні цукрові заводи не мають коштів для заміни зношеного обладнання лабораторій по визначенню якості цукрових буряків, практично припинено придбання буртоукладальних машин і тракторних навантажувачів для приймання та зберігання цукросировини, значно впали темпи оновлення основного технологічного та енергетичного обладнання.

Незадовільний поточний стан і значний фізичний знос технологічного обладнання підприємств цукрової промисловості визначають невисокі показники виходу цукру і його якість. Удосконалення технологічних процесів переробки цукрових буряків – першооснова підвищення конкурентоспроможності цукру.

Актуальною проблемою цукробурякового підкомплексу являється не тільки створення нової його матеріально-технічної бази, але й ефективне її використання, одним з важливих показників якого являється тривалість виробничого сезону. Вибір тривалості виробництва може проводитися за різноманітними критеріями: максимальним виходом цукру, мінімальною собівартістю, максимальним прибутком, мінімальним приведеними затратами.

6. Незважаючи на те, що в Тернопільській області є всі сприятливі природно-економічні умови для конкурентоспроможного виробництва цукросировини та цукру за період 1990-2002 рр. відбувся значний спад цукробурякового виробництва: посівні площі скоротилися з 107,3 тис. га до 65,1 тис. га, урожайність – з 309 ц/га до 185 ц/га, валовий збір за досліджуваний період зменшився майже втричі.

Кризове становище буряківництва стало наслідком погіршення фінансово-економічного стану господарств області, що проявилось в неможливості дотримання технології вирощування цукрових буряків, внесення необхідної кількості добрив (в

2002 р. порівняно з 1990 р. внесення мінеральних добрив скоротилося в 4 рази, органічних - в 6 разів).

Проаналізувавши конкурентоспроможність виробництва цукрових буряків на Тернопільщині, видно, що починаючи з 2000 року від виробництва солодких коренів сільськогосподарські підприємства отримують збитки. Це пов'язано з тим, що собівартість вирощування цукросировини значно випереджає ріст реалізаційної ціни.

Криза, яка охопила сировинну галузь, не може не позначитися на цукровій промисловості. Виробництво цукру в області в 2002 році порівняно з 1990 роком зменшилось більш як в 4 рази: з 4424123 т в 1990 р. до 105700 т в 2002 р.

Негативним явищем цукробурякового виробництва є і значне зниження цукристості коренеплодів: з 16,15% в 1990 р. до 12,1% в 2002 р.

Деформовано економічні відносини між виробниками цукросировини і цукру, між цукробуряковим підкомплексом і державою. Обмін відбувається, в основному на бартерній основі з грубим порушення паритету цін, строків платежів і повноти розрахунків.

Таким чином, як свідчить аналіз, стан цукробурякового виробництва в Тернопільській області є досить важким. Наше завдання полягає в обґрунтуванні шляхів виходу з кризового становища і забезпеченні високих показників конкурентоспроможності кінцевої продукції.

7. Інвестиційна стратегія розвитку цукробурякового виробництва повинна витікати із загальної стратегії його розвитку. Очевидно, що в силу природно-кліматичних, географічних, історичних й економічних особливостей для цукробурякового підкомплексу нашої країни оптимальною є стратегія, зорієнтована на повне забезпечення внутрішнього ринку і експорту значної частини цукру. Зазначена стратегія розвитку досліджуваного виробництва повинна мати відповідне інвестиційне забезпечення, без якого вона не може реалізована.

Державна інвестиційна програма розвитку цукробурякового підкомплексу має передбачати досягнення стратегічної мети – стабільність її соціально-економічного розвитку, і визначити механізм реалізації інвестиційної політики шляхом

комбінованої моделі залучення інвестицій на основі мобілізації внутрішніх та зовнішніх джерел інвестування.

Для залучення та використання інвестицій в цукробуряковому виробництві, необхідно створити на рівні держави правові умови, які б визначалися стабільністю правового, політичного, економічного режиму й зацікавленістю всіх структур влади в їх ефективному використанні.

Важливими чинниками привабливості у кожній державі для інвесторів є політична та економічна стабільність, рівень розвитку ринкового середовища і ринкової інфраструктури, стає правове поле, сприятливий податковий клімат та валютний режим, міра економічної свободи.

8. Проблема взаємовідносин партнерів цукробурякового підкомплексу складна і багатоаспектна. Для її вирішення необхідно:

- ліквідувати давальницьку схему взаємовідносин і перейти до грошових розрахунків;
- прискорити поглиблення інтеграційного процесу та розвиток аграрно-промислового виробництва;
- удосконалити взаєморозрахунки між бурякосійними господарствами і цукровими заводами на основі пропорційного розподілу витрат і отримання нормативного прибутку.

В цілому агропромислова інтеграція забезпечує вирішення таких проблем цукробурякового виробництва: поєднання економічних, фінансових інтересів бурякосійних господарств і цукрових заводів, уникнення їх банкрутства, збереження діючих і створення нових робочих місць, оновлення соціальної інфраструктури; збільшення тривалості виробничого сезону цукрових заводів, що забезпечує зниження собівартості цукру і підвищення його конкурентоспроможності; концентрація внутрішніх та зовнішніх інвестицій; вирішення сировинної проблеми за рахунок підвищення урожайності цукрових буряків.

Створення аграрно-промислових формувань в цукробуряковому виробництві має відповідати принципам добровільності, взаємовигідності, економічної заінтересованості в досягненні визначеної спільної мети.

9. На державному рівні цукробурякове виробництво, як матеріалізована основа розвитку вітчизняного ринку цукру та формування експортних ресурсів, має бути визначене пріоритетною сферою АПК для найбільш сприятливих регіонів з погляду на ефективне використання природно-кліматичного й ресурсного потенціалу.

Держава повинна активно стимулювати підвищення конкурентоспроможності продукції цукробурякового виробництва. Це передбачає серйозні інвестиції в науку і новітні технології, у професійну підготовку, у розвиток комунікацій та інформаційних мереж, підтримку податковим кредитами.

Специфіка цукробурякового підкомплексу визначає головні напрями державного регулювання: державну підтримку, здійснення комплексних соціальних і економічних реформ; пряму державну бюджетну і кредитну допомогу; використання специфічних економічних важелів контролю за цінами; забезпечення розширеного відтворення й оптимального розміщення цукробурякового виробництва на території держави. Державне регулювання цукробурякового виробництва має здійснюватись економічними методами на основі створеного законодавцями сприятливого нормативно-правового поля, яке включатиме:

- забезпечення стимулюючих взаємовідносин в цукробуряковому підкомплексі та прибутковості галузі;
- державне замовлення на цукор;
- стимулювання інвестиційних і інноваційних процесів через сприятливу податкову, кредитну політику;
- створення з участю фінансових структур аграрно-промислових професійних формувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208с.
2. Анализ хозяйственной деятельности - 2-е изд. перераб. и доп. (И.А. Белобжецкий, В.А. Белобородова, М.Ф. Дьячков и др.). Под ред. В.А. Белобородовой. - М.: Финансы и статистика, 1985. - 352с.
3. Анализ хозяйственной деятельности предприятий пищевой промышленности. - 2-е изд. перераб. и доп. (М.И. Солопенко, Л.И. Старовойтенко, А.П. Ковальская, А.С. Белозерский). Под ред. М.И. Солопенко. - М.: Агропромиздат, 1988. - 256с.
4. Андрианов В.М., Соколова Н.А., Усков М.Е. Комплексное использование сырья в промышленности. - М.: Экономика, 1988. - 301с.
5. Андрийчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства. - К.: Урожай, 1990. - 232с.
6. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин // Проблеми реформування ринкової економіки. Спеціальний випуск. Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми і перспективи. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2000. – 420с.
7. Андриюшенко Р. Экспортные проблемы свеклосахарного комплекса Украины // Финансовая Украина. - 1994. - №18. - С.7.
8. Аністратенко В.О., Федоров В. Г. Математичне планування експериментів в АПК: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1993. – 375с.
9. Антонюк В.В. Проблемы ценового паритета // Сахарная свекла. - 1992. - №4. - С.3-4.
10. Антонюк В.В., Антонюк Н.В. Формирование цен на кормовые отходы сахарного производства // Сахарная свекла. - 1992. - №6. - С.3-4.
11. Анчишкин А.Й. Научно-технический прогресс и интенсификация производства. - М.: Политиздат, 1981. - 94с.

12. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия: Учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М, 1999.
13. Баглей Р.Р. Агропромислова інтеграція / Економіка підприємств АПК // Навчальний посібник для вузів. - Тернопіль: Збруч, 1997. - С.20-23.
14. Балабанова Г.И. Штрихи к портрету... // Сахарная свекла. - 1995. - №12 – С.16-19.
15. Балабанова Л.В. Маркетинг: Підручник. – Донецьк, 2002. –562с.
16. Баранов А.А. Интенсификация: экономический и социальный аспекты. - М.: Экономика, 1983. - 255с.
17. Блаж И.Д. Оптимальное планирование производства в аграрнопромышленных комплексах. – М.: Пищевая промышленность, 1974.
18. Бланк И.А. Торговый менеджмент. К.: Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса, 1997. – 408с.
19. Большакова Г. Международный форум // Сахарная свекла. - 1996. - №1 - С.22-24.
20. Борович И.Л. Себестоимость продукции предприятия // Пищевая промышленность. - 1992. - №9. - С.7-9.
21. Борщевский П.П. Интенсификация пищевой промышленности. - К.: Урожай, 1989. - 136с.
22. Борщевский П.П. Резервы и пути повышения эффективности производства в сахарной промышленности. - К.: Знание, 1984. - 17с.
23. Борщевский П.П. Эффективность свеклосахарного производства. - К.: Техніка, 1977. - 187с.
24. Борщевский П.П., Свиргун М.Д. Экономика, организация и планирование сахарного производства. - М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982. - 248с.
25. Борщевский П.П., Шмаглий Е.Б. Повышение эффективности производства в пищевой промышленности. - К.: Знание, 1989. - 16с.
26. Бугаенко И.Ф. Сахарная промышленность европейских стран // Сахарная промышленность. - 1993. - №1. - С.13-14.

27. Бугуцький О.А., Гончарова Л.Г. Економія сукупних затрат праці в сільському господарстві. - К.: Урожай, 1987. - 160с.
28. Булда В.А., Подгаєць С.І. Харчова промисловість. - К.: 1972. - С.31-35.
29. Вальтер С.Б., Лишанский М.Л. Прибыль сельскохозяйственных предприятий, ее распределение и использование. - М.: Агропромиздат, 1990. - 240с.
30. Воблий Л.Г. Нариси з історії Російсько-української цукробурякової промисловості. - Том II. - К.: Друкарня Української академії наук, 1928. - 248с.
31. Вопросы повышения эффективности сахарного производства: тез. докл. науч. конф. молодых ученых и специалистов. - К.: ВНИИСП, 1989. - 114с.
32. Гайдуцький П.І. Міжгалузевий госпрозрахунок в агропромислових формуваннях. - К.: Урожай, 1992. - 144с.
33. Гаркавенко С.С. Маркетинг: Підручник. – Київ, 2002. – 712с.
34. Гвоздев В.А., Горелик В.А., Кононенко А.Р. Математическое моделирование экономических взаимоотношений. // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1980. - №6. – С.31-39.
35. Гейфман Р.С., Крайник Й.У., Подольный Й.В., Шубик В.Б. Использование производственных мощностей в промышленности. - К.: Наукова думка, 1977. - 202с.
36. Герасимчук В.Г. Маркетинг: теорія і практика. - К.: Вища школа, 1994. - 327с.
37. Голощاپов А.Н. Система оптимального планирования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность. - 1993. - №3. - С.8-11.
38. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. - М.: Издательство “Финпресс”, 1998. - 416 с.
39. Гончаров В.Д., Ключач В.А. Комплексное развитие сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности. - М.: Агропромиздат, 1988. - 127с.
40. Гончаров В.Д., Куропаткин А.Н. Укреплять взаимосвязи партнеров // Сахарная промышленность. - 1995. - №2. - С.2-4.

41. Городник М.П., Шойхер А.Л. Снижение содержания сахара в мяесе – резерв повышения эффективности работы // Сахарная промышленность. - 1987. - №1, - С.28-29.
42. Гриненко І.П. розвиток інтегрованих відносин в цукробуряковому підкомплексі // Економіка АПК. – 2001. - №10. – С.51-55.
43. Грузинов В.П., Мамедова Л.Н. Рынок и предпринимательство // Пищевая промышленность. - 1992. - №10. - С.3-5.
44. Гуриненко Н.Н. Эффективность центровывоза сахарной свеклы // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1989. - №5. - С.16-19.
45. Гусев Е.А. Как снизить потери сахара // Сахарная промышленность. - 1993. - №3. - С.8-11.
46. Гуцайлюк З.В. Учет й контроль показателей зффективности производства в пищевой промышленности.-М.:Агропромиздат, 1985.-120с.
47. Гуцайлюк З.В., Терещук Н.П. Оперативный контроль затрат в свеклосахарном производстве. - К.: Техника, 1979. - 64с.
48. Денисова И.Г., Буцукина И.Б. Моделирование конкурентоспособности и конкуренции на рынке как средство контроллинга процессов функционирования // Економіка: проблеми теорії і практики – 2001. – Вип.86. – С.3-7.
49. Дусановский С.Л. Свеклосахарный комплекс Подолья и резервы повышения его эффективности. - К.: Изд-во УСХА, 1990. - 162с.
50. Экономическая стратегия фирмы. Учебное пособие. / Под ред. Градова А.П. - Санкт-Петербург: Специальная литература, 1995. – 414 с.
51. Елисеев Й.Й. Статистические методы измерения связей / Под ред. А.И.Жигорева. - Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1982. - 136с.
52. Завьялов П.С., Демидов В.Е. Формула успеха: маркетинг (сто вопросов – сто ответов о том, как эффективно действовать на внешнем рынке). – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Международные отношения, 1991. – 416 с.
53. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках и таблицах: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 496с.

54. Заєць О.С. Ринок цукру: проблеми теорії і практики. – К.: Наук. думка, 1998. – С.204.
55. Заичковский А.А. Повышение эффективности использования основных фондов свеклосахарного производства. - К.: Урожай, 1988. - 139с.
56. Закон України “Про вступ до Міжнародної Організації по цукру” // Цукор України. - 1994. - №4. - С.40.
57. Закон України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Галицькі контракти. – 1997. – № 45. – С. 129–137.
58. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” // Галицькі контракти. – 1998. –№ 10. – С. 146–147.
59. Закон України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” // Урядовий кур’єр. – 1996.–№ 152–153.–С. 7–12.
60. Зелепухин А.Д. Важнейшая сельскохозяйственная культура в зеркале современных экономических отношений // Сахарная свекла. - 1995. - №4. - С.2-4.
61. Зелінський А.А. Ефективність буряківництва в умовах інтенсифікації. - К.: Урожай, 1989. – 104с.
62. Зельднер А.Г. Эквивалентность обмена в условиях перехода к рыночным отношениям // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. - 1992. - №2. - С.5-8.
63. Зинченко А. Показатели и факторы повышения эффективности АПК // АПК: экономика и управление. - 1998. - №7.-С. 10-12.
64. Зубенко В.Ф. Бурякоцукровий комплекс України: Проблеми подолання кризи та реформування галузі // Вісник аграрної науки. - 1993. - №9. - С.3-11.
65. Зубець М.В. Напрями економічного зростання АПК України. – К.: Аграрна наука, 1999-56 с.
66. Индустриальная технология производства сахарной свеклы. – К.: Урожай, 1983. – 135 с.

67. Инструкция по планированию, учету и калькулированию себестоимости продукции на предприятиях сахарной промышленности. - М.: 1976. - 152с.
68. Іващук О.Т. Математичні методи та моделі в управлінні виробництвом. - К.: 1993. - 177с.
69. Іллевич С.В. Із історії розвитку цукробурякового виробництва в Україні // Цукор України. 1994. - №2. - С.25-26.
70. Імас Є.В. Формування та розвиток цукробурякового підкомплексу в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 352с.
71. Іспірян Г.П., Нгуен А.К. методичний підхід і методика визначення конкурентної позиції фірми на ринку // Легка промисловість. – 1999. - №1-2. – С.66-67.
72. Как достичь успеха: практические советы деловым людям / Под ред. Хрумкого В.С. – М.: Республика, 1992. – 510с.
73. Как поддержать эквивалентность обмена между сельским хозяйством и другими отраслями экономики // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. - 1991. - №8. - С.2-5.
74. Калита Н.С., Спицына Т.Ю., Кожуховский И.С. Цены и ценообразование. Состояние, проблемы, перспективы. -К.: Вища школа, 1988. - 219с.
75. Карлофф В. Деловая стратегия: Пер. с англ. / Науч. ред. и авт. послесл. В.А. Приписнов. – М.: Экономика, 1991. – 239 с.
76. Кісіль М.І. Сучасні тенденції та шляхи активізації інвестиційного процесу в АПК // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. — 1999. — № 2. — С. 118-124.
77. Князев В.А. Приемка и хранение сахарной свеклы по прогрессивной технологии. - М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984. - 200с.
78. Коваленко В.П. Всемирный рынок: экономические законы развития. М.: Экономика, 1990. - 128с.
79. Ковтун І.Г. Прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві. – К.: Урожай, 1990. - 200с.

80. Коденська М.Ю. та ін. Цукробурякове об'єднання в системі РАПО. - К.: Урожай, 1988. - 80с.
81. Коденська М.Ю. Цукробурякове виробництво України. - К., Інститут аграрної економіки УААН, 1998. - 55с.
82. Комаров В.Й., Мухачев А.В. Предприятия пищевой промышленности при переходе к рынку // Пищевая промышленность. - 1993. - №6. - С.3-5.
83. Конищева Н.И. Региональные резервы ресурсосбережения. - К.: Наукова думка, 1989. – 165с.
84. Кононенко І. Метод експрес-аналізу рівня конкурентоспроможності продукції // Економіка України. – 1998. - №2. – С.80-82.
85. Конончук А.Я. Цены и эффективность производства. - Минск.: Беларусь, 1989. - 127с.
86. Корчак В.Й. О возможных путях совершенствования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность. - 1993. - №6. – С.6.
87. Кот Ю.Д. Как повысить эффективность производства // Сахарная промышленность. - 1992. - №1. – С.16-18.
88. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. 2-е европ. изд. – К., М., СПб.: Изд-во “Дом Вильямс”, 1998. – 1056 с.
89. Краткий словарь-справочник / Под ред. Малыгина Ю. М. – М.: Агропромиздат, 1991. – 95с.
90. Кулик С.А., Воловельская С.Н., И.А. Рабинович. Математические методы в планировании материально-технического снабжения. – К.: Вища школа, 1974. – 228с.
91. Ламбен Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с французского. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
92. Лановик Б.Д., Дусановский С.Л. Свеклосахарный комплекс Подолья.-К.: Знание, 1983. – 12с.
93. Лебединский Ю.П. Свеклосахарный аграрно-промышленный комплекс и эффективность его функционирования. – К.: Наукова думка, 1978. – 222с.

94. Литвин Ю.Я. Нормативный метод учета в сельском хозяйстве. - К.: Вища школа, 1985. - 157с.
95. Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления. – М.: Финансы и статистика, 1983. –231с.
96. Медведев П.А. Экономико-математические методы в прикладных исследованиях и хозяйственный механизм. - М.: Изд.-во МГУ, 1982. - 112с.
97. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т.1-2. М.: Республика, 1993. – 400с.
98. Маркин Ю.П. Анализ внутрипроизводственных резервов. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 158с.
99. Мартыанов В.П. Интенсификация свеклосахарного производства Украины: экологические, экономические, рыночные аспекты / Харьк. гос. аграрн. ун-т. Харьков, 1993. – 119с.
100. Мачкур Л.А. Система оцінки діяльності підприємств в рамках концепції контролінгу // Вісник технологічного університету Поділля. Серія: Економічні науки. – 2001. - №4(35). – С. 10-15.
101. Мелентьев Б. Продукція стратегічного значення // Харчова і переробна промисловість. - 1993. - №1. - С.6-9.
102. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. - К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. - 272 с.
103. Мудров А.Б. Численные методы для ПЭВМ на языках Бейсик, Фортран и Паскаль. - Томск: МП “РАСКО”, 1991. - 272с.
104. Муравьев А.И., Игнатьев А.М., Крутик А.Б. Малый бизнес: экономика, организация, финансы. – СПб.: “Издательский дом”Бизнес-пресса”, 1999. –608с.
105. Мурашко В.М., Максимов М.П. Нормативи виходу і природних втрат сільськогосподарської продукції. - К.: Урожай, 1976. - 255с.
106. Нанаенко А.К., Сапельников Д.В. Уборка: потери минимальны // Сахарная свекла. - 1996. - №8. - С.3-4.
107. Науково обґрунтована система землеробства в господарствах Тернопільської області. - Тернопіль: Облполіграфвидав. - 1988. - 236с.

108. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент: Навч. пос. – Київ, 2002. – 560с.
109. Нібит М.Ф., Хвощинська А.М., Головань Л.Г. Нові рішення у проектах водопостачання і каналізації цукрових заводів // Цукор України. - 1994. - №4. - С.29-31.
110. Новые способы интенсификации технологических процессов свеклосахарного производства // Обзорная информация. - М.: Агрониит ЭИПП. - 1988. - Вып.5. - 44с.
111. Новый этап в развитии отрасли // Сахарная промышленность. - 1992. - №1.-С.4-6.
112. Основи ринкової економіки / В.М. Петюх, М.О.Ліфінцев, О.О. Беляєв та ін. За ред. В.М Петюха. - К.: Урожай, 1993. - 112с.
113. Основные показатели сахарной промышленности за дореволюционный и революционный периоды. - Снабтехиздат, Москва-Ленинград, 1932 - 192с.
114. Основы предпринимательской деятельности (Экономическая теория. Маркетинг. Финансовый менеджмент) / Под ред. В.М. Власовой. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 496с.: ил.
115. Пантелеева З.Н. О размерах и реконструкции сахарных заводов // Сахарная промышленность. - 1985. - №3. - С.40-43.
116. Папцов А.Г. В основе - взаимная заинтересованность // Сахарная свекла: производство и переработка. - 1990. – №4. - С.62-63.
117. Папцов А.Г. Регулирование рынка сахара в ЕС // Сахарная свекла. - 1996. - №2. - С.8-9.
118. Папцов А.Г. Состояние и перспективы развития свеклосахарного производства на Украине // Сахарная свекла. - 1996. - №9. - С.11-13.
119. Паршиков М.Я. Сахарная промышленность. - М.: 1967. - 84с.
120. Пастух Ю.А. Ефективність виробництва цукрових буряків. // Наукові основи виробництва цукрових буряків та інших культур бурякової сівозміни в сучасних економічних та екологічних умовах. – К.: ІЦБ УААН. – 1998. – Книга 1. – С. 119-123.

121. Пастух Ю.А. Ефективність технологій виробництва цукрових буряків в умовах Поділля. // Аграрна наука – селу. – Вип. 7. Т. 2. – ПДАТА. – 1999. С.91-95.
122. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. – К.: “Лібра”, 1998. – 392с.
123. Пыркин В.Й., Бондарь В.С., Милютин В.А. Как избавиться от сахарного дефицита? // Сахарная свекла. - 1991. - №3. - С.64.
124. Повалюхин М.И., Корольков А.С. Положение в сахарной промышленности зарубежных стран (Обзор) // Сахарная свекла. - 1996. - №3. - С.20-21.
125. Покараев. Г.М. Ресурсосбережение. Проблемы и решения. - М.: Экономика, 1990. - 141с.
126. Поплавский В.Г. Агропромышленная интеграция в свеклосахарном производстве. - Львов: Высшая школа, 1981. - 153с.
127. Поплавський В. Розвивати інтеграцію в цукробуряковому виробництві // Економіка України. - 1994. - №2. - С.90-93.
128. Попова М.А., Сабетова Л.А. Эффективность свекловодства в условиях рыночных отношений // Сахарная свекла. - 1991. - №5. - С.7-9.
129. Майкл Портер. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896с.
130. Постанова Кабінету Міністрів України “Про перелік товарів (продукції, робіт, послуг), експорт яких забороняється за бартерними (товарообмінними) операціями” // Галицькі контракти. – 1998. – № 25. – С. 81–82.
131. Посулько Н.С., Вальтер С.В. Азбука рыночной экономики: вопросы и ответы. - М.: Агропромиздат, 1991. - 143с.
132. Прауде В.Р., Білий О.Б. Маркетинг. - К.: Вища школа, 1994. - 256с.
133. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України. Наукова доповідь / За ред. І.І. Лукінова та П.Т. Саблука // Економіка АПК. — 2000. — № 8. — С. 3-35.

134. Проблемы повышения эффективности производства в сахарной промышленности / П.П. Борщевский, А.А. Гончар, Е.В. Павленко, В.Д. Колько. Под ред. П.П. Борщевского. - К.: ИПК МПП УССР, 1982. - 144с.
135. Пушкар М.С. Контролінг. – Тернопіль, 1997. –146с.
136. Райзберг Б.А., Фатхутдинов Р.А. Управление экономикой. Учебник. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1999. – 784 с.
137. Резервы эффективности сахарного производства / Полторац П.В., Пантелеева З.Н., Шевчук П.В. и др. Под ред. Пантелеевой З.Н. - М.: Легкая и пищевая промышленность. - 1982. - 176с.
138. Рудавский А. Мировой рынок сахара: спрос превышает предложение // Финансовая Украина. - 1994. - №18. - С.7.
139. Рудзицкий Б.М. Экономические проблемы ресурсосбережения в условиях интенсификации. - М.: 1987. - 217с.
140. Савчук В.К. Економічний аналіз діяльності підприємств і організацій АПК. - К.: Урожай, 1991. - 224с.
141. Сайганов А.С., Германович Г.В. Обоснование цен на продукцию сельского хозяйства для регулирования межотраслевого эквивалентного обмена // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. - 1993. - №1. - С.5-7.
142. Сапронов А.Р. Технология сахарного производства. М.: Агропромиздат, 1986. - 430с.
143. Семенов.А. Міжнародні прямі інвестиції // Економіка України. – 1998. - №7. – С.77-84.
144. Ситник В.П., Маланчук Л.М., Стельмашук А.М. Вдосконалення економічного механізму господарювання в АПК. - К.: Урожай, 1989. - 184с.
145. Сільське господарство України. - К., 1997. - 155 с.
146. Слюсар В.Д. Сахарная промышленность Украины / Совершенствование производственно-технической базы. - К.: Наукова думка, 1980. - 246с.
147. Смирнов К.А. Нормирование и рациональное использование материальных ресурсов. - М.: Высшая школа, 1990. - 303с.

148. Спичак В.В. Поднять уровень научного обеспечения отрасли // Сахарная промышленность. - 1993. - №2. - С.5-7.
149. Спичак В.В., Сапронов Н.М. Снижение потерь свекломассы и сахара // Сахарная промышленность. - 1993. - №2. - С.7.
150. Справочник по планированию в агропромышленном комплексе. – К.: Урожай, 1991. – 423с.
151. Справочник директора предприятия. Под ред. М.Г. Лапусты. - М.: ИНФРА – М, 1996. - 704 с.
152. Стародубровская И. Од монополизма до конкуренции. – М.: Политическая литература, 1990. – 172с.
153. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2001 рік. - Тернопіль, 2002. - 445с.
154. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2002 рік. - Тернопіль, 2003. - 542с.
155. Статистичний щорічник України за 2001 рік. - К.: Техніка, 2002. - 612с.
156. Статистичний щорічник України за 2002 рік. - К.: Техніка, 2003. - 663с.
157. Степанов И.Г. Пропорции в производственных системах. Оценка и оптимизация. - М.: Экономика, 1980. - 157с.
158. Сурков И.М., Степкин А.И. Совершенствование экономических отношений в свеклосахарном подкомплексе // Экономика с,-х. и перерабатывающих предприятий. - 1991. - №10. - С.38-40.
159. Сусиденко В.Т., Дмитраш В.В., Грабовецкий Б.Е. Совершенствование управления объединением сахарной промышленности. - К.: Урожай, 1989. - 107с.
160. Терехов Л.Л Кибернетика для экономистов. - М.: Финансы и статистика, 1983. - 189с.
161. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер. с англ. под ред. Л.Г.Зайцева, М.И. Соколовой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 175 с.

162. Указ Президента України “Про затвердження Основних напрямів розвитку агропромислового комплексу України на 1998–2000 роки” // Урядовий кур’єр. – №84.–1998.–С. 9.

163. Указ Президента України “Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку” (№694/2002 від 08.08.02)// Урядовий кур’єр. – 2002. – №147. – С.10.

164. Україна в цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник. – 272с.

165. Уотермен Р. Фактор оновлення. Как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании. – М.: Прогресс, 1988. – 362с.

166. Фарион И.Д. Анализ эффективности использования производственного потенциала в условиях перехода к рыночной экономике. - Харьков: Основа, 1992. - 206с.

167. Фатхутдинов Р.А. Стратегический маркетинг: Учебник. – М.: ЗАО “Интел-Синтез”, 2000. – 640с.

168. Фурса А.В. Ціноутворення на цукросировину в умовах формування ринкових відносин // Економіка АПК. – 2000. - №7. – С.87-89.

169. Хайне П. Экономический образ мышления: перевод с англ. – М.: Новости, 1991 г. – 702 с.

170. Хвалковский Т.П, Герасименко А.А. Ценообразование и рациональное использование отходов сахарного производства // Сахарная промышленность – 1995. - №5. - С.2-4.

171. Хелемский М.З. Пищевая промышленность. - М.: 1989. - 96с.

172. Холод Л.И. Как поддержать эквивалентность обмена между сельским хозяйством и другими отраслями экономики // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. - 1991. - №8. - С.2-5.

173. Хруцкий В.С., Корнеева И.В. Современный маркетинг: настольная книга по исследованиям рынка: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 528с.

174. Целуйко А.С. Резервы экономии топлива при обработке почвы. // техника в сельском хозяйстве. – 1986. – №2. – С. 45-47.

175. Чернов Ю.П., Степаненко И.Д. Применение математических методов и ЭВМ в свеклосахарном производстве. - М.: Пищевая промышленность, 1970. - 70с.
176. Чернявская Л.И. и др. Расшифровка и снижение неучтенных потерь сахара // Сахарная промышленность. - 1993. - №3. - С.21-22.
177. Шершньова З.Є., Оборська С.В. Стратегічне управління: Навч. посібник. – К. – КНЕУ, 1999. – 384 с.
178. Шпичак О.М. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств із сферою заготівель і переробки технічних культур. - К.: Урожай, 1987. - 152с.
179. Шпрыгин В.Й. Самофинансирование и ресурсосбережение в промышленности. - М.: Экономика, 1989. - 236с.
180. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). Пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко. Общая ред. Акад. А.Г. Милейского. – М.: Прогресс, 1982. –455с.
181. Юданов А.Ю. Теории открытой экономики: доктрины и действительность. – М.: Мысль, 1983. – 191с.
182. Peck B., Spetch A. The six row harvesters impact on UK sugar beet production // British Sugar beet review. – 1991. – №3. – P. 22-23.